

ERUDITIO – EDUCATIO

A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata
Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne
Research Journal of the Faculty of Education of J. Selye University

2013/1
(8. évfolyam)

Tartalom

TANULMÁNYOK	3
<i>Liszka József</i> : A halhatatlan Békakirály	3
<i>Kiss Tímea</i> : Ismétléses alakzatok Ady Endre Góg és Magóg fia vagyok én című versében és I am the son of King Gog of Magog című angol fordításában ...	33
<i>H. Nagy Péter</i> : Pilinszky János költészetének alapvonásai. Történeti-poétikai vázlat.....	43
<i>Boross Oszkár</i> : Fúgaszerkezet, versritmus, szemantikum. Weöres Sándor: Fuga ...	51
<i>Zsuppán Klaudia</i> : Elmúlás és testiség Oravecz Imre 1972. szeptember című művében.....	64
<i>Simon Mónika</i> : Identitáskeresés Margaret Atwood Fellélegzés c. regényében ...	77
<i>Martin László</i> : Az önismeret- és személyiségfejlesztésben alkalmazott klinikai- és szervezetpszichológiai attitűd és módszerek a pedagógusképzésben	87
<i>Bodáné Kendrovics Rita</i> : A Kisvízfolyások szennyezőanyag-terhelése című projekt a vízminőség-védelem oktatásában.....	104
<i>Pákh László – Nagy Melinda – Fazakas Judit – Makovický Pavol – Balázs Pál – Nemcsók János</i> : Egy európai mintaprojekt a klímaváltozás okozta elsivatagosodás megállítására és visszafordítására.....	122
RECENZÍÓK	131
<i>Angyal László</i> : Lexikológiai vizsgálatok a Palócföldön.....	131
<i>Angyal László</i> : Személynevek holdudvarában a Felvidéken	134
<i>Koncz Klaudia</i> : A folklór jegyében. Az Acta Ethnologica Danubiana 14. kötetéről ..	137
<i>Medgyes Sándor</i> : Olvasható ritmus – ritmikai olvasatok.....	140
<i>Tölgyesi József</i> : Szociális életképesség – pedagógiai alapozottsággal	142
HÍREK	145
<i>Kiss Tímea</i> : Fiatal társadalomkutatók találkozója (Tornalja, 2013. január 25.)	145
<i>(k-a)</i> : VII. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduskonferencia (Budapest, 2013. február 1.).....	145

<i>Kiss Tímea</i> : PhD-konferencia határon túli magyar doktorandusok és doktorjelöltek számára (Debrecen, 2013. február 8.).....	146
NEKROLÓG	147
<i>Voigt Vilmos</i> : Szépe György (1931–2012)	147
<i>Voigt Vilmos</i> : Petőfi S. János búcsúztatásakor	149
SZERZŐINK	153

Alapító főszerkesztő:

Erdélyi Margit

Főszerkesztő:

Liszka József

Szerkesztőbizottság:

Doc. Ing. Albert Sándor, CSc.; doc. PhD. Cséfalvay Zsolt, PhD.; RNDR. Csiba Peter, PhD.; Prof. PhD. Erdélyi Margit, CSc. (elnök); Prof. Dr. Hans-Joachim Fischer; Prof. Dr. Földes Csaba, DrSc.; Prof. Dr. Kovátsné Németh Mária; doc. PhD. Liszka József, PhD.; Prof. PhD. ThDr. Peres Imre, PhD.; Prof. PhD. PaeDr Perhács János, CSc.; Prof. Ing. Stoffa Veronika, CSc.; Prof. Dr. Szabó András, DrSc.; Prof. Dr. Szabó Péter, PhD.; doc. Szarka László, CSc.; doc. RNDR. Tóth János, PhD.; doc. Dr. Tölgyesi József; Prof. Dr. Varga J. János, DSc.

Olvasószerkesztő:

Vajda Barnabás

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR – program Kultúra národnostných menšín
2013

Eruditio – Educatio • A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata • Megjelenik évente négy alkalommal • Kiadja a Selye János Egyetem Tanárképző Kara (Komárom) • IČO 37 961 632 • A szerkesztőség címe: Pedagógická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P. O. Box 54 • tel.: +421 35 32 606 27 • e-mail: liskaj@selyeuni.sk • Szerkesztőségi munkatárs: Hanusz Szilvia • Borító és nyomdai előkészítés: Szabolcs Liszka - Cool Design • Nyomta: Tribun EU s.r.o., Brno • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • 2013 április

Eruditio – Educatio • Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne • vychádza 4x ročne • Vydáva Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho (Komárno) • IČO 37 961 632 • Adresa redakcie: Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P. O. Box 54 • tel.: +421 35 32 606 27 • e-mail: liskaj@selyeuni.sk • Redakčná asistentka: Szilvia Hanusz • Obal a tlačiarenská príprava: Szabolcs Liszka - Cool Design • Tlač: Tribun EU s.r.o., Brno • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • apríl 2013

A halhatatlan Békakirály*

(Adalékok az első számú Grimm-mese kelet-közép-európai adaptációihoz)

Liszka József

„Bis zum Überdruß sind die verschiedenen Theorien über das Leben der Volksmärchen schon diskutiert und behandelt worden.“¹

(Waldemar Liungman)

Két béka beszélget:

– *Te, igaz az, hogy ha megcsókol egy királylányt, akkor királyfivá változom?*

– *Áh, az csak a hülye mesékben van, amikben a békák tudnak beszélni...²*

Nem hiszem, hogy akad olvasó, akinek a fenti viccről ne azonnal a Grimm fivérek híres meséje, a békakirályról³ szóló jutna az eszébe. És teljes joggal! A világszerte ismert gyűjtemény első számú meséje az elmúlt kétszáz év alatt fantasztikus pályát futott be: számos nyelvre lefordították, a többi között ennek is köszönhetően bekerült szinte az összes európai nép szájhagyományába, ahonnan később a folkloristák különféle nemzeti nyelveken ismét lejegyezték és publikálták. Irodalmi parafrázisok vissza-visszatérő témája Wilhelm Buschtól kezdve Robert Musilon át egészen Eörsi Istvánnal, Kornis Mihállyal vagy Ladik Katalinnal, Parti Nagy Lajossal bezárólag. Rajz- és mozifilm változatai, bábjáték és színházi feldolgozásai is készültek, slágerszövegek témája lett, ételek fantázianeveként is felbukkan (*A békakirály levele*), miközben egyes motívumai

* 200 éve, 1813 januárjában hagyták el a nyomdát a Grimm testvérek mesegyűjteménye első kötetének példányai (Uther 2008, 495). Jelen szöveg, amely egy terjedelmesebb tanulmány rövidített változata, ennek apropójából íródott.

1 A szakemberek a népmesék életét taglaló teóriákat mára már az unalomig vitatják és tárgyalják. (A fordítások, amennyiben arra más utalás nem történik, tőlem származnak. L.J.)

2 http://vicced.hu/Beka_viccek-560.vicc (Letöltve: 2012. 10. 9.)

3 A magyar meseközlésekben és szakirodalomban más megnevezések (pl. *A csuda-béka*) mellett *A békakirályfi* és a *Békakirály* cím is előfordul. Berze Nagy János katalógusa *A békavőlegény* (Berze Nagy 1957, I: 602), a magyar népmesekatalógus pedig *A békakirályfi* címmel dolgozik (Dömötör 1988, 220–221). Jiří Polívka szlovák népmesekatalógusa a *Vőlegény a kútban* (*Ženích v studni*) cím alatt tárgyalja a mesét (Polívka 1923–31, III: 187–189); ugyanezt az összefoglaló címet találjuk Václav Tille cseh népmesekatalógusában is (Tille 1919–37, II: 2, 344–346). Jelen dolgozatomban, a Grimm-hagyományra támaszkodva a *Békakirály* megnevezést részesítem előnyben. Az eredeti cím: *Der Froschkönig oder der eiserne Heinrich* (Grimm 1857/2001, I: 29–33) modern magyar fordítása: *Békakirály és Vashenrik* (Grimm 2009, 19–21). Mind a német szakirodalom, mind a nemzetközi mesekatalógus, a grimmi hagyományokat követve a *Békakirály* változatot részesíti előnyben (AaTh 440: *The Frog King*).

(jelesen a csók utáni átváltozásé) további műfajok (viccek, karikatúrák, reklámok) kedvelt kiindulási témái. A köztéri szobrokon, általában kutak kiegészítő elemeiként (Berlin, Révfülöp stb.), valamint az ajándékiparban szintén megvan a lecsapódásai.

Jelen dolgozatomban, bevezetésként a Grimm-mese eredeti szövegváltozatainak alakulását, a magyar (s részben a szlovák és a cseh) fordításirodalomban való megjelenését vázolom, majd a magyar (s részben a szlovák és a cseh) folklórban való lecsapódását tekintem át röviden. Ezt követően a fentebb már említett motívum más műfajokban (irodalomban, viccekben, karikatúrákban stb.) való megjelenéséhez közlök további, alapvetően magyar adalékokat.

1. A német nyelvű Grimm-mese rövid keletkezéstörténete

Helyesebb volna persze többes számban, Grimm-mesékről beszélni, hiszen a nemzetközi népmese-katalógusban (Aarne–Thomson 1961) az állatvölegény (állatmenyasszony) kategóriájába tartozó, tágan értelmezve a 400–441-es számmal jelzett mesetípusoknak (vö. Kovács 1977) több szövegvariánsa is megtalálható a Grimm-kiadások valamelyikében. A klasszikussá vált gyűjtemény első darabjaként ismert történetnek a keletkezés- és változástörténete a német szakirodalomban példás alapossággal van feldolgozva (hogy csak a legfontosabb áttekintő munkákat említsem: Bolte–Polívka 1913, I: 1–9; Röhrich 1979; Röhrich 1987a; Röhrich 1987b; Uther 2008, 1–6 stb.). Mivel nemrégiben Nagy Ilona egy, a Grimm testvérek mesegyűjteményét, magyar nyelven ez ideg a legaprólékosabban bemutató tanulmányában, a rendelkezésére álló német szakirodalom alapján⁴ a Békakirály keletkezéstörténetét is áttekintette (vö. Nagy 2007, 36–39), jelen esetben elégséges lesz egy vázlatos szemle, illetve inkább néhány, Nagy Ilona által nem tárgyalt szempont felvetése.

A Békakirály a *Gyermek- és családi mesék* (eredeti címén: *Kinder- und Hausmärchen*; a továbbiakban csak KHM) minden, a Grimm testvérek életében megjelent kiadásának első számú meséje, s a gyűjtők-átdolgozók számos megjegyzéséből tudható, hogy több szempontból is példaértékű szövegnek tartották (vö. pl. Grimm 1856/2001, 5). Rövid tartalmi kivonata a következő:

A szépséges királylány a palota közeli erdőben egy kútnál játszik aranylabdájával, ami a vízbe pottyan. Keserves sírására egy béka jelenik meg, aki felajánlja neki, hogy kihozza az aranylabdát, ám cserében azt kéri tőle, hogy legyen a játszópajtása, étkezzen, aludjon vele együtt. A királylány megígéri, ám miután megkapta játékszerét, ígéretéről megfeledkezik. Este viszont

4 Alapvetően az ismert Grimm-kutatók, elsősorban Heinz Rölleke, Lutz Röhrich, Hans-Jörg Uther munkáira támaszkodik. Megjegyzendő, hogy utóbbinak azóta megjelent egy, a Grimm-mesékhez fűzött kommentárkötetete, benne korábbi, részben Nagy Ilona által is bemutatott eredményeivel (Uther 2008. Vö. Liszka 2012).

megjelenik a béka, s a királylányt ígéretére emlékezteti. Ő nem akarja teljesíteni, ám apja figyelmezteti az adott szó betartásának fontosságára. Beengedik a békát, a vacsoraasztalhoz ültetik, majd mikor az ágyba kéredzkedik, a királylány mérgében a falhoz csapja. Ebben a pillanatban királyfi válik belőle, akit egy gonosz varázsló változtatott békává. Megkéri a királylány kezét, majd elviszi őt saját országába. Hűséges szolgája, Henrik nyolclovak hintóval érkezik érte, s amikor elindulnak, egy nagy reccsenés hallatszik. A királyfi kérdésére, hogy a kerék törött-e el, Henrik azt válaszolja, hogy csak az a vasabroncs pattant le szívéről, amit ura elvesztése miatt azért kovácsoltatott rá, hogy az bánatában meg ne hasadjon.

A gyűjtő és közreadó Grimm testvérek a történetet az egyes kiadások számára többször is átdolgozták, bővítették, így legalább három, nyomtatott Grimm-féle változatát tartjuk számon. Az első ismert szövegvariáns⁵ még 1810-ből, abból a kéziratos gyűjteményből származik, amelyet a testvérek Clemens Brentanónak küldtek el (vö. Rölleke szerk. 1975, 15–16), majd ezt követi egy, az első kiadás számára átdolgozott, 1812-es változat⁶, illetve a végső, a Grimm fivérek életében utolsó, ún. nagy kiadás, ami lényegében minden későbbi Grimm-kiadás (és fordítás) kiindulópontja lett, az 1857-es szövegváltozata, a *Békakirály és Vashenrik* címen (*Der Froschkönig und der eiserne Heinrich*: Grimm 1857/2001, I: 29–33; magyarul: Grimm 2009, 19–21). Lutz Röhrich ezeket a variánsokat egymás mellett közli⁷, s rendkívül szembetűnőek mind a terjedelmi, mind a tartalmi-stiláris módosítások. Éppen ezért akár ezen az egy mesén is szemléltethető a testvérpár mesegyűjtő és -közlő, illetve alkotó munkamódszere. Nincs arra itt most sem tér, sem szükség, hogy a három szövegváltozatot részletesebben elemezzem, így – amolyan illusztrációként – legyen elég a kezdő mondat változásait bemutatni:

1810: *Die jüngste Tochter des Königs ging hinaus in den Wald, und setzte sich an einen kühlen Brunnen.*⁸

1812: *Es war einmal eine Königstochter, die ging hinaus in den Wald und setzte sich an einen kühlen Brunnen.*⁹

5 A mese címe itt még *Die Königstochter und der verzauberte Prinz* (A királylány és az elvarázsolt herceg), s annak a gyűjteménynek még nem az első számú, hanem a 25. meséjeként szerepel.

6 A KHM első kiadásának (1812 és 1815) Grimmék által korrigált és széljegyzetelt kézipéldányainak reprint kiadását Heinz Rölleke rendezte sajtó alá és látta el kommentárkötetettel (Rölleke 1986). A KHM első számú meséjéhez fűzött széljegyzetekből már részben látszik a harmadik változat kifermálódása, ám ez a végső megjelenésig (1857) még alakult (Grimm 1812, 1–5. Vö. Rölleke 1986, 11).

7 Noha az 1810-es kéziratos szöveggyűjtemény történeti-kritikai kiadását Heinz Röllekének köszönhetjük, aki aprólékosan bemutatja az alaptörténet (KHM-1) előzményeit, forrásait is (Rölleke szerk. 1975, 365–367), az egyszerűség kedvéért jelen esetben a Röhrich-féle közlésre hivatkozom.

8 „A király legkisebbik leánya kiment az erdőbe, és egy hideg (vizű) kút mellé telepedett.”

9 „Volt egyszer egy királylány, aki kiment az erdőbe, és egy hideg (vizű) kút mellé telepedett.”

1857: *In den alten Zeiten, wo das Wünschen noch geholfen hat, lebte ein König, dessen Töchter waren alle schön, aber die jüngste war so schön, dass die Sonne selber, die doch so vieles gesehen hat, sich wunderte, sooft sie ihr ins Gesicht schien. Nahe bei dem Schlosse des Königs lag ein großer dunkler Wald, und in dem Walde unter einer alten Linde war ein Brunnen; wenn nun der Tag recht heiß war, so ging das Königskind hinaus in den Wald und setzte sich an den Rand des kühlen Brunnens...*¹⁰

(Röhrich 1987b, 76–77)

A mese első variánsának terjedelmileg legalább öt-hatszorosa a harmadik, végső változat, amelyen egy sor stiláris (romantikus, idillikus hangvétel), s részben tartalmi (az erotikus tartalmak, a társadalomkritikai célzások eltávolítása, illetve tompítása) változtatást, kiegészítést (a Vashenrik motívumának a hozzácsatolása) is végrehajtott a testvérpár. Arról persze szó sincs, hogy a köztudatban amolyan szíami ikreként állandósult mesegyűjtők a szövegek publikálásának módszerében maradéktalanul egyetértettek volna. Noha ismételtén azt hangsúlyozták, hogy a népi (?) elbeszélőik által elmondott, s általuk hűen lejegyzett szövegek pontos visszaadására törekzenek¹¹, a valóság mégiscsak az, hogy több meséjüket bizony szerkezetileg is alaposan átalakították, átstilizálták. Ez végső soron már a fentebb egymás mellé állított kezdősorok összevetéséből is nyilvánvaló. És ebben az átformálásban inkább Wilhelm járt az élen (vö. Uther 2008, 507–511; Wesselski 1931, 114–115). Ezért állapíthatta meg rólok a későbbi kutatás, hogy nem is stílust, hanem műfajt teremtettek: a Grimm-műfajt; *Gattung Grimm* (vö. Rölleke 2004, 56).

Amennyiben a Békakirály későbbi adaptációiról beszélünk, semmiképpen nem hagyható figyelmen kívül egy másik szövegvariáns sem, amely az első kiadás második kötetének tizenharmadik darabjaként, *Der Froschprinz* (A békakirályfi) címen még megjelent (Grimm 1815, 91–93), ám később a megjegyzés-kötetbe selejtezték ki az összeállítók (Grimm 1856/2001, 3–5. Újraközli: Röhrich 1987b, 82–85). Ez az első számú Grimm-mese (KHM–1) altípusának tekinthető szöveg azért is fontos (a következőkben, kizárólag a jelen dolgozatban való megkülönböztetés céljából KHM–13*-nak jelölöm), mivel nem a klasszikus Grimm-gyűjtemény alapszövegei közé tartozik, s éppen ezért vélhetően nem is

10 „Hajdanában, amikor a varázsigének még foganatja volt, élt egy király, akinek minden leánya szép volt, de a legkisebb oly szépséges, hogy elámult még a nap is, valahányszor az orcájára sütött, pedig az sok mindent látott már. A királyi palota mellett sűrű erdő sötétlett, s az erdőben, egy öreg hársfa tövében volt egy forrás; ha mármost nagy volt a hőség, a királyleány kiment az erdőbe, s kiült a hűs forrásnak szélire...” (Márton László fordítása. In Grimm 2009, 19).

11 „Ami gyűjtésünk módját illeti, mindenekelőtt hűségre és hitelességre törekedtünk. Tehát saját kútfőből mit sem toldottunk a mesékhez, semmiféle viszonyt és vonást nem szépítettünk bennük, hanem úgy adtuk vissza tartalmukat, ahogyan talákoztunk vele; hogy a kifejezőmód és az egyes dolgok megfogalmazása tőlünk származik javarészt, az magától értetődik, de minden sajtószókat, amit csak észrevettünk, megpróbáltunk megtartani, hogy e tekintetben se fosszunk meg a gyűjtést a természetes változatosságától.” (Grimm 2009, 13)

esett át különösebb szerkesztői beavatkozásokon. A nyomtatott magyar fordításokból is hiányzik, miközben az ismert, alapvetően a szóbeliségből lejegyzett magyar variánsok inkább ezzel, s nem a klasszikus, KHM–1-el mutatnak rokonságot. Ezért érdemes behatóbban is megismerkedni vele:

Egy királynak van három leánya. A király megbetegszik, és az udvarán lévő kút vizét kívánja meg. A legidősebbik leánya elmegy vízért, ám amint egy korsóval merít a kútból, látja, hogy a víz zavaros. Még egyszer szeretne méríteni, ám közben egy béka dugja ki a fejét a vízből, s versben mondja neki, hogy ha a királylány a kincse lesz, ad neki tiszta vizet. A legidősebbik királylány ezt megtagadja, s víz nélkül tér haza. A középső királylány hasonlóan jár. A legkisebbik viszont megígéri a békának, hogy a kincse lesz, ezért tiszta vízzel térhet haza. Ezzel el is feledkezik a békának tett ígérteiről. Este, amint ágyában fekszik, hallja ám, hogy valami kaparássza az ajtaját, és versben korábbi ígérteinek a betartására szólítja fel. Mivel megígértem neki, gondolja a királylány, beengedem a békát. Az betotyog az ajtórésein, s az ágy alatt, a királylány lábánál húzza meg magát. Reggel viszont eltűnik. Másnap ismét jön, majd harmadnap megint. Ekkor közli vele a királylány, hogy utoljára engedi meg neki, hogy az ágya alatt aludjon. Erre a béka felugrik az ágyra, s a párna alatt helyezkedik el, s így elalszanak. Reggel, amikor azt gondolja a királylány, hogy a béka végleg eltűnik, helyette már egy szép fiatal királyfit talál, aki elmondja, hogy elvarázsolták, s az átok alól csak az szabadíthatta fel, ha valaki megígéri neki, hogy a kincse lesz. Ekkor odamennék a leány apjához, aki áldását adja rájuk, miközben a két idősebb nővér mérgelődik, hogy nem fogadták a békát kincsüknek.

A német kutatást a *Békakirály* dal-, illetve versbetéteinek a kérdései is foglalkoztatták, annál is inkább, mivel a mese Grimm-féle variánsának megjelenése előtt az Achim von Arnim és Clemens Brentano által összeállított, 1806 és 1808 között, három kötetben megjelent *Des Knaben Wunderhorn* című német dalgyűjtemény függelékében, *Egy gyermekmeséből* cím alatt gyakorlatilag betűhíven ugyanaz a versbetét olvasható, ami a később megjelent Grimm-mesében is:

*Königstochter jüngste,
Mach mir auf,
Weißt du nicht, was gestern
Du zu mir gesagt,
Bei dem kühlen Brunnenwasser?
Königstochter jüngste
Mach mir auf.*

(Arnim–Brentano 2011, 1182)

*Legkisebb királylány,
engedj be!
Nem emlékszel, mit ígértél
tegnap a forrás
hűs vizénél?
Legkisebb királylány,
engedj be!*

(Márton László fordítása.
In Grimm 2009, 20)

Ugyanezt a verses betétet valamivel korábbi német forrásokból is ismerjük (Moser 1968, 96), sőt Jacob Grimm egy 1548-ban megjelent skót gyűjtemény 1801-es újrakiadásában megtalálta a mese, a németével nagyjából megegyező skót változatát, benne a nagyon rokon verses betéttel:

open the door, my hinny, my hart,
open the door, mine ain wee thing;
and mind the words that you and I spak
down in the meadow, at the well-spring!
(vö. Uther 2008, 1–2)

*Nyisd ki az ajtót, kedvesem, szívem,
nyisd ki az ajtót, drága kicsikém;
és emlékezz a szavakra, melyeket te és én mondtunk
lent a mezőn, a kútnál!*¹²

Dietz-Rüdriger Moser dalbetétes népmeséssel foglalkozó tanulmányában egyegy, az 1920–30-as években lejegyzett sziléziai német és egy porosz variánsát hozza (kottával) a fenti, Grimmék által is közreadott versbetétnek (Moser 1968, 94–96).

Hasonló strófák a magyar, a szlovák és a cseh szóbeliségből lejegyzett variánsokban is előfordulnak.

2. Magyar (szlovák és cseh) nyelvű fordítások, kiadások

A Grimm testvérek mesegyűjteményének magyarországi hatását első alkalommal Ortutay Gyula tekintette át egy először németül (Ortutay 1963a), majd ezzel szinte párhuzamosan magyarul is megjelent tanulmányában (Ortutay 1963b). Ehhez a dolgozatához csatlakozott Voigt Vilmos bibliográfiája az 1963-ig napvilágot látott magyar Grimm-kiadásokról (Voigt 1963. Újraközölve: Voigt 2007–2009, 122–125), majd egy kiegészítő közlemény következett (Voigt 1964. Újraközölve: Voigt 2007–2009, 126). Végül Domokos Mariann és Gulyás Judit áttekintése áll rendelkezésünkre, amely az 1963–2005 közötti magyar Grimm-kiadásokat veszi számba az Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) állománya alapján (Domokos–Gulyás 2007–2009). A Grimm testvérek tevékenységének Magyarországi hatását, a nemzetközi irodalom figyelembe vételével is újabban Voigt Vilmos tekintette át egy német nyelvű tanulmányában (Voigt 1999. Újraközölve Voigt 2005, 104–113. Magyarul: Voigt 2012).

¹² Puskás Andrea fordítása, amit ezúton is köszönök!

A legutóbb pedig, ahogy arról fentebb már szó volt, Nagy Ilona egy terjedelmes dolgozatában a Grimm testvérek mesegyűjteményének fejlődéstörténeti vonatkozásait foglalta össze, alapvetően a német szakirodalom eredményeire, ám némi kitekintéssel a magyar anyagra is támaszkodva (Nagy I. 2007).

Az imént felsorolt előmunkálatok ismeretében elég lesz csak nagy vonalakban érinteni a magyar Grimm-fordítások alakulását. Az első (nem fordítások, hanem inkább) újramesélések a 19. század közepe tájától jelennek meg, sokszor nagy példányszámban és több kiadásban. Az 1861 és 2005 közti időszakban több mint 250 kiadványt sikerült számbavenni. Az első olyan magyar nyelvű Grimm-gyűjtemény, amelynek elvileg pontos átültetésre kellett volna törekednie, az 1959-ben, Gyurkó László válogatásában, Urbán Eszter fordításában látott napvilágot. Voigt Vilmos megállapítása szerint viszont voltaképpen mégiscsak egy parafrázisról, s nem hű fordításról van szó (Voigt 2012, 31). Ezek az említett kiadványok egytől-egyig válogatások, kivéve az Adamik Lajos és Márton László által fordított teljes nagy kiadást (Grimm 2009). Ami viszont nem az eredeti, 1857-es kiadás, még csak nem is valamelyik kritikai, hanem egy népszerű kiadás alapján készült¹³ (vö. Voigt 2012, 31). Ennek a fordításnak azonban van(nak) korábbi, több kiadásban is napvilágot látott szövegvariánsa(i). Legyen elég itt az 1989-es kiadásra utalni, amit áttekintése során Nagy Ilona is használt (Grimm 1989). Ha csak a Békakirály e két szövegvariánsát összevetjük, már szembeűnő különbségeket regisztrálhatunk. Rögtön az első mondat indítása: „Hajdanában, amikor a *kívánságoknak* még fogantja volt...” (Grimm 1989, 19) ugyanattól a fordítótól, Márton Lászlótól a következő, átdolgozott kiadásban már így hangzik: „Hajdanában, amikor a *varázsigének* még fogantja volt...” (Grimm 2009, 19). Mondanom sem kell, a második megoldás a szerencsésebb.

A Grimm-mesék szlovák fordításirodalma jóval szerényebb a magyarnál. Előmunkálatok hiányában¹⁴ ezek áttekintő bemutatása még nem született meg, így csak annyi mondható el, hogy legalább a 20. században már viszonylag bőven találunk szlovák nyelvű Grimm-meseválogatásokat. Ismereteim szerint az egyik legelső szlovák nyelvű Grimm-válogatás (*Grimmové najkrajšie rozprávky*. Preložili M. a Z. Sekey) valamikor 1920 körül jelent meg Pozsonyban. Szórványosan korábban is jelentek/jelenhettek meg szlovák fordítások, újramesélések, mint amilyen például a Bucsánszky kiadásában 1875-ben Budapesten megjelent szlovák nyelvű, egyértelműen Grimm-hatást tükröző verses mese (*Žabokráľ alebo: Kráľovskej dcéry zlaté jablko a s obručovým srdcom sluha*). Teljes Grimm-kiadás viszont a mai napig nincs szlovákul.

13 A könyvben a fordítás alapjául szolgáló műként a következő van feltüntetve: Brüder Grimm: *Kinder- und Hausmärchen* I–II. München: Deutsche Taschenbuch Verlag 1984. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy az ősforrás az 1857-es kiadás lenne.

14 Viera Gašparíková több tanulmányában is foglalkozott a Grimm fivérek, illetve azok meséinek hatásaival a szlovák folklórra és folklorisztikára, de a szlovák Grimm-fordításirodalmat ő sem tekintette át (további irodalommal lásd: Gašparíková 2012).

A cseh nyelvű kiadásokkal kapcsolatban annyit lehet tudni, hogy az első – inkább interpretálás, újrameselés, mint fordítás – valamikor a 19. század végén, a 20. század elején jelent meg *Dětské pohádky: dle sbírky bratří Grimmů* [Gyermekmesék a Grimm testvérek gyűjteménye nyomán] címen.¹⁵ A mesék első cseh fordítása könyv alakban 1913-ban jelent meg; teljes kiadás 1961-ben hagyta el először a nyomdát, Helena Helceletová fordításában, majd 1988-ban egy újabb teljes fordítás kiadására került sor (Jitka Fučíková munkája); a mai napig a Grimm-mesék mintegy 90 cseh könyvpublikációjával számolhatunk (Damborská 2012, 54–56). Létezik továbbá egy internetes oldal, ahol a legtöbb Grimm-mese a Grimm-mondákkal keverve olvasható csehül, Jitka Janečková fordításában.¹⁶

3. Magyar, szlovák és cseh nyelvű variánsai a szájhagyományban

A Grimm-mesék, s általában az írott/nyomtatott szövegek hatása a szájhagyományra régóta foglalkoztatja a kutatókat. Nagyjából két táborba sorolhatóak a mesék eredetével, életével, tradálódásával általában foglalkozó szakemberek: vannak, akik a nyomtatott előzmények, illetve változatok egyértelmű és domináns hatására esküdnek, mások meg éppen ellenkezőleg, a szájhagyományozódás elsőbbségét, a népi alkotóerőt tartják meghatározónak. A téma kiterjedt irodalmára itt tényleg éppen csak emlékeztetni van tér. Legyen elég a (talán) kezdetekre, Hans Naumann híres-hírhedt, részben félreértett tanára, a lesüllyedt kultúrjavakról szólóra emlékeztetni, noha ebben éppen a mesével kapcsolatos mondandóját rendkívül óvatosan és árnyaltan fogalmazza meg (Naumann 1929, 135–147. Kritikája: Schirmmacher 1992), továbbá Kurt Ranke egyik 1955-ös, később egy tanulmánykötetében újraközreadott előadászövegét megemlíteni, ahol Albert Wesselski munkáját saját érveivel igyekszik szinte megsemmisíteni (Ranke 1978). Wesselski a *Versuch eine Theorie des Märchens* című könyvében – amelyet már megjelenése idejében is élénk, érzelmektől, sőt aktuálpolitikai felhangoktól sem mentes vita kísért – tudniillik inkább az írásbeliség elsőbbségét és felsőbbrendűségét mellett tör lándzsát (vö. Wesselski 1931). Jiří Polívka, a szlovák mesekatalógus összeállítója a népi alkotóerő elsőbbségét hangsúlyozta a mesék tradálódásával, életével kapcsolatban. Ezzel szemben Václav Tille, a cseh mesekatalógus szerzője meggyőződéssel vallotta, hogy a mesék alapvetően irodalmi alkotások, könyvek (főleg népkönyvek, ponyvanyomtatványok) segítségével kerültek a szájhagyományba, ahol aztán inkább elromlottak¹⁷. Legújabbban az amerikai folklorista, Ruth B. Bottigheimer

15 Tamara Bučková: „Bylo nebylo...” – Osudy pohádek bratří Grimmů v Čechách. <http://www.goethe.de/ins/cz/pralhr/dlp/mae/cs9629135.htm> (Letöltve: 2013. 3. 2.)

16 <http://www.pohadky.org/> (Letöltve: 2013. 3. 2.)

17 Kettejük viszonyához és a témához összefoglalóan lásd: Blümlóvá 2008; Horálek 1966, 20–32. p.

fogalmazta meg szintén nagy vitát kavart, noha éppenséggel kompromisszumos megoldást kínáló elméletét, miszerint bizonyos tündérmesék előképének a 16. századi itáliai Giovanni Francesco Straparola munkája (*Piacevoli notti*) tekinthető¹⁸. Ebből a nyomtatott forrásból, további nyomdatermékeken keresztül a nápolyi Giambattista Basile és a francia Charles Perrault gyűjteményein át terjedtek volna el a szájhagyományban, majd onnan a Grimm fivérek gyűjteményébe. Bottigheimer a meseszövegek terjedésének két formáját különbözteti meg: a mikro- és a makroterjedést. Az előbbi szóbeli formában valósul meg, s kis távolságokat, rövid időszakokat (legfeljebb néhány generációt) feltételez, míg a második, a nyomtatott nagy távolságokat és nyelvi határokat is képes áthidalni (Bottigheimer 2009. Összefoglalóan magyarul: Bottigheimer 2011).

Általában a Grimm-meséknek a magyar a szájhagyományba való bekerülésével ismereteim szerint behatóbban Elisabeth Róna-Sklarek foglalkozott először. Alapvetően Berze Nagy János besenyőtelki gyűjtésében (Berze Nagy 1907) szereplő öt mese mentén közelíti meg a kérdést. Konkrétan a Békakirály magyar vonatkozásaival nem foglalkozik (Róna-Sklarek 1912), ahogyan az általa válogatott és fordított két német nyelvű magyar népmesegyűjteménybe sem sorolta be a Békakirály egyetlen magyar variánsát sem (vö. Sklarek 1901; Róna-Sklarek 1909). Fentebb említett dolgozatára reagálva Solymossy Sándor is publikált egy magyar nyelvű tanulmányt, amelyben a Grimm-mesék lehetséges közvetlen forrásaként valamilyen, számára azonban konkrétan ismeretlen ponyvanyomtatványt jelöl meg. A Békakirályról ebben az áttekintésben sincs szó (Solymossy 1913).

A továbbiakban nézzük a Békakirályról szóló mesének a magyar, illetve a szlovák, illetve részben a cseh szájhagyományból lejegyzett ismert változatait! A terjedelmi korlátok miatt csak rendkívül röviden ismertetem őket.

A *Magyar népmesekatalógus* második, *Tündérmesék* kötetében, az önmagában álló, *A békakirályfi* című cselekménytípus (AaTh 440) tíz magyar variánsának bibliográfiai adatait találjuk (Dömötör 1988, 220). Ez a sor azóta kiegészíthető. A katalógus az egymástól mind szerkezetileg, mind tartalmilag viszonylag távol eső variánsokat egy típusszám alatt hozza, noha ezeket sok esetben mindössze egy motívum, a békává való elvarázsoltság, s az az alóli felszabadulás motívuma köt össze.¹⁹ Eddigi ismereteink alapján véleményem szerint nyilvánvaló, hogy az alapszövegnek a szóbeliségből lejegyzett variánsai, további altípusokba sorolhatóak és sorolandóak. Jelenleg legalább négy altípus látszik kirajzolódni, amelyeket a jelen dolgozatra érvényesen, a típuszámon belül csillagokkal különböztetek meg:

18 Straparola gyűjteményének teljes magyar kiadásáról nincs tudomásom. Egy meglehetősen nehezen identifikálható német nyelvű fordításgyűjteményt használtam munkám során (Straparola é.n.)

19 Ez azért is értehetetlen, mivel más esetben (pl. AaTh 552A) a teljesen azonos szűzsé ellenére, csupán azért, mivel a főszereplő változik (állatsógorok, sárkánysógorok, égitestsógorok, a Nap sógorai) a katalógus összeállítója külön altípusokat javasol (Dömötör 1988, 321–326).

1. (440*): A KHM-1 altípussal rokonítható magyar variánsok

A királylány egy kútnál/forrásnál játszik aranylabdájával/aranygyűrűjével, ami a vízbe esik. Egy béka kihozza azzal a feltétellel, ha királylány játszópajtásául fogadja őt. A királylány ígéretéről megfélemedezik, de a béka szaván fogja. Az ígéret betartására apja is figyelmezteti a lányt. Amikor a béka a leány ágyába akar bújni, az mérgében a falhoz vágja, s abban a pillanatban egy szépséges királyfivá válik. A KHM-1-ben a meséhez kapcsolt Vashenrik motívum a magyar szóbeliségből (ebben a kontaminált formában), úgy tűnik, teljesen hiányzik²⁰.

Három, versbe foglalt ponyvaváltozatát ismerem: magyarul, szlovákul, csehül. Mindegyik esetben egyértelműen a KHM-1 nyomán megverselt törénetről van szó. A legrégebbi Bucsánszky Alajosnál jelent meg 1874-ben, majd később utódjánál, Rózsa Kálmánál 1886-ban Budapesten, *A békakirály, vagy: A királyasszony arany almája és az abroncsos szívű szolga* címen²¹. A másik, ugyanazoknál a kiadónál, szlovákul, egyértelműen a magyar alapján lefordítva, ugyanazokkal a képekkel, *Žabokráľ alebo: Kráľovskej dcéry zlaté jablko a s obručovým srdcom sluha* címen 1875-ben, majd 1898-ban.²² A cseh változat (egyértelműen vagy a magyar, vagy a szlovák szöveget használva alapul) Szakolcán jelent meg, 1882-ban Jozef Škarnicl kiadásában egy gyűjtemény részeként, „ismeretlen szerzőtől” W. L. által a cseh nyelbe ültetve, *Princ Žabák* címen.²³ Noha a bemutatott ponyvanyomatványoknak feltehetően ennél több kiadásuk is lehetett, ismereteim szerint közvetlen hatásukat egyik nép szájhagyományában sem lehet fellelni.

Berze Nagy János a *Baranyai magyar néphagyományok* című gyűjteményében a mese két variánsát közli, az egyik, Bodáról közölt szöveg (Berze Nagy 1940, II: 172–173) első része pontosan megfelel a KHM-1-nek, kiegészítve egy

20 Egyébként a vasabroncs motívuma, önmagában álló cselekménytípusként (AaTh 425L), előfordul a magyar anyagban is (Dömötör 1988, 216–217).

21 Az OSZK-ban két kiadására bukkantam:

1. *A békakirály, vagy: A királylány arany almája és az abroncsos szívű szolga*. Igen szép tündéries történet [verses]. 6 szép képpel. Budapest, 1874. Nyomatott és kapható Bucsánszky Alajosnál. 16 l. OSZK PNY 782;

2. *A békakirály, vagy: A királylány arany almája és az abroncsos szívű szolga*. Igen szép tündéries történet [verses]. Hat szép képpel. Budapest, 1886. nyomatja és kiadja Rózsa Kálmán és neje (ezelőtt Bucsánszky A.), 16 l. OSZK PNY 1.662 [A címlap változtatásait leszámítva a teljes szöveg utánnomása az 1874-es kiadásnak, beleértve a sajtóhibákat is]

22 Az OSZK-ban, a magyar változatokhoz hasonlóan ugyancsak két kiadása férhető hozzá:

1. *Žabokráľ alebo: Kráľovskej dcéry zlaté jablko a s obručovým srdcom sluha*. Welmi krásna bájočná udalost'. S 6 krásnymi obrazmi. Budapest, 1875. Tlačená a k dostatku u Aloiza Bucsánskyho, 16 l. OSZK PNY 4.309;

2. *Žabokráľ alebo: Kráľovskej dcéry zlaté jablko a s obručovým srdcom sluha*. Welmi krásna, bájočná udalost'. S 6 krásnymi obrazmi. Budapest, 1898. Talčou a nákladom Kolomana Rózsa a jeho manželky (predtým A. Bucsánsky), 16 l. OSZK PNY 4.310.

23 Princ Žabák. In *Zábavné Báčorky*. Sešit III. W Skalici. Tiskem a nákladem dědičů Jozefa Škarnicla 1882, 77–90. p. Od neznámého spisovatele. Zčesstil W. L. OSZK 15.411/4.

másik, általam 440**** jelzéssel alább bemutatásra kerülő altípussal. Ugyanennek a kötetnek egy következő, Csányoszrón lejegyzett meséje (Berze Nagy 1940, II: 173–175) is közel áll a KHM–1-hez, azzal a különbséggel, hogy a kútba a királylány nem ejt bele semmit, hanem a békává elvarázsolt herceg kéri őt arra, hogy húzza őt ki a kútból. Az először megijedt és vonakodó leány az otthoniak tanácsára mégis kihúzza a békát, majd az ágyába is beengedi. Itt az elvarázsolt herceg visszanyeri eredeti alakját. Dégh Linda Pandur Péter meséi között közread egy egyériterelműen grimmi hatásokat mutató szöveget. Noha a gyűjtő azt állítja a jegyzetekben, hogy „a Pandurnál ritka szűkszavúság avval magyarázható, hogy nem volt mesekedve s azért szinte csak a mese tartalmát mondotta el” (Dégh 1942, II: 275), a KHM–1 féle variáns valóban szűkszavú interpretálását a mesélő az előzmények megrajzolásával kezdi. Sebestyén Ádám a bukovinai székely Fábrián Ágostonné elmondásában közli a KHM–1 egyértelmű adaptációját Kakasdról (Sebestyén 1979, 141–142). A variánsból a Vashenrik motívum hiányzik. Géczi Lajos a grimmi KHM-1 imregi variánsát közli (Géczi 1994, 148–150), noha a Géczinél felbukkanó csók, mint megváltásmotívum sem a Grimm-mesében, sem a fentebb bemutatott verses ponyvanyomtatványokban még nincs meg.

2. (440**): A Grimm-gyűjteményből kiselejtezett altípusnak (KHM-13*) megfelelő magyar és szlovák variánsok

Egy asszonynak / szegény öregembernek / öreg királynak van három lánya, akik (általában gyógyító céllal) vizet akarnak hozni beteg anyjuknak / apjuknak. A forrást azonban egy béka őrzi, s csak azzal a feltétellel enged a vízhez, ha a leány őt kedveséül fogadja, s ennek jeléül neki adja a gyűrűjét. A két öregebb nővér visszautasítja, a legkisebbik neki adja a gyűrűt. A béka este megjelenik a háznál, vacsorát, innivalót, majd pedig leányt követel maga mellé az ágyba. A felkínált nővérek közül a legfiatalabbat fogadja el, az ágyban viszont a béka legénnyé változik. Összeházasodnak.

A történet első ismert magyar nyelvű változata Erdélyi János *Népdalok és mondák* című gyűjteményének 3. kötetében jelent meg (Erdélyi 1846–48, III: 312–314) *A csuda-béka* címen. Erdélyi nem sokkal később az idézett gyűjteményében közreadott mesékből is válogatva külön kötetben is megjelentetett magyar népmeséket, ám a Békakirály mesét ide (egészen biztosan nem véletlenül!) nem sorolta be (Erdélyi 1855). Még korábban a *Népdalok és mondák* nyomán készült egy, G. Stier által válogatott és fordított német nyelvű magyar monda- és mesegyűjtemény is, ám a most szóban forgó mese ebből is kimaradt (Erdélyi 1850). Szinte szó szerinti, a forrás megjelölése nélküli újraközlése egy, Réthy Lipót szarvasi nyomdájában 1853-ban kiadott, majd Tichy Alajos nagyváradi nyomdájában 1862-ben ismételtelen közreadott, *Három mulattató tündéri*

népregegyfüggelékkel című ponyvanyomtatványban is megjelent.²⁴ Egy későbbi, angol nyelvű magyar népmesegyűjteménybe, *The Wonderful Frog* címen szintén bekerült az Erdélyi-féle változat (Jones–Kropf 1889, 224–226). Dömötör Sándor a *Magyar népmesekatalógus*ban megjegyzi, hogy „Erdélyi változata Grimm-mesei hatást mutat” (Dömötör 1988, 221). A kérdés az, hogy melyik Grimm-mesének a hatását, hiszen az nyilvánvaló, hogy nem közvetlenül a KHM–1-ét. A magyar változat a másik, az alapgyűjteményből kiselejtezett Grimm-variánsal (KHM–13^a) áll szoros rokonságban, aminek viszont nem tudunk magyar fordításáról, így kérdéses, hogyan jutott volna el a magyar szóbeliségbe. Sokkal valószínűbb, s ezt a mese mesterkéltsége is alátámasztani látszik, hogy beküldője (személye számomra nem világos) Erdélyinek saját maga által magyarul újramondott, s nem a szájhagyományból lejegyzett Grimm-mesét küldött. Talán Erdélyi ezt később felismerte, s ezért nem sorolta be a mesegyűjteményébe (Erdélyi 1855), s korábban ezért nem fordították vissza németre sem (Stier 1850).

Az altípus viszont közkedvelt mind a magyar, a szlovák és a cseh szóbeliségben.

Béres András a Szabolcs-Szatmár megyei Rozsályból hozza a mese egy, 1952-ben lejegyzett variánsát, amivel kapcsolatban Kovács Ágnes megjegyzi, hogy a szöveg „minden valószínűség szerint közvetve vagy közvetlenül írott forrásból (Grimm!)” származik (in Béres 1967, 448). A probléma itt is mindössze annyi, hogy nem a magyar fordításokból ismert első számú Grimm-mesével van dolgunk, hanem a magyar nyomtatott fordításokban meg nem jelent, 1815-ös, második kötet 13. meséjével (KHM–13^a). A szájhagyományból lejegyzett, publikált magyar változatok közül az Erdélyi-féle variánshoz a B. Kovács István által, a gömői Baracán gyűjtött szöveg áll a legközelebb. A Tóth Baláznéné Csák Margit előadása nyomán rögzített variáns először egy átdolgozás formájában jelent meg (B. Kovács 1990, 97–99), majd az eredeti, az adatközlő elmondása alapján leírt megszövegezés is napvilágot látott. Halmos István 1957-ben vette hangszalagra a Szabolcs-Szatmár megyei baktalórántházi illetőségű (fiatal korában Ung megyében élt), félig szlovák származású, ám magyar anyanyelvű Ruzskovics István meséit, köztük a Békakirály egyik változatát, *Békabőrbe átkozott királyfi* címen. Kovács Ágnes a meséhez fűzött jegyzeteiben megemlíti, hogy a variáns nyilvánvalóan az Ámor és Psziché meséjével (vö. Apuleius 1963, 136–189) függ össze, „annak egy ‘európaibb’ derivátuma, mely minden valószínűség szerint nem Ruzskovicsnál ötvöződik először a helyi hiedelemvilággal” (in Erdész–Halmi 1968, 264). Erdész Sándor Szamosszegről közli (Erdész 1968, II: 58–63) a mese egy variánsát. Villányi Péter 1982-ben rögzítette egy változatát a történeti Gömör megyei Zabarón. A gyűjtő a meséhez fűzött jegyzetében

24 1. *Három mulattató tündéri néprege egy függelékkel*. 1. Bátor Jancsi. 2. A csuda-béka. 3. Zsivány Gyuri. 1853. Réthy Lipót, Szarvas OSZK 43–44;
2. *Három mulattató tündéri néprege egy függelékkel*. 1. Bátor Jancsi. 2. A csuda-béka. 3. Zsivány Gyuri. Nyomtatta Tichy Alajos. N. Váradon 1862. 16 l. OSZK PNY 613.

homályos utalást tesz arra, hogy „a tudósasszony szerepeltetése és a békabőr elégetésének a leírása a megfelelő hiedelmekkel való kapcsolatot jelzi” (Villányi 1989, 156). Nyilvánvaló, hogy a mesélő, a Gesztetén (Hostice) született Földi Istvánné Bathó Amália (1907–1987) leánykorában a fonóban hallott, illetve olvasmányélményeivel dúsított meséit egyéb, személyes, akár a mese világán kívüli elemekkel is színesítette. Ilyen lehet a javasasszony szerepeltetése. A levett és elégetett békabőr viszont egy másik mesetípussal, a kígyóvőlegénnyel (AaTh 425A) való kontaminálódás eredménye (vö. Kovács 1977; Kovács 1980; Röhrich 1987b, 27–28). A motívum, hogy egy kígyóvá (vagy más állattá) elvarázsolt emberi lény akképpen oldható fel a varázslat alól, ha az éjjel levett bőrét elégetik, feltehetően eurázsiai örökségnek tekinthető. Az európai hagyományban, ahogy arról a fentiekben volt szó, már az időszámításunk szerinti 2. századi Apuleius *Aranyssamarában*, azon belül is Ámor és Psziché történetében is megvan (Apuleius 1963), ám a paraszti szájhagyományban élő változatai nem valószínű, hogy közvetlenül innen lennének eredeztethetőek (vö. Kovács 1980). A zabari változathoz nagyon hasonló, dramaturgiailag viszont jobban felépített a Nagy Zoltán által Karancskeszin 1980-ban lejegyzett variáns.

A mese mindhárom ismert szlovák variánsa ebbe az altípusba sorolható. Mindegyikben található verses betét²⁵. A legkorábbi feljegyzést az ún. *Selmecbányai Mulattató*-ban (*Zábavňík Šťavňickí alebo Diel V. 1844–5*), a 17. számú történetként, *A békáról (O žabe)* címen találjuk, pontosabb lokalizálás nélkül (vö. Polívka 1923–31, I: 30). Szövegét Jiří Polívka népmese-katalógusában adta közre (Polívka 1923–31, III: 187–188). A következő, fél évszázaddal később lejegyzett, a B. Kovács István által Baracáról közölt változattal meghökkentően közeli rokonságot mutató variáns lejegyzése Samuel Czambel nevéhez fűződik, aki 1900-ban a gömöri Ratkón (Ratková) hallotta és rögzítette a történetet. Maga a szöveg kéziratban maradt, s csak Jiří Polívka adta közre az eredeti, nyelvjárási lejegyzésben (Polívka 1923–31, III: 188–189), majd 1959-ben, Czambel népmeseinek válogatott kiadásában, Jozef Minárik összeállításában és kíséző tanulmányával lett ismét hozzáférhető, ám nyelvileg átdolgozott formában (Czambel 1959, 154–155). A mese harmadik szlovák variánsának a lejegyzésére további csaknem fél évszázadot kellett várni. A Wollmann-féle gyűjtési akció keretében a kelet-szlovákiai Lasztócon (Lastovce) 1941-ben rögzítette Ondrej Filo Jolana Füdšováától (Gašparíková 2004, 442–444. jegyzetek: 564–565).

Noha valószínűnek tartom, hogy azóta több cseh nyelvű változat is lejegyzésre került, jelenleg a mese cseh variánsait csak Václav Tille mesekatalógusa alapján ismertetem. Tille három, többé-kevésbé ebbe az altípusba sorolható variáns szűzségét mutatja be. Egy 1873-ban, a dél-csehországi Kardašova Řečicében lejegyzett változatban a béka helyett kígyó szerepel (Tille 1929–37,

25 Jelen dolgozat kereteit ez szétfeszítené, de a verses betétek összehasonlító vizsgálatával legalább közép-európai keretek között a jövőben még foglalkozni érdemes.

II: 2, 344–345). Egy további, a sziléziai, ma lengyelországi Kladskoban (Kłodzko), vélhetően a 20. század első évtizedében lejegyzett variánsnak viszont titokzatos, csak hangjával jelen lévő az elvarázsolt főhőse. A versbetét részben németes hangzású haladzsaszöveg (Tille 1929–37, II: 2, 346). A Tille által itt közölt harmadik variáns viszont, megítélésem szerint, noha néhány rokon vonást mutat a Békakirálynak ezzel az altípusával (a szegény ember megbetegszik, egyetlen gyógyszer egy bizonyos kút vize, ami viszont nem akar a vízért menő királylányoknak megnyílni, csak azzal a feltétellel, ha megígérik, hogy az övé lesznek; miután legkisebbik ezt megteszi, kap vizet, s közben a kútból öt, odazárt lélek szabadul meg), alapvetően nem tartozik ide (Tille 1929–37, II: 2, 346).

3. (440^{***}): Az Ámor és Psyché típusal rokonítható altípus magyar variánsa

Az idősödő királyi párnak nincs gyereke, ám a királyné annyira áhítozik egy gyermek után, hogy már egy békával is megelégedne. Egy erdei vadászatról hazavisznek egy békát, akit saját gyermekükként nevelnek. Közben kiderül, hogy nem akármilyen békára bukkantak, hanem egy békává változtatott királyfira, aki – miután felcseperedik – nősülni akar. Egy szegény öregasszony által nevelt leányt szeretne feleségül. El is hozzák neki, összebarátkoznak. A béka felszólítja őt, hogy egyen háromszor a kanalából, majd csókolja meg háromszor. Miután ez este megtörténik, lehullik róla a békabőr, s szép királyfi válik belőle, a szegény leányból (mert ő is varázlás áldozata) gyönyörű szép királylány. Napközben azonban mindig visszaváltozik békává, mert még hét napig kell a békabőrben maradnia. A hét nap elteltével végképp elszáll a varázs és egybekelnek.

Az altípus számomra egyetlen ismert variánsát Géczi Lajos közölte az Ungvidéki Mokcsakerésről (Géczi 1989, 192–197). A gyűjteményhez fűzött jegyzetében Dömötör Ákos megjegyzi, hogy a „jelenlegi szöveg és a Grimm-mese között lényeges különbség van: a német mesében a béka kerül a lány családjába, ebben a magyar szövegben a lány kerül a béka családjába. A német kútepezód nincs meg a jelenlegi változatban, sőt az étkezésnél a békától való irtózás is hiányzik (...) Az a sajátos helyi vonás, hogy a békakirályfi a kígyóvőlegény funkciójában lép föl. Ezért ez a szöveg az Ámor és Psyché-mese önálló feldolgozásának tűnik...” (in Géczi 1989, 557).

4. (440^{****}): Halandzsaverses altípus magyar variánsa

Egy ördögös asszonynak van egy szép lánya. Ez a lány vízért megy a folyóra, ahol egy béka szlávosan hangzó halandzsanyelven elkezd kuruttyolni. A leány megijed, s hazaszalad, elmondja az anyjának, mi történt. Az anyja megparancsolja neki, hogy szedje össze a szennyes ruhákat, s menjenek ki a folyóra mosni. Alig mossák át a ruhák felét, a béka ismét

elkuruttyolja ugyanazt a szöveget. Ebből az ördögös asszony azt érti, hogy gyorsan haza kell menniük, mert a béka meg akarja őket látogatni. Amikor hazaérnek, nemsokára rá meg is jelenik a béka, ismét előadva ugyanazt a szöveget. Az asszony tolmácsolásába ez azt jelenti, hogy ki kell nyitni neki az ajtót. És így tovább, a béka mindig ugyanazt a szöveget ismétli, az asszony meg fordítja a lányának, hogy kínálja helytel, majd engedje ki. Másnap megint jön a béka, és így tovább. Mert a béka el volt átkozva, s az átok csak akkor száll le róla, ha valaki megengedi, hogy három hónapig járjon a házába. Így is történik, szépséges királyfivá változik (akit korábban saját anyja varázsolt el); a békabőrt elégetik.

Az altípusnak egyetlen variánsát ismerem, a Nagy Géza által Karcsán lejegyzett szöveget (Nagy G. 1985, 323–334), ahol a mese, egy másik típus (AaTh 461) kontaminálásával még folytatódik.

4. A Békakirály mint folklorizmus

Bizonyos népköltészeti termékek (közmondások, közkedvelt népdalok, mesei motívumok stb.), azok egyes kiemelt részletei népszerű témái a karikatúráknak, reklámoknak (vö. Herles 1966, főleg: 77–80). A Békakirály ilyen szempontból kétségtelenül kiemelt szereppel bír. Történetének, egyes motívumainak viccekben, karikatúrákban történő adaptációval, irodalmi parafrázisaival ismereteim szerint először a freiburgi Lutz Röhrich foglalkozott módszeresen a *Fabula* című, nemzetközi összehasonlító mesekutatói szaklap, Max Lüthi hetvenedik születésnapja alkalmából kiadott tisztelegő tematikus kötetében (Röhrich 1979). Az itt felvetett témát aztán később önálló kötetben részletesebben is kifejtette (Röhrich 1987b), illetve az összehasonlító népmesekutatói kézikönyve, az *Enzyklopädie des Märchens* megfelelő kötetében egy tömörebb szócikkben is összefoglalta általában a karikatúra és a mese kapcsolódási pontjairól tudni érdemeseket (Röhrich 1987a). Horn Katalin egy német nyelvű tanulmányában (Horn 1983) magyar és svájci lapokban megjelent, alapvetően a Békakirály, illetve a Jancsi és Juliska mesék motívumainak felhasználásával készült karikatúrákat elemez²⁶. Arra kíváncsi, hogy a tréfás mondanivaló, csattanó érdekében miként alakulhat át az eredeti mesei elem, motívum.

26 Horn gazdagon illusztrált munkájából sajnos éppen a *Ludas Matyi*-ből átvett, a Békakirályal kapcsolatos két karikatúra pontos forrásadatai hiányoznak (Horn 1983, 231). Lutz Röhrich mindkét karikatúrát átveszi tőle, kizárólag a szekundér forrásra hivatkozva (Horn munkájára tehát), ami által nála már az sem derül ki, hogy ezek a *Ludas Matyi*-ben jelentek meg egykor. A két rajzos vicc egyikének tudtam egyelőre a pontos forrását megtalálni: 1. Horn 1983, 210; Röhrich 1987b, 127; *Ludas Matyi* 29, 1973. júl. 26. (30. sz.), 3. p. A másiknak (Horn 1983, 210; Röhrich 1987b, 130) viszont egy másik rajzoló általi variánsát sikerült dokumentálni: *Ludas Matyi* 24, 1968. nov. 7. (45. sz.), 11. p.

Magyar viszonylatban a kérdéssel a kutatók jó esetben is legfeljebb érintőlegesen foglalkoztak. Géczy Lajos ungi népmesegyűjteményéhez fűzött megjegyzéseiben Dömötör Ákos egyrészt utal a német előzményekre (Röhrich), amerikai eredményeket is felmutat (Mieder 1980)²⁷, majd a magyar karikatúra-produkcióból hoz néhány példát (in Géczy 1989, 557). Nagy Ilona fentebb már részletesebben taglalt és méltatott munkájában szintén hoz, mivel a mese későbbi felhasználásáról írottakat nem gondolja tanulmánya tárgyához tartozónak, inkább érintőlegesen egy példát (Nagy 2007, 37).

A Békakirályból levezethető viccek, karikatúrák általában arra a mesei motívumra fókuszálnak, amikor a békává varázsolt herceg egy csók után ismét emberré változik. Ezt a mozzanatot különféle fonák helyzetekben ábrázolják, amivel végső soron a mesei optimizmust kérdőjelezi meg (Horn 1983, 215, 217)²⁸. Sem Röhrich, sem Horn nem tesz viszont arra utalást, hogy az első számú Grimm-meséből ez a bizonyos csók-jelenet még hiányzik (miközben Röhrich kifejezetten a KHM-1 adaptációit veszi számba, és munkájában közli Wilhelm Buschnak azt a szövegét is, ahol a motívum már megjelenik). Nem egyértelmű, hogy a korabeli színhagyományban megvolt-e ez a jelenet, s Grimmék esetleg valamiféle hamis szeméremből hallgatták-e el; tény, hogy náluk nem szerepel. A motívum Hans-Jörg Uther szerint először Wilhelm Busch egy munkájában (*Die beiden Schwestern*) bukkan föl 1880-ban (vö. Röhrich 1987b; 92–94; Uther 2008, 3). A kérdés bonyolultságát jelzi (s ezen alapszik a fenti, a Grimm fivérek általi öncenzúrára utaló megjegyzésem is), hogy a Václav Tille cseh mesekatalógusában szereplő, 1873-ban, a dél-csehországi Kardašova Řečicében lejegyzett változatban (ahol a béka helyett ugyan kígyó szerepel) a varázs alóli feloldás feltétele a királylány csókja (Tille 1929–37, II: 2, 344–345).

Amennyiben a két műfajt (a mesélt, tehát a szóbeliségben létező, vagy újabban az interneten terjedő vicceket és a karikatúrákat) összehasonlítjuk, akkor nyilvánvaló, hogy az előbbi az inkább folklórműfaj, ami névtelenül terjed, variálódik. A karikatúra individuálisabb, szinte minden esetben ismerjük a szerzőt, s a variánsok is ritkábbak. Miközben azért változatokra is találunk példákat. Az egyik ilyen a fentebb már említett két karikatúra-variáns: 1. Horn 1983, 210; Röhrich 1987b, 130, illetve 2. *Ludas Matyi* 24, 1968. nov. 7. (45. sz.), 11. p. További példát is tudok említeni. Horn Katalin (Horn 1983, 212) a *Schweizer Illustrierte* című lapból hoz egy rajzot (63. évf., 17. sz., 63. p.), aminek Lutz Röhrich egy forrásmegjelölés nélküli másik variánsát közli (Röhrich 1987b, 146).

27 Lásd továbbá: <http://blaine.org/jules/intro.html> (Letöltve: 2013. 5. 13.)

28 A békakirály adaptációjának további feldolgozásai is ismereteseek (pl. Heiner 2010; Mieder 1979; Mieder 1980), ám ezekhez egyelőre nem sikerült hozzájutnom. Wolfgang Mieder munkáját, amely a Hamelni patkányfogó mondájának lecsapódásait a népdalokban, slágerekben, politikai dalokban, az irodalomban, médiában, szociálpolitikai karikatúrákban, viccekben és reklámokban taglalja példás alapossggal, jelen esetben a szemléletmód és a módszer okán látom indokoltnak megemlíteni (Mieder 2002).

Végezetül ennek a két megjelenési formának, a viccnek és karikatúrának néhány, inkább csak illusztratív példáját mutatom be.²⁹

A Békakirály-viccnek a szóbeliségben mintha kevésbé lennének jelen, mint más, mesei elemeket tartalmazóak (pl. a Piroska és a farkas különféle parafrázisai); az interneten viszont virágzik a műfaj, gyakorlatilag végtelen mennyiségű béka-, Békakirály-vicc tölthető le. Külön oldalak, fórumok szakosodnak a témára. Csak a magyar, a szlovák, a cseh és a német nyelvi közeget vizsgálva bárholnan számos példa mutatható be. Ezek részletes elemzése meghaladja jelen dolgozatom terjedelmi kereteit, így inkább csak illusztrációként álljon itt egy adott vicc négy nyelvi variánsa:

*Egy öregúr sétál a parkban, mikor egy tavacska mellett meghall egy hangot:
– Kedves uram, én egy elvárásolt hercegnő vagyok. Ha megszabadít, örökre a szexrabszolgája leszek!*

*Körülnéz az öreg, de nem lát semmit. Már menne tovább, mikor megint hallja:
– Uram, kérem, szabadítson meg! Olyan gyönyörben, extázisban, élvezetben lesz része, mint még soha!*

Most is körülnéz az öreg, és most meglát egy békát a földön. Felveszi, és valóban az a béka beszél. Újra meg is ígéri neki a béka, hogy minden jót fog vele művelni, amennyiben megcsókolja. Az öreg fogja magát, majd zsebvágja, és elindul hazafelé. Erre a béka pánikba esve elkiáltja magát:

– De uram, meg kellene csókolnia, hogy visszaváltozhassak, és a gyönyöröket megszathassuk! Élvezni fogja!

Az öreg megáll, kiveszi a békát a zsebéből, a kezére teszi, felemeli az arcához, majd megszólal:

– Tudod, lányom, az én koromban több hasznom van abból, ha csak egy beszélő békám van.³⁰

29 Terjedelmi korlátok miatt nem foglalkozom most – hiszen az külön tanulmányt igényelne – a mese irodalmi adaptációival, ahogy az ajándékiparban felbukkanó megjelenési formáival sem. A békaábrázolásnak különféle megjelenési formái lehetnek, nyilvánvaló, hogy mindegyike nem kapcsolható automatikusan a szóban forgó meséhez. Jelen dolgozatban ezzel részletesebben nem is tudok foglalkozni, csak megjegyzem, hogy a koronával ábrázolt békák nagy valószínűséggel a készítőik szándékai szerint is a Grimm-mesére való asszociáció irányába igyekeznek a szemlélőt terelgetni. Interneten kínálnak például kismama-párnát és hálósákat is gyermekeknek békakirály-ábrázolással, vagy olyan pólókat, amelyen egy mosolygós zöld béka van ábrázolva királyi koronával a fején, kezében egy virágszállal, a következő felirattal: – *BÉKA KIRÁLY* –. Egy további pólón szintén egy zöld béka látható királyi koronával a fején, a következő felirattal: *Don't be a Frog*. Létezik felirat nélküli, koronás béka-ábrázolásos póló is a kínálatban, amit *frog king T-Shirt*-ként, illetve *Frosch T-Shirt*-ként kínálnak. További, az etnikai sztereotípiák felé mutató jelenség az a póló, amelyen egy királyi korona látható, alatta a felirattal *Frog King French Cousine*. A sort folytathatnám... Folklorizmusként kezelhetők továbbá a mese különféle színpadi, filmbeli, zenei stb. feldolgozásai, interpretációi. Ezek áttekintésére is máskor és másutt keríték sort.

30 http://www.vicc.net/index/viccmil.php?kat=malac_vicc&vicc=9738 (Letöltve: 2012. 10. 7.)

Dôchodca na svojej každodennej prechádzke lesom zbadá pri chodníku sedieť žabu. Zohne sa a žaba prehovorí:

– Vezmi ma so sebou!

Veźme ju do dlane a žaba pokračuje:

– Vieš, ja v skutočnosti nie som žaba. Som zakliata. Keď ma pobožkáš, zmením sa na krásnu princeznú a splním ti, čo len budeš chcieť.

Dôchodca si strčí žabu do vrečka a pokračuje v prechádzke. Prekvapená žaba protestuje:

– Čo je? Ty ma nechceš pobožkat?

– Vieš – odvetí stavec – v mojom veku už je zaujímavejšie vlastniť hovoriacu žabu...³¹

Jde jeden děda a najednou vidí zelenou žábu, která říká:

– Hej, ty, poď sem.

Děda tedy přijde blíž a žába na něj:

– Zvedni mě!

Tak děda ji sebere a žába mu povídá:

– Když mne políbíš, proměním se v krásnou mladou ženu a udělám, cokoliv budeš chtít.

Děda šoupne žábu do kapsy a jde pryč. Žába se v kapse vrtí a povídá:

– Hej, vyndej mě z té kapsy!

Tak děda ji vyndá z kapsy a žába:

– Říkala jsem, že když mne políbíš, proměním se v krásnou mladou ženu a udělám, cokoliv budeš chtít.

– Viš, ve svém věku si radši nechám mluvící žábu.³²

Ein Mann ging an einem Teich vorbei. Ein Frosch sprach ihm an:

– Lieber Herr. Ich bin ein wunderschönes Mädchen, das eine Hexe in einen Frosch gewandelt hat. Küssen Sie mich und ich werde in ein schönes Mädchen zurückgewandelt.

Der Mann nahm den Frosch in die Hand und begann mit ihm schnell nach Hause zu laufen. Der Frosch sagte:

– Wollen Sie mich nicht küssen damit ich wieder ein schönes Mädchen bin?

– Nein – sagte der Herr – Schöne Mädchen gibt es überall. Aber ein Frosch, der spricht...³³

31 <http://www.talker.sk/index.php?page=jokeboard&p=866> (Letöltve: 2012. 10. 7.)

32 <http://www.vtipy.vsetko.com/?go=vyhladavanie&search=sed%C3%AD%20%C5%BEaba%20na%20kameni&catid=0&from=30> (Letöltve: 2013. 3. 2.)

33 <http://www.wer-weiss-was.de/theme106/article135735.html> (Letöltve: 2012. 10. 7.)

Az általam ismert Békakirály-viccek szinte kivétel nélkül a csók általi átváltozás motívumára vannak kihegyezve. A bekövetkező csodát általában relativizálják, szkepszissel szemlélik, mintegy a mese fantáziavilágából rángatják vissza a nyers valóságba a viccek fogyasztóját, illetve – mint a fenti mutatványból is látszik – egyszerűen nem kérnek ebből a csodából. További példa:

Žaba stretne princa v lese a hovori:

– Princ, pobožkaj ma a dačo dostaneš.

Princ sa zľakne a utečie. Na druhý deň ide do lesa zasa a znovu stretne žabu.

Tá mu už nestihne nič povedať. Princ neváha a na tretí deň ide do lesa znovu.

Vidí žabu, ale nezľakne sa jej a žaba hovori:

– Princ, pobožkaj ma a dačo dostaneš.

Princ už neváha a žabu pobožká.

– Žaba, žaba a čo dostanem?

A žaba na to:

– Herpeeeeeezzzzzzzzzz!³⁴

Természetesen fontos szempont, hogy magát a motívumot közismertnek veszi: a vicc lényege veszne el, ha magyarázni kellene, a mese szerint minek kellene történnie a csók után, illetve egyáltalán: miről szól a Békakirály mese. Ez a szempont talán még érzékletesebben mutatható be a karikatúrákon. Az első példám a *Ludas Matyí*ban jelent meg, címe: Karrier. A lovon ábrázolt király hetykén leszól az út szélén gubbasztó kis békához: Sose búsuljon, fiatal-ember! Én is békából küzdöttem fel magam... (1. ábra)

A másik példa eredetileg egy angol nyelvű internetes oldalról származik (<http://www.explosm.net/>), ahol évek óta, naponta jelentek meg új rövid kis képes történetkét, de ez már egy cseh fordítású adaptációja. Címe: Princ nebo žabák (Herceg vagy béka). (2. ábra)

34 A béka találkozik a herceggel az erdőben és megszólítja:

– Herceg, csókolj meg és kapsz tőlem valamit.

A herceg megjed és elszalad. Másnap ismét elmegy az erdőbe, találkozik a békával, de meg sem várja, hogy az mondjon neki valamit. Harmadnap viszont, amikor ismét találkozik a békával, már nem ijed meg. Az ismét mondja neki:

– Herceg, csókolj meg és kapsz tőlem valamit.

A herceg nem tétovázik és megcsókolja a békát.

– Béka, béka és most mit kapok?

Erre a béka:

– Herpeeeeeeszt!

<http://www.smiechoty.sk/vtipy/rozpravkove/> (Letöltve 2010. 5. 9.)

1. ábra: Ludas Matyi 28, 1972. aug. 24. (34. sz.), 4. p.

2. ábra: <http://hustavidea.cz/princ-nebo-zabak> (Letöltve 2013. 1. 5.)

Összegzés

A fenti tanulmányban egy, a 19. század eleji német színhagyományban mindenképpen létező, miközben a korábbi nyomtatott írásbeliségben is kimutatható mesének a Grimm fivérek által történt átalakításait, majd annak végső, immár klasszikussá érett formáját, a *Gyermek- és családi mesék* első darabját, a *Békakirályról* szólót mutattam be. Grimmék gyűjteményében több variánsa, altípusa, rokon típusa is található a történetnek, de ez az első számú (KHM–1) lett a későbbi, mindenkori kiadások (és fordítások) alapszövege. Maga a történet a szinte világszerte elterjedt *állatvőlegény* mesetípus családjába tartozik. Miközben a klasszikus Grimm-mese (KHM–1) megjelenik a kelet-közép-európai népek (magyarok, szlovákok és csehek) ponyvanyomtatványain, a szóban forgó népek szóbeliségének mégsem ez, hanem egy másik, a gyűjtemény első kiadásában még szereplő, majd a további kiadások során onnan a megjegyzés-kötetbe kiselejtezett Grimm-mese lett a része. Mivel azonban ennek a történetnek a fordításirodalma gyakorlatilag elenyésző, a magyar, szlovák, cseh szóbeliségben felbukkanó variánsok bajosan tekinthetők közvetlen Grimm-hatásnak. Egyelőre ezt a tényt csak konstatálni tudom, ám a nemzeti nyelveken megfogalmazott variánsok aprólékos filológiai egybevetésével, főleg a kötött verses betétek elemzésével a közeljövőben talán közelebb jutunk majd az átadás-átvétel, a terjedés kérdéseinek a megválaszolásához.

Közben a klasszikus Grimm-mese (KHM–1) pompás pályát futott be, különféle művészeti (színházi, film, bábszínházi, irodalmi, képzőművészeti stb.) adaptációk hosszú sorát vehetjük számba, és bekerült a populáris kultúrába is. Az ajándékipar, a viccek, anekdoták, travesztiák állandóan vissza-visszatérő témája különösen a mese központi elemének tartott, csók általi felszabadulás a varázslat alól (ami egyébként éppen a klasszikus Grimm-meséből még hiányzik). Mindez a Grimm-mesének a kelet-közép-európai népek műveltségébe való tartós és biztos beágyazottságáról tanúskodik.

A tanulmánya Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica DM/148/2012 nyilvántartási számú ösztöndíja keretében készült.

Irodalom

Aarne, Antti–Thompson, Stith (1961): *The types of the folktale. A classification and bibliography*. Helsinki: Soumalainen Tiedeakatemia–Academia Scientiarum Fennica /FF Communications 184./

Apuleius (1963⁶): *Az aranyzsámár*. Fordította és a bevezető tanulmányt írta Révay József. Hatodik, javított kiadás. Budapest: Magvető.

Annim, Achim von – Brentano, Clemens (2011): *Des Knaben Wunderhorn. Alte deutsche Lieder*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

Béres András (1967): *Rozsályi népmesék*. Gyűjtötte, a bevezető tanulmányt írta és a fényképeket készítette Béres András. A jegyzeteket készítette Kovács Ágnes. Budapest: Akadémiai Kiadó /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XII./

Berze Nagy János (1907): *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok-megyéből*. Gyűjtötte Berze Nagy János. Jegyzetekkel kísérte Katona Lajos. Budapest: Athenaeum Részvény-Társulat /Magyar Népköltési Gyűjtemény IX./

Berze Nagy János (1940): *Baranyai magyar néphagyományok I–III*. Pécs: Baranya Vármegye Közönsége.

Berze Nagy János (1957): *Magyar népmesetípusok I–II*. A bevezető tanulmányt írta és a tudományos szerkesztést végezte Banó István. Pécs: Baranya Megye Tanácsa.

Berze Nagy János (1957): *Magyar népmesetípusok I–II*. Pécs: Baranya Megye Tanácsa.

Blümllová, Dagmar (2008): Cesty dvou džentlmenů vědy k jednomu cíli. Jiří Polívka a Václav Tille. In *Slavista Jiří Polívka v kontexte literatury a folklóru I*. Ed. Hana Hlôšková–Anna Zelenková. Bratislava–Brno: Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FF UK–Slavistický ústav Jána Stanislava SAV–Česká asociace slavistů–Ústav etnológie SAV–Slavistická společnost Franka Wollmana v Brne, 43–54. p.

Bolte, Johannes–Polívka, Georg (1913): *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm 1–5*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung.

Bottigheimer, Ruth B. (2009): *Fairy Tales. A New History*. State University of New York /Excelsior Editions/

Bottigheimer, Ruth B. (2011): A tündérmesék eredete, terjedése és a népi narratíva elmélete. *Etnoszkóp* 1/1, 107–113. p.

Cammann, Alfred (1985): *Zwei Märchentypen (ATH 592 und ATH 440). Rekonstruktionen, Fragmente und Varianten in der Problematik der Feldforschung. Jahrbuch für Ostdeutsche Volkskunde 28, 104–132. p.*

Czambel, Samuel (1959): *Slovenské ľudové rozprávky zo zbierok Sama Czambla*. Výber zostavil a štúdiu napísal Jozef Minárik. Edične pripravila a poznámky napísala Marianna Prídavková. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.

Damborská, Aneta (2012): *České edice pohádek bratří Grimmů*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci – Katedra bohemistiky (Bakalářská diplomová práce).

http://theses.cz/id/vl461w/Ceske_edice_pohadek_bratri_Grimmu_bc.pdf
(letöltve: 2013. 5. 24.)

Dégh Linda (1942): *Pandur Péter meséi 1–2*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri Dégh Linda. Budapest: Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarágtudományi Intézete–Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény III–IV./

Domokos Mariann–Gulyás Judit (2007–2009): Magyar nyelvű Grimm-kiadások 1963–2005. Válogatott könyvjegyzék. In *Voigt 2007–2009*, 127–135. p.

Dömötör Ákos (1988): *A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300–749)*. Összeállította és a bevezetőt írta Dömötör Ákos. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport /Magyar Népmesekatalógus 2./

Erdélyi János (1846–48): *Népdalok és mondák*. 1–3. Pest: k.n.

Erdélyi János (1855): *Magyar népmesék*. Képes kiadás. Pest: Heckenast Gusztáv.

Erdélyi János (2008): *Magyar népmesék*. Erdélyi János gyűjtését újramondta Tóth László. Pozsony: Kalligram.

Erdész Sándor (1968): *Ámi Lajos meséi 1–3*. Gyűjtötte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Erdész Sándor. Budapest: Akadémiai Kiadó /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XIII–XV./

Erdész Sándor–Halmos István (1968): *Ruszkovics István meséi*. Jegyzetekkel ellátta: Kovács Ágnes. Budapest: Jósza András Múzeum, Nyíregyháza–Néprajzi Múzeum, Budapest /A Magyar Népmesekatalógus Füzetei 4./

Földyné Virány Judit (1957): *A bodrogközi Láca népmeséiből*. Sárospatak: Sárospataki Rákóczi Múzeum /A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 9–11./

Gašparíková, Viera (2012): A szlovák prózai szövegfolklor a múltban és ma. *Acta Ethnologica Danubiana* 14, 11–26. p.

Gašparíková, Viera szerk. (2004): *Slovenské ľudové rozprávky. 3. zväzok. Výber zápisov z rokov 1928–1947. Zapísali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora Franka Wollmana. Editorka a vedecká redaktorka Viera Gašparíková. Bratislava: Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.*

Géczi Lajos (1989): *Ungi népmesék és mondák*. Gyűjtötte és a bevezető részt írta Géczi Lajos. A Jegyzeteket, az irodalmat a jegyzetekhez és a Típusmutatót készítette Dömötör Ákos. Budapest–Bratislava: Akadémiai Kiadó–Madách Könyvkiadó /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXIII./

Géczi Lajos (1994): *Ondava menti népmesék és mondák*. Gyűjtötte és a bevezetést írta Géczi Lajos. Szerkesztette, a szöveget gondozta és a típusmutatót írta Nagy Ilona. Pozsony/Bratislava: Madách-Posonium.

Grimm, Brüder (1812): *Kinder- und Hausmärchen. Gesammelt durch die Brüder Grimm*. Berlin: Realschuhbuchhandlung [Vergrößerte Nachdruck der zweibändigen Erstausgabe von 1812 und 1815 nach dem Handexemplar des Brüder Grimm-Museums Kassel mit sämtlichen handschriftlichen Korrekturen und Nachträgen der Brüder Grimm. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.]

Grimm, Brüder (1815): *Kinder- und Hausmärchen. Gesammelt durch die Brüder Grimm*. Zweiter Band. Berlin: Realschuhbuchhandlung [Vergrößerte Nachdruck der zweibändigen Erstausgabe von 1812 und 1815 nach dem Handexemplar des Brüder Grimm-Museums Kassel mit sämtlichen handschriftlichen Korrekturen und Nachträgen der Brüder Grimm. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.]

Grimm, Brüder 1856 (2001): *Kinder und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm* 3. Band. Dritte Auflage. Göttingen: Verlag der Dieterichschen Buchhandlung.

[Mit einem Anhang sämtlicher, nicht in allen Auflagen veröffentlichter Märchen und Herkunftsnachweisen herausgegeben von Heinz Rölleke. Stuttgart: Philipp Reclam jun. 2001]

Grimm, Brüder: 1857 (2001): *Kinder und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm* 1–2. Band. Große Ausgabe. Siebente Auflage. Göttingen: Verlag der Dieterichschen Buchhandlung. [Mit einem Anhang sämtlicher, nicht in allen Auflagen veröffentlichter Märchen und Herkunftsnachweisen herausgegeben von Heinz Rölleke. Stuttgart: Philipp Reclam jun. 2001]

Grimm, Brüder (1887): *Kinder- und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Jakob und Wilhelm Grimm*. Herausgegeben von Herman Grimm. Kleine Ausgabe. Fünfunddreißigste Auflage. Mit neun Bildern nach Zeichnungen von Paul Meyerheim. Güttersloh: Druck und Verlag von Bertelsmann.

Grimm, Jacob és Wilhelm (1989): *Gyermek- és családi mesék*. Fordította és az utószót írta Adamik Lajos és Márton László. Budapest: Magvető Kiadó.

Grimm, Jacob és Wilhelm (2009): *Családi mesék*. Fordította és az utószót írta Adamik Lajos és Márton László. Pozsony: Kalligram.

Grimm testvérek (1966): *A békakirályfi*. Dancsó Jenő ford. Novi Sad–Ljubljana: Forum–Jugoreklam.

Halász Ignác (1878): *Gyermekmesék a Grimm testvérek után*. Budapest: Eggenberger-féle Könyvkereskedés.

Heiner, Heidi Anne (2010): *The Frog Prince and Other Frog Tales From Around the World. Fairy Tales, Fables and Folklore about Frogs*. h.n.: SurLaLune Press / SurLaLune Fairy Tale Series/

Herles, Helmut (1966): Sprichwort und Märchenmotiv in der Werbung. *Zeitschrift für Volkskunde* 62, 67–80. p.

Honti, Hans (1928): *Verzeichnis der publizierten ungarischen Volksmärchen*. Helsinki: Soumalainen Tiedeakatemia–Academia Scientiarum Fennica /FF Communications 81./

Horálek, Karel (1966): Polívka a Tille. Příspěvek k dějinám srovnávací folkloristiky. In uő. *Studie ze srovnávací folkloristiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 5–32. p.

Horn Katalin (1983): Märchenmotive und gezeichnete Witz. Einige Möglichkeiten der Adaptation. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 86, 209–237. p.

Jech, Jaromír (1988): Česká pohádka a bratři Grimové. *Národopisné aktuality* 25, 155–158. p.

Jones, W. Henry – Kropf, Lewis L. (1889): *The Folk-tales of the Magyars*. London: Published for the Folk-Lore Society by Elliot Stock, 224–226. p.

Karády J.[Ignác] (1895): *Regék és mesék. Grimm regéinek felhasználásával*. Átdolgozta Gaal Mózes. Harmadik bővített kiadás. Budapest: Franklin-Társulat.

Katona Lajos (1903–1904): Magyar népmese-typusok. *Ethnographia* 14, 30–39., 125–138., 189–196., 236–239., 418–425., 463–468. p.; 15, 22–28. p.

Kovács Ágnes (1977): Állatvőlegény. In *Magyar néprajzi lexikon I.* Szerk. Ortutay Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó, 90. p.

Kovács Ágnes (1980): Kígyóvőlegény. In *Magyar néprajzi lexikon III.* Szerk. Ortutay Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó, 195. p.

B. Kovács István (1990): *Malac Julcsa. Gömori népmesék*. Gyűjtötte és összeállította B. Kovács István. Pozsony/Bratislava: Madách.

B. Kovács István (1994): *Baracai népköltészet. Tóth Baláznéné Csák Margit előadásában*. Gyűjtötte, a kíséző tanulmányt és a jegyzeteket írta B. Kovács István. Szerkesztette, a szöveget és a jegyzeteket gondozta, a típusmutatót készítette Nagy Ilona. Pozsony/Bratislava–Budapest: Madách-Posonium–Akadémiai Kiadó /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXV./

Liszka József (2012): Uther, Hans-Jörg: Handbuch zu den „Kinder- und Hausmärchen“ der Brüder Grimm. Entstehung–Wirkung–Interpretation. *Acta Ethnologica Danubiana* 14, 221–224. p.

Liungman, Waldemar (1955): *Das wahrscheinliche Alter des Volksmärchens in Schweden*. Helsinki: Soumalainen Tiedeakatemia–Academia Scientiarum Fennica /FF Communicatio 156./

Lüthi, Max (1975³): *Volksmärchen und Volkssage. Zwei Grundformen erzählender Dichtung*. Dritte, durchgesehene Auflage. Bern–München: Francke Verlag.

Mieder, Wolfgang (1979): *Grimms Märchen – modern: Lyrik, Prosa und Karikatur*. Stuttgart: Reclam.

Mieder, Wolfgang (1980): Modern Anglo-American Variants of the Frog Prince (At 440). *New York Folklore* 6, 111–135. p.

Mieder, Wolfgang (2002): *Der Ratenfänger von Hameln. Die Sage in Literatur, Medien und Karikaturen*. Wien: Edition Praesens. Verlag für Literatur- und Sprachwissenschaft /Kulturelle Motivstudien 2./

- Moser, Dietz-Rüdiger (1968): Märchensingverse in mündlicher Überlieferung. *Jahrbuch für Volksliedforschung* 13, 85–122. p.
- Nagy Géza (1985): *Karcsai népmesék 1–2*. Gyűjtötte és a Bevezetőt írta Nagy Géza. Válogatta és a jegyzeteket írta Erdész Sándor. Budapest: Akadémiai Kiadó /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XX–XXI./
- Nagy Ilona (2007): A Grimm testvérek mesegyűjteményéről. *Ethno-Lore* 24, 3–50. p.
- Nagy Zoltán (2010): *Fanyűvő Jankó. Palócföld meséi és mondái Nagy Zoltán gyűjtésében*. Sajtó alá rendezte Benedek Katalin. Budapest: Balassi Kiadó /Magyar Népköltészet Tára X./
- Naumann, Hans (1929²): *Grundzüge der deutschen Volkskunde*. 2. Aufl. Leipzig: Verlag von Quelle & Meyer.
- Ortutay Gyula (1963a): Jacob Grimm und die ungarische Folkloristik. *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* 9, 169–189. p.
- Ortutay Gyula (1963b): Jacob Grimm és a magyar folklorisztika. *Ethnographia* 74, 321–341. p.
- Ortutay Gyula szerk. (1960): *Magyar népmesék I–III*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Polívka, Jiří (1923–31): *Súpis slovenských rozprávok I–V*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- Ranke, Kurt (1978): Der Einfluß der Grimmschen Kinder- und Hausmärchen auf das volkstümliche deutsche Erzählgut. In uő. *Die Welt der Einfachen Formen. Studien zur Motiv-, Wort- und Quellenkunde*. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 79–86. p.
- Róna-Sklarek, Elisabeth (1909): *Ungarische Volksmärchen*. Ausgewählt und übersetzt von Elisabeth Róna-Sklarek. Neue Folge. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung.
- Róna-Sklarek, Elisabeth (1912): *Einige Grimmsche Märchen im ungarischen Volksmunde*. Sonderdruck aus der Festschrift „Philologische Beiträge zur Geschichte der ungarisch–deutschen Beziehungen“. Budapest: Viktor Hornyánszky Kais. u. Kön. Hofbuchdruckerei.
- Röhrich, Lutz (1967): *Gebärde–Metapher–Parodie. Studien zur Sprache und Volksdichtung*. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann /Wirkendes Wort 4./

Röhrich, Lutz (1979): *Der Froschkönig und seine Wandlungen. Fabula* 20, 170–192. p.

Röhrich, Lutz (1980): *Der Witz. Seine Formen und Funktionen. Mit Tausend Beispielen in Wort und Bild*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Röhrich, Lutz (1987a): Froschkönig (AaTh 440). In *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Begründet von Kurt Ranke. Hg. von Rolf Wilhelm Brednich. Band 5. Berlin–New York: Walter de Gruyter, Sp. 410–424.

Röhrich, Lutz (1987b): *Wage es, den Frosch zu küssen. Das Grimmsche Märchen Nummer Eins in seinen Wandlungen*. Köld: Dieterichs Verlag.

Röhrich, Lutz (1993): Karikatur. In *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Begründet von Kurt Ranke. Hg. von Rolf Wilhelm Brednich. Band 7. Berlin–New York: Walter de Gruyter, Sp. 974–982.

Röhrich, Lutz (1995): *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten 1–5*. Freiburg–Basel–Wien: Herder /Spektrum/

Rölleke, Heinz (1986): *Kinder- und Hausmärchen. Gesammelt durch die Brüder Grimm*. Transkriptionen und Kommentare in Verbindung mit Ulrike Marquardt von Heinz Rölleke. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Rölleke, Heinz (2004): *Die Märchen der Brüder Grimm. Eine Einführung*. Stuttgart: Philipp Reclam jun. [Aktualisierte und korrigierte Neudruck von: *Die Märchen der Brüder Grimm. Eine Einführung*. 3., durchges. Aufl. Bonn–Berlin: Bouvier 1992]

Rölleke, Heinz szerk. (1975): *Die älteste Märchensammlung der Brüder Grimm. Synopse der handschriftlichen Urfassung von 1810 und der Erstdrucke von 1812*. Hrsg. und erläutert von Heinz Rölleke. Cologne–Genève: Fondation Martin Bodmer /Bibliotheca Bodmeriana. Texte I./

Scherf, Walter (1995): *Das Märchenlexikon 1–2*. München: Verlag C. H. Beck.

Schirmacher, Thomas (1992): „Der göttliche Volkstumsbegriff“ und der „Glaube an Deutschlands Größe und heilige Sendung“. Hans Naumann als Volkskundler und Germanist im Nationalsozialismus. Eine Materialsammlung mit Daten zur Geschichte der Volkskunde an den Universitäten Bonn und Köln. Bonn: Verlag für Kultur und Wissenschaft.

Sebestyén Ádám (1979): *Bukovinai székely népmesék I. Fábián Ágostonné meséi*. Szekszárd: Tolna megyei Tanács V. B. Könyvtára.

Sklarek, Elisabeth (1901): *Ungarische Volksmärchen*. Ausgewählt und übersetzt von Elisabeth Sklarek. Mit einer Einleitung von A. Schullerus. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung.

Solymossy Sándor (1913): Idegen mesék meghonosodása. *Ethnographia* 24, 1–8. p.

Štefánik, Ján összeáll. (1975): *Bibliografia vydaní slovenských ľudových rozprávok slovenských zberateľov a Slovenských pohádek a pověstí B. Němcovej, 1845–1974*. Martin: Matica slovenská 1975 /Špeciálne bibliografie/

Stier, G. (1850): *Ungarische Sagen und Märchen*. Aus der Erdélyischer Sammlung übersetzt von G. Stier. Berlin: Ferd. Dümmler's Buchhandlung.

Straparola, Giovanni Francesco (é.n.): *Ergötzliche Nächte*. Hamburg: Verlag tredition /Tredition Classics/

Szinnyei József (1897): *Magyar írók élete és munkái. V. kötet*. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala.

Tille, Václav (1929–1937): *Soupis českých pohádek I–II: 1, 2*. Praha: Nákladem České akademie věd a umění /Rozpravy České akademie věd a umění. Třída III; číslo 66, 72, 74./

Tompék Lászlóné szerk. (1983): *Mesegyűjtemények analitikus bibliográfiája*. Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár–Népművelési Propaganda Iroda.

Uther, Hans-Jörg (1993): Illustration. In *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*. Begründet von Kurt Ranke. Hg. von Rolf Wilhelm Brednich. Band 7. Berlin–New York: Walter de Gruyter, Sp. 45–82.

Uther, Hans-Jörg (2004): *The types of international folktales. A classification and bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica. Vol. 1: Animal tales, tales of magic, religious tales, and realistic tales, with an introduction. Vol. 2: Tales of stupid ogre, anecdotes and jokes, and formula tales. Vol. 3: Appendices /FF Communications 284–286./

Uther, Hans-Jörg (2008): *Handbuch zu den „Kinder- und Hausmärchen“ der Brüder Grimm. Entstehung–Wirkung–Interpretation*. Berlin–New York: Walter de Gruyter.

Villányi Péter (1989): *Tündérmesék a zabari néphagyományban*. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék /Gömör Néprajza 20./

Voigt Vilmos (1963): A Grimm-mesék magyar fordításai. *Ethnographia* 74, 336–338. p.

Voigt Vilmos (1964): Új adatok a Grimm-mesék magyar fordításaihoz. *Ethnographia* 75, 298. p.

Voigt Vilmos (1999): Aus Deutschland über Österreich nach Ungarn. Der Grimmsche Einfluß auf das ungarische Volksmärchen. In *Europäische Ethnologie und Folklore im internationalen Kontext. Festschrift für Leander Petzoldt zum 65. Geburtstag*. Hrsg. von Ingo Schneider. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Wien: P. Lang, 309–320. p.

Voigt Vilmos (2005): *Europäische Linien. Studien zur Finnougristik, Folkloristik und Semiotik*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 104–113. p. /Studies in Ethnology 2./

Voigt Vilmos (2007–2009): *Meseszó. Tanulmányok mesékről és mesekutatásról*. Budapest: MTA–ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport /Szövegek és elemzések 2./

Voigt Vilmos (2012): Németországból, Ausztrián keresztül Magyarországra. Grimm hatás a magyar népmesére. *Acta Ethnologica Danubiana* 14, 27–36. p.

Wesselski, Albert (1931): *Versuch einer Theorie des Märchens*. Reichenberg: Sudendentdeutscher Verlag Kraus /Prager Deutsche Studien 45./

Ismétléses alakzatok Ady Endre *Góg és Magóg fia vagyok én* című versében és *I am the son of King Gog of Magog* című angol fordításában

Kiss Tímea

Dolgozatomban azt kívánom bemutatni, hogy az alakzatok hogyan jelennek meg az Ady-versek angol fordításában. Munkámmal szeretnék segítséget nyújtani az alakzatok-fordításszövegekben betöltött funkciójának felismeréséhez, valamint ezek tanításához is a magyar irodalom és angol órákon történő szövegelemzésekben.

Az Ady-versszövegek szembetűnő szervező alakzata az ismétlés. Az ismétléses alakzatok, valamint ezekhez társulva a paralelizmus, az ellentét és más alakzatok összekapcsolódása Ady költészetének fontos összetevői. Azt vizsgálom meg, hogy a fordításokban megjelennek-e, és ha igen, milyen funkciót töltenek be ezek az alakzatok, főképpen az ismétlések. Ady Endre egy versét és angol fordítását egybevetve kívánom bemutatni, hogy a forrásnyelvi szöveggel egyenértékű célnyelvi szöveg jön-e létre. Azt is vizsgálom, hogy a műfordító stílusa hogyan hat az eredeti mű angol szövegvariánsának stílusára, s az általam vizsgált alakzatokat és funkciójukat ez milyen mértékben befolyásolja.

A forrásnyelvi és célnyelvi szöveg összehasonlításához a *Góg és Magóg fia vagyok én* című verset választottam. Választásom azért erre a szövegre esett, mert disszertációm dolgozva jelenleg Ady költészetének korai szakaszát vizsgálom. Így az *Új versek* című kötet verseiből választottam a mintát. Ez a vers a megértés szempontjából is problematikus lehet a fordítók számára, hisz Ady ostorozó hazaszeretete, érzelmeinek ambivalenciája kerül előtérbe a szövegben. Bemutatom, hogy e verset hogyan ültették át angol nyelvre, hogyan vívódott Makkai Ádám a *Góg és Magóg* című versben leírt régi és új gondolatokkal.

Sok fordító próbálkozott több-kevesebb sikerrel Ady-versek fordításával. Az Ady-vers hangulatát, zeneiségét és komplex jelentését pontosan átadni azonban nagyon nehéz. „Adynak az a különlegessége, hogy minden verse egy pillanat alatt megvilágít egy szituációt, és hatalmas erővel fejezi ki azt. Szimbólumai kézzel foghatóan érzékletesek, ugyanakkor a dolgokon túli világból, egyfajta mélységből jönnek, mintha a földből nőttek volna ki. Ady minden, ugyanakkor mindennek az ellentéte. Ezért olyan mitikus Ady költészete” (Lukács 1977, idézi Joó 2011, 112).

Góg és Magóg fia vagyok én

Góg és Magóg fia vagyok én,
 Hiába döngöttek kaput, falat
 S mégis megkérdeztem tőletek:
 Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?

Verecke híres útján jöttem én,
 Fülembé még ősmagyar dal rivall,
 Szabad-e Dévénynél betörnöm
 Új időknék új dalaival?

Fülembé forró ólmot öntsetek,
 Legyek az új, az énekes Vazul,
 Ne halljam az élet új dalait,
 Tiporjatok reám durván, gazul.

De addig sírva, kínban, mit se várva
 Mégis csak száll új szárnyakon a dal,
 S ha elátkozza százszor Pusztaszer,
 Mégis győztes, mégis új és magyar.

I am the son of King Gog of Magog

*I am the son of King Gog of Magog,
 I'm banging doors and walls to no avail –
 yet I must ask this question as prologue:
 may I weep in the grim Carpathian vale?*

*I came along Verecke's famous path,
 old Magyar tunes still tear into my chest –
 will it arouse your Lordships' righteous wrath
 as I burst in with new songs from the West?'*

*Pour in my ears your molten liquid lead,
 let me become the new Vazul of songs –
 let me not hear the new songs you have bred:
 Come, tread me down in furious, evil throngs!*

*But to the end, tortured, expecting nothing,
 the song keeps soaring on its new-found wings:
 even if cursed by a hundred Founding Fathers –
 triumphant, new, Magyar, and true it rings.*

A *Új versek* „előhangjában” ismétlése alakzatok sokaságát találjuk: paralelizmust, anforikus ismétlést, epiforát, gradációt, antitézist, reddíciót.

Paralelizmus: Ugyanazon vagy bizonyos fokig eltérő szintaktikai szerkezetet követő és hasonló jelentésű két vagy több, egymás utáni mondat, tagmondat, szó szerkezet (Szathmári 2008, 441) *Mégis győztes, mégis új és magyar.*

Anafora: Egy vagy több szó ismétlődése két vagy több egymást követő tagmondat, mondat, verssor, vagy versszak elején (Kabán 2008, 87).

Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?

Szabad-e Dévénynél betörnöm[...]?

Fülelme még ősmagyar dal rivall

Fülelme forró ólmot öntsetek

Gradáció: Haladó, fokozódó reduplicatio, amely variációkat is eredményezhet. Voltaképpen fokozás, melyben az ismétlődő tagok gyakran szintaktikai funkciót is váltanak (Szabó–Szörényi 1988, 135).

De addig sírva, kínban, mit se várva.

Epifora: egy vagy több szó ismétlődése egymást követő tagmondatok, mondatok, illetőleg verssorok vagy versszakok végén (Kabán 2008, 204).

Góg és Magóg fia vagyok én

Verecke híres útján jöttem én.

Antitézis: Két tetszés szerinti szintaktikai terjedelmű gondolat szembeállítás. Jellemzőjük a párhuzamos szerkezet, nyelvi realizációja a lexémák, szintagmák vagy mondatok közötti szemantikai ellentét (Molnár 2008, 109).

Hiába döngetek kaput, falat/

S mégis megkérdem tőletek

Reddíció: Olyan ismétlésen alapuló gondolatalakzat, melyben a mondat, verssor vagy versszak elején álló szó vagy szócsoport, esetleg a költemény első versszaka tér vissza ugyanannak a mondatnak, versornak, versszaknak vagy költeménynek a végén (Varga 2008, 494).

S mégis megkérdem tőletek

[...]

Mégis győztes, mégis új és magyar.

A forrásnyelvi szövegben a kezdő és záró versszak keretes ismétlés (reddíció): *S mégis megkérdtem tőletek, Mégis csak száll új szárnyakon a dal, Mégis győztes, mégis új és magyar.* A reddíció hatását fokozza Magóg király és a magyarok kapcsolata. László Gyula így ír erről a feltételezett kapcsolatról: „Szcitiának első királya Magóg volt, a Jáfet fia, és az a nemzet Magóg királyról nyerte a magyar nevet. Ennek a királynak az ivadékából sarjadt az igen nevezetes és roppant

hatalmú Attila király [...] Hosszú idő múlva ugyanazon Magóg király ivadé-
kából eredt Ügyek, Álmos vezér apja, kinek Magyarország királyai és vezérei
a leszármazottjai” (László 1996, 10). A fordításszövegben a reddíció alakzata el-
tűnik. Az eredeti szövegben az első versszakban megjelenő *hiába s mégis* ellen-
tété ugyan jelen van a fordításszövegben (*no avail, yet*) de a záró strófában már
nem szerepel. A nyersfordításban így hangzik: *a dal folyamatosan szárnyal az
újonnan talált szárnyain*. Így Makkai szövegében ugyan megmarad a szemantikai
reddíció, de módosul. Igaz, a célnyelvi szöveg kiemeli Góg és Magóg kirá-
lyi voltát, de a fordító nem adekvát módon adja vissza a konnotatív jelentést.
A fordításszövegben másfajta ismétléses alakzat jelenik meg: variációs ismétlés,
ami figura etymologicának is tekinthető: *szárnyal szárnyain*.

Az eredeti szövegben már az első versszakban jelen van a *hiába és mégis*
gondolatok ellentéte, amely antitezisként vonul végig a versen. Ezt az ellentétet
tovább mélyíti az énnel ellentétes ti szubjektumok megjelenése: *S mégis meg-
kérdem tőletek: Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?* A kérdés variációs ismétlésként
(szó, szócsoport ismétlődik némi változtatással) megjelenik a második strófa-
ban is, amelyben a szabad ige anaforikus ismétlést eredményez. *Szabad-e sír-
ni a Kárpátok alatt? [...] Szabad-e Dévénynél betöröm / Új időknek új dalaival?*
A *hiába és mégis* ellentéte ugyan megmarad a célnyelvi szövegváltozatban is,
de az énnel szembeni ti szubjektum már nem jelenik meg, így az eredeti el-
lentétet nem fejtí ki a fordító, valamint elhagyja a kérdés variációs ismétlését.
Nyersfordításban: *mégis nekem meg kell kérdeznem előszóként / szabad sírnom
a zord Kárpátok völgyében?* Az angol szövegben a következő variáns jön létre:
*will it arouse your Lordships' righteous wrath / as I burst in with new songs from
the West?* Nyersfordítás: *felkelti majd a ti uralkodótok jogos dühét / amint betörök
új dalokkal nyugatról?* A forrásnyelvi szöveg itt nagymértékben módosul, mivel
az eredeti szövegben fontos funkciót betöltő alakzatok tűnnek el, és ezáltal
az egész szöveg jelentése is módosul a fordításban. Egyszerű értelmező szöveg
jön létre, mely ugyan felidézi az eredeti képet, de sem jelentésben, sem alakza-
taiban nem követi az eredeti szöveget. A *Dévény* helységnev helyébe egy dühös
uralkodót helyez, aki új dalok miatt aggódhat. A célnyelvi szöveg alkotója az új
időket szintén nyugatként értelmezi, eltüntetve ezáltal a forrásnyelvi szöveg-
ben szereplő geminációt is, és jelentősen megváltoztatja a forrásnyelvi szöveg
konnotációját.

A második szövegrészben a *Fülembe még ősmagyar dal rivall* és a *Fülembe
forró ólmot öntsetek* sorokban a *fülembe* határozó változatlan ismétlés. Az is-
métlés ugyanakkor diaforának (jelentésmódosító ismétlés, ahol a látszólag vál-
tozatlanul visszatérő elem jelentése módosul) is tekinthető, hisz a *fülembe* hely-
határozó-ragos főnév jelentése csak az egyikben szerepel hallószervként, amely
még meghallja a dal rivallását, a testrészt harmadik versszakban való ismétlé-
se azonban már a dal meghallásának megakadályozását jelenti, tehát a hallás
és a megsüketítés szemantikai ellentétét hozza létre. A forrásnyelvi szövegben

az antitézis alakzatát tovább építi a *dal* és a *rivall* szavak közötti szemantikai ellentétes viszony, mely paralelizmust alkot az *ősmagyar* és az *új* ellentétpárral. Ez a jelentés azonban elvész a fordításban, hisz a műfordító változtatásai miatt az alakzatok többsége nem jön létre a célnyelvi szövegben. A *fülembe még ősmagyar dal rivall* nyersfordítása: '*régi magyar dallamok tépnek a mellkasomba*'. A *fülembe* helyhatározó változatlan ismétlése mellett elvész az ellentét is (halás-megsüketítés), az antitézist sem erősíti a szemantikai ellentétes viszony (*dal-rivall*), a paralelizmus pedig ellentété egyszerűsödik: *old, new*.

Ugyanakkor pedig a *fülembe forró ólmot öntetek* forrásnyelvi szövegrész jelentésében is felfedezhető bizonyos ellentét. Úgy jelenik meg a felszólítás, mintha a forró ólom egyfajta segítség lenne a lírai én számára, hogy ne hallja az ősmagyar dal rivallását. A Vazul szerepével való azonosítást tovább erősíti a versszak végén megjelenő újabb ellentét: *Ne halljam az élet új dalait / Tiporjatok reám durván, gazul*. A célnyelvi szövegben a Vazullal való azonosulás megmarad ugyan: *Let me become the new Vasul of songs*, de a jelképet lexikai betoldással részletesen kifejti a fordító: *Hadd váljak a dalok új Vazuljává*. A forrásnyelvi szöveg *énekes* jelzője utal arra, hogy Vazul szerepét a dalok kapcsán óhajtja a lírai én, a fordításszövegben a fordító azonban ezt az utalást elhagyja. Az ismétléses alakzatok jelen vannak a célnyelvi szövegben is: *new Vazul, new songs*. A *new songs* szerepeltetése általi visszakapcsolás itt is megjelenik, csak variációs ismétlés helyett változatlan elemismétlést találunk a célnyelvi szövegben. A szövegrész kétszeri ismétlésével pedig előismétléses szövegbetoldás alakul ki a célnyelvi szövegvariánsban, mely a tiprást kifejező gondolatot vezet be, erősítő halmozást hozva létre ezáltal: *pour, let me, let me, tread me down*, ahol a *me* párhuzamos ismétlésnek tekinthető. A *durván, gazul* módhatározók által létrehozott fokozás azonban nem szerepel a fordításban, helyette a dühösen (*in furious*) határozó áll. A fokozás által létrehozott nyomatékosítás azonban eltűnik a célnyelvi szövegben, s helyére az ördögi tömeg (*evil throngs*) kerül, mely összhangot teremt az előző strófában kialakított változásokkal. Nyersfordításban: '*ne halljam az új dalokat, melyeket ti már nemesítettetek, gyere taposs le dühösen, gonosz tömeg*'. A *ti* és a *dalok* megnevezésével egyszerű értelmező célnyelvi szöveg jön létre.

A következő szerkezeti egységben hangváltás következik be az Ady-versben. Míg az első két versszakot a kétely határozza meg, a harmadik versszaktól a szövegben megjelenik a remény és a dac. A lírai én szembeszegül, és felül akar kerekedni a *ti* személyes névmással jelölt ellenségen. Ezt az ellentétet grammatikailag is erősíti a *de* ellentétes kötőszóval teremtett gradációs alakzat: *De addig sírva, kínban, mit se várva / Mégiscsak száll új szárnyakon a dal*. Makkai szövegvariánsában is jelen van a dac, de a *mégis* szó ismétlésének eltűnésével nem éleződik ki úgy, mint a forrásnyelvi szövegben: *de a végén kínzottan semmire sem számítva / a dal szárnyal az ő újonnan talált szárnyain / még ha elétkozott is alapító atyák százai által / győzedelmes, új, Magyar és igaznak cseng*. A fordítás

nem idézi meg sem Dévényt, sem Pusztaszert, így a mondanivaló leíró jellegűvé válik, gyengítve az egész versen átívelő ellentétet, megváltoztatva az egész versszöveg konnotációját.

Az ellentét megjelenik a szöveg szerkesztésmódjában is. Ezt a ritmusépítés és strófaalkotás jelzi. A lélek meg nem hátrálását nemcsak az ellentétes kötőszó, hanem az egész hangszerelés is jelzi. Az előző versszakokban az idegesen futó, rövid szótagok vannak túlsúlyban, az utolsó versszakot azonban a spondeuszok elnehezítik. A záró strófában még a hangok színképe is változik (a magánhangzók közül az *i* válik dominánssá, a mássalhangzók közül a *l* és *m* hangok helyett a keményebb *sz* és *r*) (Király 1972, 211). Az alakzatok hatását a hangszimbolika erősíti. Az angol szövegben jelentős különbségek adódnak a szerkezeti jellemzők elmaradásából. Legtöbbjük elsikkad, mivel az angol nyelvben nincsenek hosszú és rövid szótagok. Az angol nyelv esetében hangsúlyos és hangsúlytalan szótagokról beszélünk, de a szótagolás más eredményre vezet, ha a szavakat elkülönítve vagy mondaton belül vizsgáljuk. Ez megnehezíti az időmértékes és a magyar költészetben gyakori szimultán ritmusú versek átültetését, másfelől lehetetlenné teszi, hogy a fordítás érzékeltesse a költeménynek a magyar nyelv grammatikai adottságaiból eredő ritmikai és hangzásbeli egyediségét (Haas 2005, 282). Nehézséget jelenthetnek a fordításban a rímek is, habár a célnyelvi szövegnek veszteség árán ugyan, de sikerül megtartania az eredeti szöveg rímképletét (*falat–alatt, rivall–dalaival, Vazul–gazul, a dal–magyar, avail–vale, chest–west, song–throngs, wings–rings*).

A forrásnyelvi szövegben az első strófában megjelenő *s mégis, mégiscsak* kötőszók variációs ismétléseit fedezhetjük fel a záró strófában. A *mégiscsak, mégis* szavak szintén keretet alkotnak, háromszori variácós anaforikus ismétlésük pedig a remény kifejezésére szolgál: a meg nem alkuvást és a büszke dacot fejezi ki (Király 1972, 209). A kötőszók ismétlése által létrehozott alakzatok a fordításban azonban nem ismétléses alakzatként szerepelnek. A négy *mégis* jelentésű angol kötőszóból kettő van jelen (*yet, even if*), *s* csak szemantikai jegyeik alapján tekinthetjük őket ismétléses alakzatok elemeinek, így az eredeti szövegben kifejezett dac nem adekvát az angol fordításban.

A forrásnyelvi szövegben az ismétlés alkotta kereten belül a párhuzam és ellentét alakzata is erősíti a szöveg szemantikai síkját. Az ősi és az új ellentétét, a *hiába* és a *mégis* szavak a lírai én küldetéstudatát és egyben a küldetés reménytelenségét jelentését hordozzák. A kereten belül, mint láthatjuk, több ellentétpár jelenik meg. Az *én*-t *hiába* tiporják el a *ti*-k, az *én* végig hangsúlyos marad, a *hiába* ellentétéként dacosan megjelenik a *de*, és a *mégis* kötőszó négyeszeri változatlan ismétlése, amelynek funkciója a szövegben a meg nem alkuvás érzékeltetése. Az *új* melléknévi jelző hatszori változatlan ismétlése és az ismétlés több fajtájának megjelenése a szövegben is a dacot erősíti. De a változás mellett jelen van az állandóság is: *mégis győztes, mégis új és magyar*. Ez a feszültség kíséri

végig a verset. A kereten belül az ismétlések és ellentétek funkcionálisan társulnak, azonban a célnyelvi szövegben sérül az ekvivalencia. A fordításszövegben a *régi* és *új*, *hiába* és *mégis*, *én* és *ti* ellentéte ugyan jelen van, de az *ősi* jelző helyett csak a *régit*, a *mégis* kötőszó négyeszeri ismétlésének hiányát, az *új* jelző háromszori említését találjuk az alakzatok funkcionális társulása nélkül.

Összegzés

„A fordítás tehát szövegek közötti mozgás, és ez a mozgás szükségszerűen változtatásokkal jár együtt, amelyek a forrásnyelvi szöveg szemantikai és pragmatikai jelentésszövetét többnyire jelentős mértékben átstrukturálják” (Lőrincz 2007, 119). Ezt láthatjuk a fent bemutatott célnyelvi szöveg vizsgálatakor is. A stilisztikai alakzatok visszaadása főleg költői szövegek esetében nem könnyű. Ady költészetének értelmezése és újraértelmezése – ami a fordított szövegvariáns létrehozása – pedig egész embert próbáló feladat. A magyar vers zeneisége ütközik a világnyelvek zeneiségével, s ehhez társul még az egyes nyelvek gondolatmenetének, struktúrájának különbözőségei. Ady fordításai mintha még az új előttiséget tükröznék. „Ady sajátos nyelvezetének stílustörténeti kontextusát illetően Kosztolányi is elismeri, hogy egy stílt nem lehet szóról szóra átmenteni a másik nyelvbe, és a fordító [...] csak jelképezni óhajtja Ady nyelvét, melynek egészen megfelelője nincs [...] Ha pontosan vissza akarná adni, akkor az kellene, hogy [...] legyen egy Csokonay, Vörösmarty és Arany – Petőfi-korszak, melyből Ady nyelve szervesen kifejlődött” (Szűcs 2007, 155). A célnyelvi szöveg explicitebb az eredetinel, vagyis a fordítónak mindig másvalaki gondolatait kell átültetnie, tehát hosszabb, bonyolultabb módon jut el a gondolattól a nyelvi formáig, mint az eredeti szöveg írója. A fordító a kommunikáció elősegítése érdekében értelmez, magyaráz, hogy a célnyelvi olvasó minél gördülékenyebben dolgozhassa fel az információt (Klaudy 2007, 164). „A fordító nyíltabban, világosabban, esetleg több szóval fejez ki valamit a célnyelvi szövegben, mint ahogy azt a forrásnyelvi szöveg szerzője tette” (Klaudy 2007, 169). Más kérdés a fordítások hűsége, az eredeti művekkel való megfeleltetésének kérdése, az ún. ekvivalencia. A fordításszövegek és az eredeti szövegek ekvivalenciájának lehetőségéről (lehetetlenségéről) megoszlanak a vélemények a szakirodalomban, abban azonban megegyeznek, hogy a műfordítások nem tekinthetők a forrásnyelvi szöveg másolatának. Különböző szintű és típusú módosulások megengedettek mindaddig, míg a szövegegész szintjén létrejön az ekvivalencia (vö. Popovič 1980; Lőrincz 2007, 49). De az Ady-szövegek fordításánál akár a 20. század leghangsúlyosabbá váló elgondolása, a fordítás lehetetlenségének paradoxona is szóba jöhet. Ignotus is kijelentette, hogy „fordítás tehát nincs, csak költő van és lehet, akinek egyszer ez a megcsinálni valója, egyszer más; egyszer az, hogy megírja, mennyire szerelmes, másszor az, hogy megírjon a maga nyelvén egy verset, amit más nyelven olvasott” (Ignotus, idézi Józán 2009, 161). A tartalmi

és kifejezőmódbeli összetettség, a nyelv és gondolkodás összefüggése mind szerepet játszik a forrásnyelvel adekvát célnyelvi szövegek létrehozásában. Tehát a fordító munkája hadakozás a lehetetlennel, azaz azzal, hogy a világ nyelvei és kultúrái közötti változatosság ellenére megkísérelje a közvetítő szerepét betölteni (Simigné Fenyő 2006, 99). Fontos afelől is vizsgálni, hogy egy fordításnak milyen szerepe, milyen funkciója valósul meg a célnyelvi kontextusban, illetve az invariáns tartalom átadásán kívül még milyen üzenetet közvetít egy-egy fordítás (Simigné Fenyő 2006, 98). Főképp olyan költő esetében lényeges ez, akinek fordításai és művei fordíthatóságának kérdései lezáratlanok és ma is különböző diskurzusok témái.

A fordítástudomány módszereinek gazdagodása, a klasszikusok fordításának háttérbe szorulása hozzájárul ahhoz, hogy az Ady-életmű még várja a költői minőségű és teljes visszaadást.

Irodalom

Haas Lídia (2005): A Vén cigány franciául. In *A „boldog Babel”*. Józán Ildikó–Szegedy-Maszák Mihály szerk. Budapest: Gondolat Kiadó, 273–293. p.

Joó Etelka (2011): Franyó Zoltán német Ady-fordításai. In *Alkalmazott nyelvészeti közlemények*. Miskolc: Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszék, 111–119. p.

Józán Ildikó (2009): A fordítás lehetetlensége. In *uő. Mű, fordítás, történet. Elmélkedések*. Budapest: Balassi Kiadó, 160–169. p.

Kabán Annamária (2008a): Anafora. In *Alakzatlexikon – A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Szathmári István főszerk. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 87–91. p.

Kabán Annamária (2008b): Ismétlés. In *Alakzatlexikon – A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Szathmári István főszerk. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 320–322. p.

Kabán Annamária (2008c): Epifora. In *Alakzatlexikon – A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Szathmári István főszerk. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 202–205. p.

Kabán Annamária (2008d): Szimploké. In *Alakzatlexikon – A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Szathmári István főszerk. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 543–544. p.

Király István (1972): *Ady Endre*. Budapest: Magvető Kiadó.

Klaudy Kinga (2007): Az explicitáció hipotéziséről. In *Nyelv és fordítás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 155–169.

László Gyula (1996): *Góg és Magóg népe*. Budapest: Örökségünk Kiadó.

Lőrincz Julianna (2007a): Magyar versek orosz és angol fordításban. In uő. *Kultúrák párbeszéde*. Eger: Líceum Kiadó, 101–143. p.

Lőrincz Julianna (2007b): A szépirodalmi szöveg és fordított szövegvariánsának egyenértékűségi viszonya. In uő. *Kultúrák párbeszéde*. Eger: Líceum Kiadó, 47–49. p.

Pusztai-Varga Ildikó (2010): A nyelvi kifejtés típusai finn versek angol és magyar fordításában. In *Nyelvek találkozása a fordításban*. Budapest: ELTE Kiadó. 135–158. p.

R. Molnár Emma (2008a): Az „Én” nyelvi megjelenési formái Ady Endre korai verseiben. In *A Nyugat stílárís sokszínűsége*. Szikszainé Nagy Irma szerk. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 67–76. p.

R. Molnár Emma (2008b): Anagógé. In *Alakzatlexikon – A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Szathmári István főszerk. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 91–94. p.

R. Molnár Emma (2008c): Antitézis. In *Alakzatlexikon – A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Szathmári István főszerk. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 108–112. p.

Szabó G. Zoltán – Szörényi László (1988): *Kis magyar retorika*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Szathmári István (2008): Paralelizmus. In *Alakzatlexikon – A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 441–447. p.

Szűcs Tibor (2007): *A magyar vers kettős nyelvi tükörben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Varga Andrea (2008a): Gemináció. In *Alakzatlexikon – A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Szathmári István főszerk. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 248–251. p.

Varga Andrea (2008b): Reddició. In *Alakzatlexikon – A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Szathmári István főszerk. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 492–495. p.

Varga Andrea (2008): Figura etymologica. In *Alakzatlexikon – A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Szathmári István főszerk. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 244–247. p.

Szépirodalmi források

Ady Endre összes versei 1998. Osiris Kiadó. Budapest.

Makkai Adam: I am the son of King Gog of Magog.

http://www.babelmatrix.org/works/hu/Ady_Endre/G%C3%B3g_%C3%A9s_Mag%C3%B3g_fia_vagyok_%C3%A9n/en/1839-I_am_the_son_of_King_Gog_of_Magog (Letöltve: 2012. 7. 27.)

Pilinszky János költészetének alapvonásai

Történeti-poétikai vázlat

H. Nagy Péter

Pilinszky János (1921–1981) költészete a modernség záró szakaszának egyik legjelentősebb teljesítménye. Lírányelve az európai klasszikus modernség avantgárd tradíciókat is magába olvasztó második hullámának hagyományából jön létre, elsősorban a kései József Attila és Szabó Lőrinc formakultúrájára támaszkodva. Pilinszky versei úgy távolodnak el a személyes hangzás eszményétől, hogy az individuum műbeli jelenléte – a személyes közvetlenség jelzéseinek fokozatos elhalványulásával – egyfajta elvont beszédhelyzetté alakul át. Lírája ily módon a személytelenítés eljárásain keresztül őrzi meg a személyiségértékek európai hagyományának orientáló folytonosságát.

A második világháború apokaliptikus tapasztalatával szemben a megválthatatlanság alapélményét megszólaltató korai verseiben Pilinszky már kész poétikai formákkal lép a nyilvánosság elé. 1946-ig megjelenő művei (*Trapéz és korlát* című kötete) a harmincas évek európai lírájának *létköltészeti* tematikájához kapcsolódnak. Az egyén magárahagyatottságának és metafizikai elszigetelődésének, a létezés alapvető bizonytalanságának képei a hazai költészeti hagyományból mindenekelőtt József Attila egyszerűsödő stílusát idézik (pl. „Csillaghalóban hányódunk / partravont halak, / szánk a semmiségbe tátog, / száraz úrt harap” – *Halak a hálóban*). E nyelvi dísztelenségre épülő létköltészeti tematika azonban nem a teljességeszmény jegyében tárja elénk az én másokra utaltságát, hanem az alapvető magányt is megelőző elhagyatottság állapotaként (pl. „Ha megszültél, most nézz szemembe, / ha szeretsz, most meghallanád, / mit én már mindörökre hallok: / a távozó sereg zaját” – *Távozó sereg*).

Pilinszky költészetének egyik legismertebb tematikai egységét képezik *lágerversei*, melyekben az életképszerű jelenetelés és a dramatikus formaimitáció válik elsődleges poétikai elvvé (pl. *Harbach 1944, Egy KZ-láger falára, Francia fogoly* stb.). Emellett lassan az egész műbeli modalitást meghatározó módon erősödik meg Pilinszky lírájában az a *keresztény szimbolika*, amely egy büntudat félelmétől gátolt életérzést szembesít az Istentől elhagyott világ kietlenségével (pl. „Tovább nem ámitom magam, / nincsen ki megsegítsen, / nem vált meg semmi szenvedés, / nem véd meg semmi isten. // Ennél már semmi nem lehet / se egyszerűbb, se szörnyebb: / lassan megindulnak felém / a bibliai szörnyek” – *Téli ég alatt*).

Kérügmá és irodalmiság, azaz vallási és esztétikai tapasztalat viszonya a kölcsönösség jegyében alakul a Pilinszky-lírán belül. Az ide tartozó versek hangoltsága és nyelvhasználata olyan eljárásokat működtet, melyek a beszédhelyzet osztottságára utalnak (vö. pl. az *Apokrifben*: „Külön kerül...”). A képvilág szintjén azonban ez nem azzal társul, hogy a kreatúrát áthatja a transzcendencia, hanem azzal, hogy a fiktív és a reális közti határ értelmetlenné válása egyben Isten jelen-nem-létére vonatkozik. Erre éppen a bibliai nyelvre utaló rájátszások folyamatos roncsoló hatása figyelmeztet, annak a személytelen beszédnek adva át a helyét, melynek a grammatikai én-forma csupán foglalata, nem pedig jelentésképző mozzanata. Ez a dinamikus nyelvfelfogás ugyanakkor önreflexív módon szólaltatja meg a rejtett Isten fogalmát is (pl. szintén az *Apokrifben*: „és tudjátok *nevét* az árvaságnak?” [kiemelés tőlem]).

Hangsúlyoznunk kell tehát, hogy a bibliai jelképiség ellenére *nem* az „újkatolikus költészet” jegyei válnak uralkodóvá Pilinszky lírájában. Ugyanis egyre inkább a jelenléthiány belátása és ennek hatása a személyiség világhoz való viszonyára válnak elsődleges kérdésekké e költészetben. Fontos azonban, hogy azok az értéktávlatok, amelyekben az egység elvesztésének folyamata a „kommunikáció csöndjének” végkifejlete felé halad, a klasszikus modernség nézőpontjának függvényei. Ezért Pilinszky lírájában nem az alany szövegszerű eltüntetése következik be, hanem a világban való létezés helyzetének megkettőződése. A tárgyivá redukált jelenlét rekvizitumainak, illetve a hiánytudat szellemi valóságának elválasztottsága még nem zárja ki a beszélő grammatikai meghatározhatóságát (pl. „lakatlan kő, hever a hátam, / emlékek nélkül, nélkülöm, / az évmilliók hamujában. // Hideg szél fújdogál” – *Hideg szél*). Ebből következik, hogy a Pilinszky verseiben megszólaltatott világrendben nincs kitüntetett helye az embernek. Éppúgy feltételezett, de meg is semmisíthető ténye a világnak, mint bármely más létező (jó példa erre az *Apokrif* zárata).

Kétségtelen, hogy Pilinszky költészetének, de talán az egész 20. századi magyar irodalomnak is az egyik csúcsteljesítménye a költő *Harmadnapon* című kötete. Mivel e – hermetikus tárgyiasságú líratípust megvalósító – kompozíciójához képest a későbbiek – a lazuló, asszociatívabbá váló forma ellenére is – inkább ennek eseti reflexióit tartalmazzák, ebből emelünk ki egy olyan verset, amely méltán válhatott a magyar irodalmi modernség záró szakaszának egyik legelismertebb darabjává. Bár a kötetben olyan alkotások kapnak helyet, mint pl. a híres *Négyesoros* vagy a *Harmadnapon*, a továbbiakban az *Apokrif*vel foglalkozunk részletesebben.

A versben a mindennapi nyelvhasználathoz közelálló alapszókincs uralodik. E nyelvi szegénység, *deretorizáltság* poétikai funkciója szerint Pilinszky alkotása kapcsolatba hozható az avantgárd első nagy hulláma utáni versnyelvi átstrukturálódással (József Attila és Szabó Lőrinc költészetével). Emellett az *archaizálás* (szórendi archaizálás, illetve régies igealakok) jelenléte egyértelműen

a Bibliához és más vallásos szövegekhez kapcsolja az *Apokrif* jelképezését. Ezért a szöveg befogadása során nyilvánvalóvá válik, hogy az általánosabb világértelmezési következtetésekben döntő szerep jut a keresztény valláshoz való viszonyulásnak, tehát egy egységes világmagyarázó elvvel való szembesülésnek. E kettős horizont jelölheti ki a vers értelmezési tartományait.

A szöveg nyelvi rétegzettségéből kiemelhető még egy komponens, amely a különféle nyelvek közötti viszonyra hívhatja fel a figyelmet. A versben néhány szó erejéig megjelennek a szakszókinccs (a tudományos nyelvhasználat) egyes elemei is, amelyek a versszöveg kontextusában egyfajta „elidegenedés” jelzései lehetnek. Vagyis elsősorban az olvasás automatizálódásának megtörését idézik elő.

A vers címe a Biblia hagyományára utal, de olyan értelmezési irányokat nyit meg, melyek még korántsem nyújtanak egyértelmű tájékoztatást. Az apokrif kifejezés – az „elrejtettségre” utaló jelentése révén – egyrészt egyfajta értelemalkotás felé irányíthatja a befogadás kísérleteit, hiszen a szöveg közlésének aktusát valamiféle „rejtettség” feltárásaként lehet megközelíteni. Másrészt viszont az apokrif szövegekről való előzetes tudásunk arra enged következtetni, hogy ez az interpretáció egyfajta kánontól (éppen a Bibliától?) való eltérés aktusa is egyben. Mivel az apokrif iratok gyakran apokalipszis-jellegűek, az apokaliptikus hagyomány is felmerülhet a cím által megnyitott értelmezésrendszerben. Az apokalipszis egyik műfaji sajátossága, hogy egy megkülönböztetett helyzetű alany gyakran látomássá formált jövődölést mond el, ez a beszédszituáció tehát mindenképpen meghatározza a kommunikációs elváráshorizontot. Ezek szerint a cím egyfajta világvége-értelmezésre is utal, ezért döntő fontosságúvá válik az apokalipszis műfaji jellemzőihez való viszony szemmel kísérése. (A szövegkapcsolódás szempontjából az egyetlen, a Bibliában kanonizált apokalipszis, a *Jelenések könyve* lehet döntő; ám az *Apokrif* apokalipszis-jövődölése igen távolról hozható csak kölcsönviszonyba János látomásaival.)

A cím utáni első sor személytelen kijelentése – külön versegységként – hangsúlyosan egyfajta tapasztalati következménynek és oknak a számbavétele, míg az archaizált igeforma és a határozatlan deixis („akkor”) együtt arra a sajátos időviszonyra utalnak, amely egy összetett beszédhelyzetet hív elő, és az apokalipszis időbeliségének homályosságára is előreutal. Emellett a kezdősor Jeremiás bibliai siralmait is felidézi, amelynek felütése szintén az elhagyatottságot panaszolja. A profetikus beszédhelyzet előrevetíti a szövegben megszólaló lírai én különleges szerepét, ami az apokalipszis-szövegeknek is jellemzője.

A következő szakasz gondolatritmusra épülő szerkezete a bibliai zsoltárköltészetre utal, ám ennek a hagyománynak a folytathatatlanságát a személytelen beszédmód is jelzi. Vagyis a személyes jövődöléses forma csak úgy képes a megváltozott világtapasztalatot kifejezni, hogy általános érvényét már csak személytelen megszólalásával tartja fenn. A „Külön kerül” formulája a bibliai teremtéstörténetet is felidézi, hiszen az is az elválasztás elve szerint zajlik le,

ám a „világvégi esett földeké” kifejezés már az ettől a hagyománytól való különbséget is nyilvánvalóvá teszi. Míg a „kelő nap” kétértelműséget jelez (transzcendens szimbólum / az apokalipszis napja); addig az ítélethez való viszony hármassága mutatkozik meg a háromféle vizuális érzékelésben: „látni fogjuk” (jövő idejű, passzív, elkerülhetetlen), „mint tébolyult pupilla néma” (befejezett múlt, passzív, a biológiai kifejezés elidegenítő hatású), „mint figyelő vadállat, oly nyugodt” (jelen idejű, aktív, cselekvés előtti állapot). Az ítéletnap (illetve a transzcendens „nap”) tehát egyrészt újra a múlt folytathatatlanságát jelzi, másrészt mintegy „áldozatára vár”, s a szembesülés pedig elkerülhetetlen. A múlt tapasztalata tehát olyan elidegenítést vonz magával, ami lehetetlenné teszi a kanonikus apokalipszis világgképét.

A beszélő a következő szakaszban újabb profetikus magatartásmódot idéz meg, ezúttal a Jónás-helyzetet („virrasztván a számkivetetésben”), amit azonban később meg lehet különböztetni a Jeremiás- vagy Jónás-féle magatartástól. Mindenesetre a beszélő mintegy szituálja magát, noha a ritkán használatos igeformák és az újabb „akkor” szerepeltetése révén az időviszonyok továbbra is többszínűek maradnak. Mielőtt a személytelen narráció, majd az alany önmegeidézése megkezdődne, a megszólítás nehézségeire utal az a kétszeres nekikezdés az önazonosságért, amelynek csak a legvégén jelenik meg a hasonlított (ezzel kérdőjeleződik meg a prófétai szerep identitása is): „hányódom én, mint ezer levelével / és szólok én, mint éjvidőn a fa”.

A következő gondolatritmikus kezdéssorozat egy közösséget szólít meg, és a beszélő – figyelembe véve az előző szakasz önszituálását és azt, hogy evvel a közösséggel már megszólalt többes szám első személyben is – így a felvállalt közösséggel önmagára is kérdez. Ebben a kérdéssorozatban szembekerülnek a tárgyias, mindennapi létezés nyomai, a biológiai lét szférája és a szellemiségre utaló kozmikus, archetipikus szimbolika, ám ezek egy szintre kerülnek, s mintegy a „kollektíven bűnös” emberi közösséget fejezik ki. A különböző perszónifikációs eljárások („évek vonulását”, „mulandóság ráncát”, „fájdalom tapossa”, „dermedt vályuk”) ezeket a „nyelveket” egységessé transzformálják. A regisztráció szintén alapvető eleme a profetikus beszédnek, ugyanakkor a tapasztalatot számba vevő kérdéssorozatban válik nyilvánvalóvá (eddig csak esetleg a vadállat-hasonlat emlékeztetett rá) a versnek a József Attila-lírával való kapcsolata (a perszónifikáció nyelvi jelentésalkotása József Attila leggyakoribb retorikai alakzata). Az *Apokrif* világtapasztalata ily módon közvetlen lírai hagyományát és a keresztény világmagyarázat iránti kételyeket szembesíti, s az embert mintegy a kreatúra-létezés differenciálatlan terébe sorolja.

A vers első részének végét a „Feljött a nap” kijelentés vezeti be, mely ismét kihasználja az említett kétértelműséget (a normatörő fogalmazás – felkelt helyett feljött – szoros kapcsolatot teremt a kétféle jelentés között). A haragvó Isten bibliai képét egy újabb elidegenítő eljárás kapcsolja a keresztény hagyományhoz és választja el tőle egyszerre („infravörösében”). A záróképekben az időviszonyok

tisztázódnak (apokaliptikus jövődőlés utáni beszédhelyzet), a pragmatikai alany újraszituálja önmagát („Így indulok”), visszatér a narratív alapviszony; az additív mondatsorozat azonban a végleges leírás bizonytalanságát sugallja: „Nincs semmije, árnyéka van. / Meg botja van. Meg rabruhája van.” Ugyanakkor a vers alanyának megkettőződése (az „Így indulok” mondatban megegyezik a narratív és a cselekvő alany, majd ezek szétváltnak: „Szemközt a pusztulással / egy ember lépked hangtalan”) egyben a nyelvi meghatározás válságát is jelzi.

A második rész kezdete közvetlenül erre a befejező részre reagál („Ezekért / a kései keserű léptekért”). A beszélő visszatér az egyes szám első személyű fogalmazáshoz, de az idősíki újabb változását jelzi. Ez egyben az előző rész utolsó előtti, kétsoros szakaszával kerül kapcsolatba: „S majd este lesz” (a szembenálló szakaszban: „Feljött a nap”), „éjszaka” („infravöröseben”), „forró, kicsi erdőt” („Vesszőnyi fák”). Megfigyelhető, hogy e második részben újra megjelenik az élet, a mozgás, míg a szembekerülő szakasz statikus képében csak a „nap” okozza a változást. A bibliai utalások is átrendeződnek a vers ezen részletében (egyértelmű utalás a teremtéstörténet egyik formulájára – „És lőn este” –; a paradicsomra). Sokadszorra tér vissza a fa ősi szimbóluma: a profetikus beszédhelyzet hasonlítottja, majd a bűnös közösség metaforája után itt a paradicsommal azonosítódik, de az „óriási” jelzőt kapja, ami egyrészt szembesíti versbeli előzményeivel, másrészt újabb hagyományos kontextusok felé irányítja jelentéseit.

A harmadik szakasz a tékozló fiú bibliai példázatát evokálja. Érdekes, hogy ezúton közvetett intertextuális kapcsolatot teremt Szabó Lőrinc *A tékozló fiú csalódása* című versével is, amelyben szintén felismerhető az *Apokrif*hez hasonló hagyománytapasztalat. Míg az előző rész jelképését nagyban befolyásolta a bibliai tradíció beszédmódjával való kapcsolatteremtés sikertelensége, addig ebben a szakaszban pozitív identifikációs lehetőséggé válik: az évek vonulása (amely a második rész előző szakaszában „örzódik tovább”) a hazatérés irányába fordul (tehát a „kései, keserű léptek” iránya is itt válik világossá), a törődöttség, a mulandóság pozitív értéké minősül át, és az „árvaságra” is felel a szülőkkel való találkozás képe. Emellett itt is kínálkozik egy József Attila-párhuzam: a szakasz zárósoraiiban nem nehéz felismerni az *Eszmélet* tapasztalat- és képvilágát. Tehát e sorokban és a következő szakaszban is a jelenkori világtapasztalat értelmezési próbálkozásait érhetjük tetten.

Nem véletlen tehát, hogy itt jelenik meg az én–te viszony problémája, mely egyben az első rész harmadik szakaszára vonatkoztatható, amelyben a „számkivetetésben” való megszólalás dilemmája merül fel. Itt azonban egy határozott, egyes számú megszólítotthoz fordul a beszélő. Ez a versszak szintén világosan utal jellemző József Attila-fordulatokra és -hasonlatokra. Újra megjelenik a vadállat-motívum, amely itt is egy eldöntetlenségre utaló hasonlító jelzőhöz kapcsolódik, de a „riadt” és a „nyugodt” közti eltérés jelzi a második rész újraértelmezési kísérletének eredményét.

A következő verszegység az emberi kommunikáció kudarcát jelzi a „szoltáros panaszdal” és a „keserű elégia” hangnemét idézve. A szoltárookra való utalás egyértelmű: számtalan példát lehetne hozni a bibliai szoltárirodalomból, amelyben a nyelvhasználat jeleníti meg a fő bűnt. Ám míg ott egy közösség szándékos hazugságairól, erénytelen nyelvi magatartásról stb. panaszkodik a szöveg, addig itt a kommunikáció lehetetlensége a bűnösség vállalásával jelenik meg. Ezt a panaszt kétszer is megszakítja az első részre visszautaló regisztráló, személytelen közlés (menekvő madarak, haragvó ég). Ugyanakkor a „ketrecek” Szabó Lőrincnél és József Attilánál is ismert metaforája – úgy tűnik – véglegesen a modern líra tapasztalatvilágához rendeli a szöveget, így a szoltárformával újra megkísérelt egységes világértelmezéshez való csatlakozás igénye is meghiúsul. (Ezt jelzi a második személytelen megnyilatkozás tipográfiai elválasztása is.) Itt juthatunk emellett az Isten-értelmezés egy konkrét vonatkozásához, hiszen amikor a vers „egy torony testéről” beszél, akkor az előzetesen kialakult összefüggésrendszer idevonja az Úr nevének toronyként való meghatározását, amelyre a Bibliában több példát is találhatunk. Ez az alakzat ily módon a legfőbb instancia megrendülésére is utalhat (háttérben a Babel odaérthetőségével). Ugyanakkor a torony-metafora bibliai konnotációi a biztonság jelentőségét is előhívják, eszerint viszont mégis a vallásos szöveg megidézése jelenti a beszélő számára az önkifejezés lehetőségét.

A második rész utolsó szakaszában eltűnik a második személy megszólításának nyelvi formulája („Sehol se vagy”), ezután már csak a regisztráló beszédhelyzet módzataival találkozunk. Az emberi és a tárgyi világ kettéválik: az „üres világ”, a „kerti szék” és a „kinnfeledt nyugágy” az ember eltűnésének nyomai, sőt maga a beszélő szubjektum is csak az árnyékát jeleníti meg. Ez a szakasz emellett átrendezi a reflexív szerkezet elvárásait, mivel a vers kezdőmondatának alaptapasztalatát, az elhagyatottságot ismétli meg.

A vers harmadik egysége – jóval rövidebb lévén – az összefoglalás, végső tapasztalat stb. benyomását kelti. Isten a beszélő alany narratívájában jelenik meg, egy újabb grammatikai áttétel révén viszont a beszélő Isten felől látszik. Az általános időt feltételező megszólalásban újrendeződnek a már megjelent motívumok (árnyék, kő, kerítés), a beszélő elidegenedését önmagától (már csak az árnyékaról beszél) levegőtől való megfosztása követi („Lélekzet nélkül...”). A versszak így visszajut az emberen kívüli, ember nélküli világ látványához. A lírai szubjektum mozgásai is megszűnnek. Utoljára jelenik meg az eredeti utalás is: a bibliai apokalipszisben a beszélő számol be arról, hogy mit „látott”, míg itt ez a funkció csak narratív áttétel után valósul meg. Az utolsó előtti szakaszban szólal meg utoljára a pragmatikai alany, jövődőlés formájában, önnön értelmehetetlen emlékeként ábrázolva magát a kövel való identifikáció révén. A szubjektum halálával párhuzamosan a kulturális emlékezet értelmetlenné

válása is végbemegy. Ezzel együtt itt a kreatúraként értelmezett ember is elpusztul, amit már csak egy személytelen beszédmód regisztrál. Aztán az összes teremtmény pusztulásával az egész nyelvi kommunikatív rendszer is megszűnik. Valóban általános pusztulás zajlik le tehát ebben a szakaszban. A záró két sor pedig egyértelműen jelzi, hogy az utolsó emberi reakció megszűnésével csupán a jelölő „keret” (a ráncok üres árka) marad meg, csatlakozva az „ezer rovatka rajzával” is halott kőhöz, mint szintén megszűnt jelentéshez.

Az *Apokrif* tehát úgy „valósít meg” egy apokaliptikus-elbeszélést, hogy annak lineáris, narratív szerveződését megbontják a szövegen belüli előre- illetve visszautalások, önreflexív utalásrendszerek. A versben elkülöníthetünk egy személytelen beszédmódot, egy narratív önszituáló beszédmódot és határozott kommunikációs gesztusokat. A szubjektum helyzetsorozata, az elbeszélhetőség és a jelalkotás is egy identifikációs, illetve egy kommunikációs kísérlet *kudarcat* testesít meg. A vers nyelvalkotását és világértelmezését meghatározó késő modern hagyomány a biblikus, közösséget feltételező, egységesítő látásmód felől válik részleges tapasztalattá (és fordítva). Az identifikáció inkább a József Attilához köthető nyelvi utalásokban nyilvánul meg, míg a kommunikáció kísérletét inkább a biblikus utalásrendszer jelzi. A vers számos eleme azonban a kommunikáció lehetetlenségét és az identifikáció teljesületlenségét idézi elő. Pilinszky alkotása tehát úgy szólaltatja meg e kettős hagyományoszerkezet komponenseit, hogy közben egyfelől felszámolja a velük való azonosulás lehetőségét, de nem rombolja le annak illúzióját; másfelől azok kérdésirányait nem feltétlenül zökkenti ki eredeti pozíciójukból. A fennálló kánonokhoz való ilyen jellegű viszony felnyitása újabb jelentésárnyalattal járulhat hozzá az *Apokrif* címében jelölt beszédhelyzet – immár líratörténeti – fogalmának és egyben a modernség záró horizontjának értelmezhetőségéhez.

Végezetül érdemes megemlítenünk, hogy a szóban forgó vers az életművön belüli intertextuális hálózatnak is fontos kiindulópontját képezi. Például az *Utószó* című, Pierre Emmanuelnek ajánlott vers – a *Nagyvárosi ikonok* című kötet nyitódarabja – a szubjektív emlékezetet az *Apokrif*-ből vett képekkel köti össze: „Emlékszel még? Az arcokon. / Emlékszel még? Az üres árok. / Emlékszel még? Csorog alá. / Emlékszel még? A napon állok.” Majd úgy tartja fenn nyomokban a megidézett mű emlékezetét, hogy az interperszonális kapcsolat komponensei lépten-nyomon visszatérnek annak nyelvhasználatához. Ez – másodlagos értelemben – mintha azt is jelentené, hogy éppen az *Apokrif* az a szöveg az életműben, amelynek poétikai szemlélete – bár apokrifként prezentálja magát – a kanonizáció útjára lépett.

Irodalom

Kulcsár-Szabó Zoltán (1998): *Hagyomány és kontextus*. Budapest: Universitas Kiadó.

Lőrincz Csongor (2002): *A líra medialitása. Hang, szöveg és intertextualitás 20. századi művekben*. Budapest: Anonymus Kiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor (2002): *Pilinszky János*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Fúgaszerkezet, versritmus, szemantikum

Weöres Sándor: *Fuga*

Boross Oszkár

Weöres Sándor: *Fuga*¹

1.	mennyi forró szakadékból szomja felkél	4 4 4
2.	minden hűvös kútban veszi szomját	4 4 2
3.	kútból emelt fejű kígyó	4 4
4.	ahány tűzből habját gyűjti folyton	4 4 2
5.	annyi áradatban elfolytja	6 3
6.	süket éjbe	4 (2 2)
7.	zártan mélyen boltozódó	4 4
8.	mell bordái közt kovában és palában	4 4 4
9.	teste gyűrűjébe bilincselten	6 4
10.	föld súlyával elnyomottan	4 4
11.	fúrja vak fejét emelten	5 3
12.	álmot hengerítő áramokba	6 4
13.	forrva kószán	4 (2 2)
14.	kúszva folyvást	4 (2 2)
15.	emelt ékkő fejű táncos imbolyogva	4 4 4
16.	mennyi álmat folytat ébren	4 4
17.	annyi ébrenlétet forgat álma	6 4
18.	őrzi s elfolytja	5 (2 3)
19.	folyton elfolyatva őrzi	6 2
20.	fúrva hogy a pala pattog kova sercen	4 4 4
21.	teste gyűrűjét kibontja	5 3
22.	forró szakadékból felszökellve	6 4
23.	éles feje tajtékozva	4 4
24.	múlhatatlan múltását dörögve	4 3 3
25.	búborékát sziporkázza égre	4 4 2
26.	táncol koronája ékkő	6 2
27.	fenn	1
28.	de lenn	2
29.	csörren összetörve	6 (2 4)

1 WEÖRES Sándor, *Fuga = Egybegyűjtött írások*, I-III., szerk. STEINERT Ágota, Argumentum – Weöres Sándor örököse, Budapest, 2003, II., 490–491.

30.	kútból emelt fejű kígyó széttiporva	4 4 4
31.	hengerítő álmokban elomolva	4 3 4
32.	hamvatlan kihülve sárral egyesülve	6 6
33.	hol a tajték álom	6 (4 2)
34.	az álom ékkő	5 (3 2)
35.	az ékkő valóság	6 (3 3)
36.	a valóság kígyó	6 (4 2)
37.	a kígyó tajték	5 (3 2)

Und während die polyphone Musik einer mehr harmonisch begründeten weicht, während eine neue Form der Sonate sich auszugestalten beginnt, krönt Johann Sebastian Bach mit der Kunst der Fuge sein Werk und die alte Zeit. Von seiner unerschütterlichen Sicherheit mag die (zwar wohl nicht genau verbürgte) Geschichte zeugen, wonach er den Ausspruch eines Schülers, die Fuge gehöre nicht in die Kirchenmusik, kurzerhand mit einer Ohrfeige beantwortet haben soll.²

„S miközben a polifon zene egy nála harmóniák tekintetében jobban megalapozott zenének lassanként utat enged, miközben a szonáta új formája kezd kialakulni, Johann Sebastian Bach A fúga művészetével megkoronázza életművét és a régi korszakot. Bach megingathatatlan biztonságáról egy – igaz, nem teljes mértékben hiteles – történet is tanúskodik, miszerint egy tanítvány kijelentésére, vagyis hogy a fúga nem tartozik a templomi zenéhez, a mester haladéktalanul egy nyakle vessel válaszolt.”]

1. A zenei elv a recepcióban és a Weöres Sándor-i reflexióban

A Weöres-életmű zenei jellegének kritikátörténeti áttekintése (talán kevésbé meglepő, mint váratlan módon) azzal az alapvető tapasztalattal szolgál, hogy a korpusz fent említett tulajdonságáról tett megállapítások elsősorban a költői nyelv, szűkebben a Weöres-féle poétika alapvető eszközeire vonatkoznak, s azokat sokszor csak a deklaráció szintjén tárgyalják. Az efféle érvrendszerekben – további problémaként – a metrum és a ritmus, valamint a rím és a hangzósság a versnyelv olyan összetevőivé redukálódnak, amelyeknek

² Emil Staiger, *Musik und Dichtung*, Atlantis, Zürich, 1966, 27. (Fordítás tőlem: B. O.)

funkciója szinte törvényszerűen egyfajta expresszivitásként elgondolt,³ miközben a fent említett, a lírai diskurzushoz alapvetően hozzátartozó össze-
tevéők és a tulajdonképpeni zene közötti különbségek elmosódnak, a szó pedig
saját akusztikumában oldódik fel:

*Vizsgálatunk végére érve megállapíthatjuk: a Bóbita című kötetben található versek
egy része új ritmikai rendszert képvisel. Az új rendszer lényege: a magyaros és a mér-
tékes elv zenei alapon történő egyesítése.⁴*

[...]

*[Weöres] kiválasztott költő: a tudásért nem kellett megküzdenie. Magával hozta.
Amit hozzáadott, a zene, a játék, a rím, az alakítás csodája; a lírai gesztus, amely-
lyel még a legprofánabb dolgokat is igézetbe rántja, becsapva a körülményeket. [...] Nincs magyar poéta, akinél a költészet mitikus erői annyira hatnának, mint Weö-
resnél; a nyelv és a zene annyira egymásba ömlene, hogy a zene szavakká változik,
a szó pedig zenévé.⁵*

A fentiek értelmében nem rejt magában túl nagy kockázatot annak kijelen-
tése, hogy egy hipotetikus zenei mű dallamvilágának nyelvi realizálhatósága
erősen kétséges. Eme recepcióesztétikai korlátozottság felismerése – nem vé-
letlenül – a zenei és a lírai kompozíciók közötti formai hasonlóságok feltérké-
pezésének igényét vetette fel: sajnálatos módon azonban ezen interpretatív
kísérletek többsége a kérdésfelvetés szintjén maradt, aminek egyik magától
értetődő okát az irodalomelmélet, irodalomtörténet területén otthonosan
mozgó kutatók zeneelmélettel csak áttételesen érintkező ismereteiben lehet

3 Vö. a *Hajnal* (később *Cselédlányok*) című vers Schein Gábor-féle értelmezésével: „Igazi érénye mégsem a leírás pontossága, inkább az a kiegyensúlyozott, tökéletes zeneiség, amellyel a párhuzamos események pillanatnyiségével szemben az idő változatlanságát megteremti.” Schein Gábor, *Weöres Sándor = Öröklét. In memoriam Weöres Sándor*, vál., szerk., összeáll. Domokos Mátyás, Nap, Budapest, 2003, 35.

4 Hajdu András, *A Bóbita ritmikájáról = Magyar Orpheus. Weöres Sándor emlékezetére*, összeáll. szerk., s. a. r. Domokos Mátyás, Szépirodalmi, Budapest, 1990, 321.

5 Török Endre, *Lírai mozdulat. A végtelenben = Uo.*, 377. A nyelv és a zene közötti határ elmosódása már Bónyi Adorján felfedező cikkében is megfigyelhető. Vö. „A versek szépek, nagyon szépek. Oly zengő és hibátlan és tiszta a zenéjük, mint amikor az orgonán a vox humana futamai repkednek.” Bónyi Adorján, *Mint csillag az égen = Weörestől, Weöresről*, összeáll. Tüskés Tibor, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993, 28. Az efféle kísérletek nehéz igazolhatósága abban rejlik, hogy a zenei jelnek, vagyis a hangjegyek szigorúan vett szemiotikai értelemben nincs önálló jelentése. Thomas H. Stoffer, *Wahrnehmung und Repräsentation musikalischer Strukturen. Funktionale und strukturelle Aspekte eines kognitiven Modells des Musikhörens*, Ruhr-Universität, Bochum, 1981, 270. (Mindkét kiemelés tőlem, B. O.)

megragadni.⁶ Mindemellett azonban olyan fontos eredmények köthetők az említett értelmezői törekvésekhez, hogy azok rövid ismertetését – a fejezet részproblémáját érintő voltuk okán is – megkerülhetetlennek tartom.

Bata Imre Weöresről írt monográfiájának *Orbis Pictus*-ról szóló részében – mi-
közben észrevételeit a ciklus szerkezetével összefüggésben teszi meg – a nyelvi
jel értelmének fellazítását és annak zenéhez való közelítési lehetőségét tárgyal-
ja.⁷ A *Tűzkút* ciklusainak adott szimfónia tételeiként való interpretálhatóságát,
a Weöres-korpusz és Bartók zenéjének viszonyrendszerbe állíthatóságát viszont
Bori Imre veti fel:

Weöres rendező és értelmezői elvének engedelmessé, Weöres formavilágának nagy találkozója és megszólalása, megmutatkozása is a Tűzkút, itt vall arról a költői törekvésről a legtöbbet, hogy az „egyetlen” verseskötet az eszmény, az egyetlen „Költemény”, miként Mallarménál, akinek költeményeit oly remekül szólaltatta meg magyar nyelven. Ebből a szempontból a Tűzkút az ötvenesztendős költő retrospektívája s „egyetlen” könyve is: nem válogatás az életműből, hanem az életmű sajátos megidézéseként az újraéneklés gyönyöre, kompozíció – egészében is Weöres nagy szimfóniája a bevezető tételként felfogható Graduale 10 darabjával, majd A hang vonulása, az Átváltozások és az Intimus tételével s a Profusa prózaverseivel, e kötet zárórészével.⁸

[...]

A zenei elv Weöres költészetének nem pusztán kiegészítő, mellékes jelensége, hanem a kifejezés legfontosabb összetevő elemeinek egyike, amely nem egy versében, különösen a képversekben, a modern zenetörténetben használatos folklórirányzat jellegét viselő népdal-variációkban, ritmusarányaiban elsődleges szerepre is szert tesz a szavak pusztá hangképén túlhaladó módon. De a zenei elv körében kell látnunk a Weöres versek kompozícióját jellemző törekvéseket is, a versépítkezés zenei jellegét, úgyhogy Weöres költészetének intellektuális alapjaiban, anyagában ott kell tudnunk századunk zenéjét is, sőt, meggyőződésünk, hogy egy tüzetes Bartók–Weöres párhuzam a költő életművének olyan belső rendjét segítene fölfedezni, amely sok irodalmi vizsgálat elől rejtve marad.⁹

A népdal ritmusvilágának a bartóki zenével, valamint a tárgyalt korpuszsal való összevetése valóban produktív kutatási terület lehetne, ám a téma mind-
máig kiaknázatlan lehetőségként van jelen a Weöres-recepcióban. Ám – mint

6 Sietek kijelenteni, hogy a fenti ismeretekkel én sem rendelkezem! A zenei fúga és a tárgyalt Weöres-vers közötti strukturális relációk feltárásában nyújtott segítségéért köszönet illeti Baráth Bálint zongoraművészt, komponistát.

7 Vö. „Absztrakt elemek tagolódnak a mítoszi gondolkodás rendjében; struktúrák keletkeznek, miknek realitása önmagukban van. Soha ennyire nem távolodott még el Weöres a tapasztalati világtól, a mindennapi élettől, mint itt, soha ennyire nem volt csak zene a vers, mint most.” Bata Imre, *Weöres Sándor közelében*, Magvető, Budapest, 1979, 148.

8 Bori Imre, *A szintéziszeremtő = Magyar Orpheus*, 351–352.

9 Uo., 365.

az az alábbiakból remélhetően kiviláglik – Bori Imre idézett észrevételeinek legfontosabb eleme mégis a költői és a zenei forma közötti ritmikus megfelelések lehetőségének tételezése.

Ennek bizonyításához pár mondat erejéig vissza kell térnem a fenti monográfiához, valamint a szimfónia tételstruktúrájának versszövegbeli realizációjához; a szerkezeti kérdés megoldásában egyik legmesszebbre jutó tanulmányként ugyanis Bata Imre *Harmadik szimfónia*-elemzése jelölhető meg:

Mégsem álomról van szó! Nem egy szürrealista, álmot mintázó struktúráról, hanem zenei szerkezetéről. Így lett később a Háromrészes énekből a Harmadik szimfónia. Tételek és motívumok ismétlődésében rend bontakozik ki. A szimfóniának itt és most három tétele van. Az első tétel ismétlődő motívumai: 1. „Madárka sír, madárka örül, / míg piros gerendái közül / néz a hatalmas.” 2. „magad vagy a vadász, meg a vad, / nem szűnhet kerge futásod.” 3. „Kinyílik a táj, / lehúnyódik a táj –” 4. „Az élettelen avar is röpül...” Ezek a motívumok – A, B, C, D – ismétlődnek a következő rendben az első tételben:

$$A - B - C - D$$

$$B - A - C - D - A^{10}$$

Bata tehát ezen textus elemzését – párhuzamosan a *Reménytelenség* könyvéről írtakkal – a szövegmotívumok elrendezésének zenei szerkezettel analóg voltára futtatja ki, ám az utóbbi szöveg tematikus rétegében – igaz korlátozottabban, mint a *XX. századi freskó*éban – Weöres „kétségbeesettségének biztos jelét” látja.¹¹ Eltekintve a versek célzatosságként, direkt társadalmi-politikai beszédként való felfogásától ezzel az interpretációval olyan konkrét kritikai diskurzust nyit meg, amelyre bár más szerzők korábban már felhívták a figyelmet, dolgozataikban mégsem érvényesítettek.¹² Mindemellett sem Bata, sem más kritikus nem foglalkozik a költői szöveg ritmusa és a zenei szerkezet

10 Bata, *I. m.*, 71. Weöres szövegeinek más zenei formákkal való kapcsolatba hozására irányuló kísérletek később is feltűntek, például az *Átváltozások* esetében: „A kimondhatatlansághoz még a legközelebb vivő mondat, melyet zenei értelemben makámnak tekintek, talán az első versben [*Ünnepélyes szónoklat*] található [...]”. Balassa Péter, *A mint B. Weöres Sándor Átváltozások című szonettciklusának elemzése = Magyar Orpheus*, 373.

11 Vö. „Alig van áttétel, ami van is, egyből átlátható [a *XX. századi freskó*ban]. Ugyanez az egyértelmű és egyenes beszéd, ez az eszköztelenség jellemzi *A reménytelenség* könyv-t is. Bár ebben a szerkezet, a *zenei tagolás, bizonyos motívumok ismétlése*, elvonatkoztat a közvetlen élménytől.” *Uo.*, 112. (Kiemelés tőlem, B. O.)

12 Elsősorban Tamás Attilára gondolok: „A továbbiak során pedig majd egységes keretbe foglaltan, egymás viszonyrendszerében szerveződnek hozzátvételleges egységbe olyan Weöres-versek is, amelyek nemcsak hogy külön egységként íródtak, hanem így is kerültek eredetileg publikálásra. Ennek eredményeképpen alakul ki »tizenkét szimfóniájá«-nak együttese is. (Az első, a második és a hatodik nemcsak hogy nem tartalmazza a »szimfónia« szót, hanem összefogó cím nélkül, külön-külön szerepeltek egyes darabjai, melyeket később szimfónia-tételekké rendezett.) Ebben a késői szerkesztési törekvésben mintha nemcsak a zenéhez való fokozódó vonzalom érvényesülne. (Már nem elsősorban a zenei *hangzás*, hanem mindenekelőtt a *zenei építkezés* iránti vonzalom.)” Tamás Attila, *Weöres Sándor*, Akadémiai, Budapest, 1978, 205. (Kiemelések Tamás Attilától.)

közötti összefüggések feltárásával. Az itt következő fejtegetések tétje éppen ezért az, hogy a *Fuga* ritmusszerkezete és a fuga mint zenei forma szerkesztésmódja között kimutathatóak-e bizonyos megfelelések, s ha igen, azok milyen relációba hozhatók a zenei forma hordozta hagyománnyal, illetve a szöveg textusának hangzós rétegével. Mielőtt azonban a konkrét szövegelemzésre rátérnék, röviden áttekintem Weöres azon reflexióit, amelyek a kutatás illetén irányultságát mind a mai napig megalapozzák.

A csöngői költő legkorábbi, a zenei nyelvről és formáról, illetve az ezekre irányuló kísérletezéseiről tett megnyilatkozásai között említhetők a Kosztolányi Dezsőnek¹³ és Babits Mihálynak 1933 telén írt levelek. Utóbbit, mivel kifejezetten különböző zenei műfajok líranyelvi megvalósítását, megvalósíthatóságát taglalja, érdemes egy kicsit hosszabban is idézni:

Mostanában kevés verset írok, de annál több vázlatot és mindenféle törmelék. Zenei műfajokat próbálok behozni a költészetbe, a „szvit”-et már meg is valósítottam gyakorlatilag, annyiban különbözik a ciklustól, hogy míg egyfelől minden része önálló vers, másfelől mégis mindegyik része az előtte lévőknek értelmi továbbfejlesztése. A „szimfónia” elméletével is kész vagyok: az első részben fölvettek (sic!) egy téma -, kép- és ritmus-csoportot és ezt még két vagy három részen keresztül variálom, mindig más és más hangulatba mártva az első szakasz anyagát. „Preludium”-om nem párhuzamos a zenei prelúdiummal: úgy definiálom, hogy magasabb, elméleti, semmi esetre sem szubjektív témáról kell hogy szóljon, a hangulati háttérben legyen benne, egyes szavak és fordulatok új meg új ismétlődése és állandó ellentétek adják gondolatritmusát, továbbá tömör tárgyilagosságával és fagyos keménységével előszóféle legyen, de azért befejezett egész is. A „fuga”, „invenció”, „szonáta” stb. poétikai párhuzamát még nem találtam meg.¹⁴

A citált gondolatok nemcsak azért tekinthetők relevánsnak, mert a tárgyalt líranyelv zenei analógiái felé terelik az interpretatív figyelmet, hanem azért is, mert jól láthatóan inkább a poétikai, mint az esztétikai gondolkodás mellett foglalnak állást. Ezzel a lépéssel a versszöveg zenei természetének értelmezhetősége leválik az esztétizáló expresszivitásról, s a ritmus (azaz a zenei formával való azonosság) szemantikuma az adott pillanatban realizálódó textushoz tapad:

13 „Mostanában azzal szoktam babrálni, hogy mondanivalómhoz új törvényeken alapuló új ritmust próbálok előállítani: a zenei dúrral és mollal keresek kapcsolatot egyfelől az emelkedő, másfelől az ereszkedő verslábak leegyszerűsítésével.” *Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőnek (1933. jan. 4.) = Magyar Orpheus, 62.* Az idézetből jól látható, hogy a versritmus és a zene közötti kapcsolat hamar felmerül, igaz, ehelyütt nem a formával kapcsolatban.

14 *Weöres Sándor levele Babits Mihálynak (1933. febr. 8.) = Uo., 64–65.* (Kiemelés tőlem, B. O.) Nem mellékesen a motivikus megalapozottságú zenei szerkezetanalógia forrása valahol itt keresendő. A szvitről mondottakhoz lásd még: „Éjfél felé elkezdtem egy hirtelen komponált szvitet fütyülni a mocsári békáról, nádzizegésről, vadrucáról és a mocsárba fulladt emberről. Azt hiszem, modern Beethoven-i zenemű volt, de már egy akkordra sem emlékszem belőle.” *Weöres Sándor levele Babits Mihálynak (1933. ápr. 12.) = Uo., 66.*

[...] Annyi hasznom mégis van a betegségből, hogy fogcsikorgatás közben sokat firkálok és költészetem közben egészen átalakul; új verseim már alig hasonlítanak mindahhoz, amit költészetnek neveznek. A forma mellé megjelent nálam a tartalom, de minden eddiginél eltérő módon. Ennek a tartalomnak nincs logikai láncolata, a gondolatok, mint a zeneműben a fő- és melléktémák, keringenek [...] Eddig azért volt nálam a tartalom mindig satnyább a formánál, mert valahogy visszásnak éreztem, hogy versben mondjam el azt, amit prózában is elmondhatnék. Így aztán a forma lett a fő és a tartalom csak mint a forma szőlőkarója szerepelt. Most végre megtaláltam a csak versben közölhető tartalmat, mely a formától el sem választható [...].¹⁵

A már idézett Bori Imre-féle észrevétel, mely szerint a „zenei elv Weöres költészetének nem pusztán kiegészítő, mellékes jelensége, hanem a kifejezés legfontosabb összetevő elemeinek egyike” innen nyeri el a létjogosultságát.

Visszatérve a zenei elvről, azokon belül a fúgaról (is) tett weöresi reflexiókhoz, a csöngői költő gondolkodásában még egy elmozdulással kell számolni: míg a zene és a költészet közötti kapcsolat motiválhatósága kezdetben a dalamanalógia, addig később a szerkezeti párhuzamok mezejében jelölhető ki:

– [...] a zenetörténet nagy alakjai hatnak arra, aki szereti a zenét. Esetleg ilyen élmény [...] játszott-e közre költemények megszületésében?

– Igen, nagymértékben. Első zenei élményem gyermekkoromban, hogy anyám kitűnően zongorázott Bach-prelűdöket, fúgákat, invenciókat, Beethoven szonátáit és szimfóniáit, Mozartot, Chopint. Feltétlenül sokat köszönhetek annak, hogy anyámtól apró gyerekkorban kitűnő zenét nap mint nap hallhattam. A zene melódiaanyaga a korai dolgaimra nagy hatással volt, most inkább zenei struktúrákból tanulok: a fuga-, szonáta-, rondószerkezetet igyeksem szavakkal is megvalósítani, a verseimet zenei formákra építeni, azokra ágyazni. Zenei formát senkitől annyira nem tanulhat az ember, mint Bachtól. Nála a legtisztább rajzúak, legegyszerűbbek, költészetben is leginkább realizálhatók a strukturális elemek. Már a Haydn-, Beethoven-, Bruckner-szimfóniák felépítése költészetben sokkal nehezebb, és nagy terjedelmű versekben lehet csak megvalósítani. Bach az, akire a tíz-husz-harminc soros rövid vers támaszkodhatik, mint struktúraadóra.¹⁶

15 Weöres Sándor levele Várkonyi Nándornak (1943. július 5.) = Öröklét, 89. A logikai-gondolati lánc kiiktatása ugyanakkor Weöresnél nem jelenti a szemantika feladását. Vö. Zathureczky Ede véleményével: „Kétségtelen, hogy alig ismerek költőt, aki a szavak gondolati összefüggésének feláldozása árán is ilyen mértékben közeledne a zene alapelemeihez: a ritmushoz, a dallamhoz, a hangszínhez.” *Irodalmi vihar egy pohár Eidolonban. A magyar szellemi élet kiválóságai nyilatkozna Weöres Sándor kísérletéről = Egyedül mindenkivel. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai, összeáll., szerk., s. a. r. Domokos Mátyás, Szépirodalmi, Budapest, 1993, 24.*

16 *Költészet és zene. Czifágy György rádióbeszélgetése Weöres Sándorral = Egyedül mindenkivel, 75–76.* Érdekes tény, hogy a fenti gondolatok szinte szó szerint megismétlődnek egy másik ugyancsak Czifágy Györgynek adott interjúban. Vö. *A szimfóniákról, elfelejtett versekről. Czifágy György beszélgetése Weöres Sándorral = Uo., 306.*

Az eddig elhangzottakat figyelembe véve értékelhetők röviden a recepció azon interpretatív kísérletei, amelyek kifejezetten a *Fuga* című Weöres-textusra irányulnak. Közülük is elsősorban Zalabai Zsigmond dolgozata említendő, hiszen annak szerzője az időmértékes lejtés vizsgálatával (ereszkedő illetve emelkedő sorok összeütközése) meggyőzően bizonyította a fuga ellentételező szerkesztésmódjának (téma és ellentéma, tónus és ellentónus) versszövegbeli realizációját.¹⁷ Mindezen túl Tamás Attila a *Fuga* zárlatát letisztult zenei szerkezetként,¹⁸ Kenyeres Zoltán a *Hazaszállót* fúgaszerkezettel kísérletező,¹⁹ Csűrös Miklós a *Mozgó oktaéder kristályt* és a *Hazaszállót* a fuga kontrapunktikus struktúráját realizáló szöveggként definiálta. A fentiekben mondottakhoz pár megjegyzés még mindenképpen hozzáteendő: bár a tárgyalt verssel kapcsolatos vissza-visszatérő értelmezői előfelvetések nem mindig hozhatók összhangba a Weöres-féle poétikai gyakorlattal, természetesen nem állítom, hogy az adott interpretációnak feltétlenül követnie kell a szerző költészetbölcseleti meglátásait. Csupán azt, hogy ebben az esetben én ezekre hagyatkozom.

17 Zalabai Zsigmond, *A homály fényei – Weöres Sándor Fuga című verséből* [verséről?] = *Magyar Orpheus*, 396–398. Zalabai ugyanakkor a fent említett ellentételező szerkesztésmód jelenlétét – melyet mind a makro- (pl. motívumok), mind a mikrostruktúrában (ritmus) fellel – az egzisztenciálfilozófiai etika felől ragadja meg: „Valóra váltott álmaink után újabb megvalósítandó álmok állnak előttünk, s a harcban nem állhatunk meg, sem én, sem te, sem ő, mert – mint egy más Weöres-vers mondja:

Az „én, te ő” itt ugyanegy
szent nyájunk tagolatlan egy
nincs külön lény, csak áram –

nincs mozdulatlanúság, csak sodrás és áradat, örökös változás és változtatás, a hiánybeteljesülés-hiány zajló folyamata, a lét magával ragadó árama mélységek homályából, az embermegrontó, önmegrontó kígyómarakodás sötétjéből a magasság tiszta fényei felé.” *Uo.*, 400. Erre a cikkre hivatkozik a Szegedi Tudományegyetemen megvédett doktori disszertációjában (<http://doktori.bibl.u-szeged.hu/270/>) Pethő Ildikó is, aki azonban a kígyó („mint fő motívum”) fenti és lenti világot összekötő tulajdonságában – hasonlóan a zenei codához (értelmezésében ennek versbeli megfelelője az utolsó öt sor) – az ellentétek feloldását látja: „Míg a felfele törekvéshez az integráltság, rendezettség, a tánc társul, addig az ellentétes pozícióhoz a dezintegráció, azaz a felbomlás, a széthullás. Több ponton azonban a verset építő ellenpontosító képzetsorok elemei egy értelmi egységben szerepelnek, mintegy összeolvadnak, előrevetítve ezzel a kígyó közvetítő szerepét a lent és a fent között, az ellentétek kioltását (1–2. sor, 11–12. sor, 15–17. sor, 18–19. sor, 21–22. sor, 24. sor, 30. sor).” Pethő Ildikó, *A zenei elv, zenei műfajok és kompozíciós technikák Weöres Sándor költészetében*, http://doktori.bibl.u-szeged.hu/270/1/de_2852.pdf, 47. Megjegyzendő, hogy a kígyó fő motívumként való tárgyalhatóságát Tüskés Tibor vetette fel: „[...] Weöres lírája a nyelvi struktúra, az elemek szerepe felől is megközelíthető. Leghomályosabb versének is van egy-egy kulcsszava (például a *Fugának* a »kígyó« [...]), s ezek a szavak gyakran fogódzót kínálnak a vers egészének megértéséhez.” Tüskés Tibor, *A határtalan énekese. Írások Weöres Sándorról*, Masszi, Budapest, 2003, 88. A *Fuga* fent-lent oppozíciójának feloldására kifutott pethői interpretáció meggyőződésem szerint Weöres egy olyan nyilatkozatára vezethető vissza, amely a mindenkori vers keletkezésének folyamatát is körüljárja: „WS.: Nálam például ami mint verscsíra mozogni kezd, olyasmi, hogy például elinduljon egy törekvés, amelyik fölfele tendál, akkor egy ponton explodál, visszazuhan és leesve forog [...]. SI: Tudnál most példaként egy verset említeni arra, amit itt elmondtál? WS: Igen, ahol ilyen fölemelkedést, explóziót és visszazuhanást próbáltam, a *Fuga* című [...]”. *Írószobám. Simon István beszélgetése Weöres Sándorral = Egyedül mindenkivel*, 274.

18 Tamás, *I. m.*, 153.

19 Kenyeres Zoltán, *Tündérsíp*, Szépirodalmi, Budapest, 1983, 98.

2. Az ütemhangsúly és a fúgaszerkezet analógiái

A zenei fuga szerkezetének tárgyalt szövegbeli realizációját kutatva elsősorban a *Fuga* című Weöres-vers ütemhangsúlyos szerveződési szintje jöhet szóba. A 12-es, 11-es, 10-es, 9-es, 8-as, 7-es, 6-os 5-ös és 4-es sorok (ezektől csak a 27. és a 28. tér el a maga egy, illetve két szótagjával) meghatározott rendben való ismétlődése, valamint azok ütemhangsúlyos felépítménye ugyanis olyan struktúrát mutat, amely analógiaként fogható fel a fúgáéval. A felütés háromütemű 12-es (4 || 4 || 4) megfeleltethető a témának, míg ugyanezen szótagszámú sor más elrendezése a téma variációjának.

1.	mennyi forró szakadékból szomja felkél	4 4 4
32.	hamvatlan kihülve sárral egyesülve	6 6

Mindemellett a téma rendszeresen vissza is tér, hiszen a 8., a 15., a 20. és a 30. sor ütemelrendezése azonos az első soréval:

8.	mell bordái közt kovában és palában	4 4 4
15.	emelt ékkő fejű táncos imbolyogva	4 4 4
20.	fúrva hogy a pala pattog kova sercen	4 4 4
30.	kútból emelt fejű kígyó széttiporva	4 4 4

A 12-es ekképpen való organizációja a zenei fuga szerkezetében fellelhető és ott a témára irányuló tonális/reális válasszal hozható összefüggésbe. Előbbi esetben a zenei fuga témája hangnemben marad, utóbbiban a domináns hangnemtől kvint távolságra lévő hangnembe modulál. Magától értetődően a *Fuga*, s bármilyen más irodalmi szöveg esetében zenei értelemben vett hangnemekről csak korlátozásokkal lehet beszélni:²⁰ ám az mégis jól látszik, hogy a textus szerkezetéből a tonális, illetve a reális válasszal egyenértékű struktúra mutatható ki. Mindezen túl azonban feltűnő, hogy a háromütemű 12-eseket a hat esetből négyben két- és háromütemű 8-as és 10-es sorok követik, amelyek megegyezhetnek a zenei témát kidomborító A, B, C anyagokkal és azok kombinációival:

2.	minden hűvös kútban veszti szomját	4 4 2
3.	kútból emelt fejű kígyó	4 4
4.	ahány tűzből habját gyűjti folyton	4 4 2

20 E helyütt szeretnék emlékeztetni Weöres azon levelére, amelyben a tanítvány a hangnemtípusokkal való kísérletezéseiről számol be mesterének, Kosztolányi Dezsőnek. Bár a hangnemtípus és a hangnem fogalma a zene nem ugyanazon jellemzőit fedik, annyi azonban a hivatkozott szövegből is kiderül, hogy Weöres kereste ezek analógiáit, vagyis kísérletei túlmutattak a zene temporalitásából következő strukturális hasonlóságok körén.

9.	teste gyűrűjébe bilincselten	6 4
10.	föld súlyával elnyomottan	4 4
11.	fúrja vak fejét emelten	5 3
12.	álmot hengerítő áramokba	6 4
16.	mennyi álmat folytat ébren	4 4
17.	annyi ébrenlétet forgat álma	6 4
21.	teste gyűrűjét kibontja	5 3
22.	forró szakadékból felszökellve	6 4
23.	éles feje tajtékozva	4 4

Ebben az interpretációs mederben tovább haladva megállapítható: a 11, 9, 7, 6, 5, 4 szótagszámú sorok funkciója egyfajta átvezetés, csakúgy, mint a fúga esetében a moduláció. Konkrét modulációs tervre való utalás azonban Weöres verséből nem hüvelyezhető ki, hacsak a döntően trochaikus lejtés zárlatbeli jambikusra váltása nem tekinthető erre utaló poétikai eszköznek:

	U U - - - U	
33.	hol a tajték álom	6 (4 2)
	U - U - -	
34.	az álom ékkő	5 (3 2)
	U - - U - -	
35.	az ékkő valóság	6 (3 3)
	U U - - - -	
36.	a valóság kígyó	6 (4 2)
	U - - - -	
37.	a kígyó tajték	5 (3 2)

Ha utóbbi mellett kevés érv is szól, hiszen a fúga modulációs terve általában bonyolultabb (C-dúrban például C - G - D - F - C lehet), annyiban mindenképpen egyet kell érteni Zalabai Zsigmonddal, hogy a Weöres-vers időmértékes lejtés-szerveződése a fúga kontrapunktikus építkezésére utal: a téma esetében például két alkalommal is trochaikus/jambikus ütközés figyelhető meg:

	U - - - U - - U - U - U	
15.	emelt ékkő fejű táncos imbolyogva	4 4 4
	- - U - U - - - - U - U	
30.	kútból emelt fejű kígyó széttiporva	4 4 4

3. Szakrális hagyomány és lírai diskurzus

A romantika démonikus, a szubjektivitást és a szerzői eredetiséget túlhajszoló zenéjével a hagyománytiszteletet mindennél előbbre valónak, a komponista személyét kevésbé fontosnak ítéelő zenetörténeti korszak, a barokk állítható szembe. Ennek megfelelően a fuga szakralitása a világos, már-már matematizált szerkezetben lelhető fel,²¹ amely szabálynak egyébiránt Weöres elemzett szövege is eleget tesz. Kézenfekvő lenne tehát a *Fuga* logizált felépítését mint a transzcendenciát, az isteni tökéletességet felmutató lírai megnyilatkozást interpretálni, ám ez a fajta gondolkodás eltekint a vers nyelvi anyaga által hordozott szimbolika értelmezésétől, illetve azzal csupán elsődleges (dekódolható) referenciaként számol, ami ráadásul bizonyos nehézségekbe ütközik: az alapvetően keresztény beágyazottságú zenei fúgával ugyanis a *Fuga* című vers tematikus rétege nem kifejezetten hozható kapcsolatba, hiszen az európai kultúrkörben a kígyóval, azaz a vers látszólagos központi jelképével elsősorban mint a bűnbeesést kiprovokáló ördögi lényvel kell számolni. Eltekintve a kígyóval kapcsolatos fenti akadályozottságtól több olyan a kulturális emlékezethez

21 „[...] mit Wagners Werk hat die Musik des Barock noch wenig gemein. Sie kennt noch nicht das Riesenorchester mit jener verwirrenden Mischung der Klänge, dem Ineinanderfließen der Bläser und Streicher in einen Duft und Schwall, mit dem der Schöpfer von »Tristan und Isolde« des »Weltatems wehendes All« beschwört. Sie kennt auch nicht den Drang der Chromatik, die zehrenden Harmonien der Sehnsucht, den Schmelz und die dunkle Magie des Tons. Wenn der barocke Künstler solches versucht, so wird es ihm streng verweisen. Beharrt er darauf, so scheidet er gleichsam aus der Zunft und geht in die Klasse der unverantwortlichen Spielleute über, die das Volk auf Gassen und Straßen ergötzen. Das Wesen der wahren Musik erblickt man in Kontrapunkt, in der Führung der Linien, die gesetzlich geregelt ist. Der Grund der Musik ist Maß und Zahl. Leibnitz sprach gewiß nur das Bewußtsein der ganzen Epoche aus, wenn er das Komponieren ein abgekürztes Rechnen zu nennen wagte, ein abgekürztes Rechnen deshalb, weil jedes Intervall in einem Verhältnis von Schwingungszahlen besteht. Wer hätte an einer solchen uns heute verblüffenden Rede Anstoß genommen, da doch der musikalische Sinn der Proportionen noch offenbar war [...]? Musik als Kunst von Maß und Zahl war Eingegliedert in das Klarste. Und Klarheit wurde als göttlich verehrt, nicht unergründliche Dämonie.“ Staiger, *l. m.*, 19. (Kiemelés Staigetől.) („[...] Wagner életművéhez a barokk zenéjének kevés köze van. A barokk még nem ismeri a hangok kusza kavalkádjával, a vonósok és a fúvósok egy illatban és áradatban való egymásba folyásával operáló nagyzenekart, vagyis azt, amivel a *Trisztán és Izolda* szerzője a világlélegzetet lehelő mindenséget megidézi. És nem ismeri a kromatika szorítását, a vágy emésztő harmóniáját és a hangok fekete mágijának lágyágát sem. Ha a barokk zeneszerző ilyesmivel kísérletezik, hamarosan eltanácsolják tőle, s ha mégis kitar mellett, azonnal a céhen kívül találja magát, azaz átkerül azon felelőtlen vásári mutatványosok osztályába, amely a sétányokon és az utcákon szórakoztatja a népet. A zene igazi természetét a törvények szabályozta kontrapontozásban és a vonalvezetésben pillanthatjuk meg. A zene alapja a mérték és a szám. Leibnitz minden bizonnal egy egész korszak tudatát mondta ki, amikor a komponálás lényegét egyszerűsített számolásnak merte nevezni. Egyszerűsített számolásnak azért, mert szerinte minden intervallum lényege frekvenciák viszonyában lelhető fel. Ki merte volna eme számunkra ma már szinte elképesztő beszédet abban az időben megcáfolni, amikor az arányok zenei értelme még nyilvánvaló volt [...]? A zene mint a mérték és a szám művészete a tisztaságba tagozódott, a tisztaságot pedig nem megalapozatlan démonisággként, hanem isteniként tisztelték.”) (Fordítás tőlem: B. O.)

kötött jelentés is felfejthető, amely a zenei fúga hordozta és a szimbolikus tradíció között meglévő disszonanciát feloldja. Természetesen nem céлом, hogy ezeket kimerítően tárgyaljam: csupán annyit szeretnék megjegyezni, hogy a kígyó sok esetben három régió (víz-föld-levegő) összekötője, a világ fenntartója és az állandóság megtestesítője.²² Mindennek számba vételével megállapítható, hogy a szöveget szorosan olvasó interpretátor figyelmét nemcsak a szerkezet, hanem a szimbolika is a szakrális, kontemplatív, a Hamvas Béla-i agónt nélkülöző életvezetés szükségességére tereli. Ám adódik még egy kérdés. Hogyan járulnak hozzá a jelentésképzéshez a szónál kisebb nyelvi elemek?

Bár a vers cselekvő „hőse” szinte minden kétséget kizáróan a kígyó, s a textus a tematikus rétegben a hozzá köthető alapvető ellentétek szervezik (lenn-fenn, tűz-víz, álom-ébredés), mégis feltűnő, hogy a *Fuga* centrumában a vízképzethez köthető metaforasor áll (szomj → kút → hab → áradat → áram → folyékonyság → tajték → buborék). Az ezen bekezdés elején falállított második ellentétpár tehát annyiban mindenképpen módosul, amennyiben a szöveg szintjén – ellentétben a tűzzel – a víz szó nyelvi jelként nem szerepel. A vízhez kapcsolódó alapvető tulajdonság (folyékonyság) azonban minden esetben mozgásban, pontosabban keletkezésben lévőként exponálódik, s a víz ezen jellemzője a hangzóság révén (forr)²³ a tűzre is áttevődik. A „forró szakadék” éppen ezért nem a szárazság, pusztaság tereként interpretálható: a vers szónál kisebb elemei feloldják ezt a tematikus oppozíciót, azaz mind a tűz-, mind a vízképzetet a létesüléssel rokonítják.

Hasonló nyelvi működésmód figyelhető meg az álom és az ébredés dinamikájában is: az éber álom (vice versa: „annyi ébredéset forgat álma”) dichotómiáján túl utóbbi létállapot keletkezéshez (vízhez) való kötöttsége szintén markánsan jelzett („mennyi álmat folytat ébren”), amit a 18. sor hangzósága anticipál: „álmat hengerítő áramokba”.²⁴ Az álommal tehát nem mint az öntudatlan alvás pusztá következményével kell számolni. Mindehhez hozzáveendő, hogy a *Fuga* című szöveg az elsődleges referenciából nem magyarázható kitérés, felemelkedést tematizál, s mindezt a passzív álom (álmodozás?) meghaladására irányuló cselekvés szükségességéhez köti („fúrja vak fejét emelten / álmat hengerítő áramokba”). Nem lehet szó nélkül elmenni amellett sem, hogy a vízképzet az ezt követő részben nagyon felerősödik, s a folyónak a követ is elkoptató, megrepszítő tulajdonságára íródik rá:

22 Vö. Visnu Ananta (‘végtelenség’) nevű kígyójával. Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György, *Jelképtár*, Helikon, Budapest, 2004.

23 Eme interpretáció lehetőségének bizonyítékául szolgál a forrásban levés önálló szójelként való feltűnése: „forrva kőzán” (13. sor.).

24 Kiemelések tőlem, B. O.

forrva kószán
kúszva folyvást
 emelt ékkő fejű táncos imbolyogva
 mennyi álmot *folytat* ébren
 annyi ébrenléte *forogat* álma
 őrzi s elfolytja
folyton elfolyatva őrzi
 fúrva hogy a pala pattog kova sercen
 teste gyűrűjét kibontja
forró szakadékból felszökellve
 éles feje tajtékozva²⁵

A kitörés természetesen nem a primer természeti jelenségekből levezethető szinten értendő: figyelembe véve az eddig mondottakat, a felemelkedés az ellentétekhez között létállapot negativitásának megértéseként írható le. Ebből az irányból magyarázható az is, hogy a vers cselekvő „hőiséhez” miért kapcsolódik az elmúlás gondolatköre:

fenn
 de lenn
 csörren összetörve
 kútból emelt fejű kígyó széttiporva
 hengerítő álmokban elomolva
 hamvatlan kihülve sárral egyesülve

Bár a fenn és a lenn ellentétpárjának megsemmisülését („csörren összetörve”) látszólag a halál kíséri („széttiporva”), az elmúlás valójában a fent említett versnyelvi működés közreműködésével meghaladott létállapot annullálódása. A tipográfiaileg kiemelt verszárlat („hol a tajték álom / az álom ékkő / az ékkő valóság / a valóság kígyó / a kígyó tajték”) az oppozíciók feloldását a téma szintjén is megjeleníti, ugyanakkor rekurzív olvasásra szólít fel, hiszen a befejezés eme referencialitása a hangzósság szemantikai potenciáljának értelmezése nélkül szervesen nem illeszkedne a szövegbe. A *Fuga* egészének jelentése tehát visszafelé képződik meg, s ez a jelentés adott esetben a szakralitással is relációban van: az ellentétek feloldásának képessége ugyanis számos gondolatrendszerben (vallásban) a keresztényi üdvözülést követő státust von maga után. A fuga mint zenei szerkezet hordozta transzcendens hagyomány, a vers ütemhangsúlyos és időmértékes ritmusa, valamint a versnyelv jelentésképző potenciálja tehát egymástól el sem választható.

25 Kiemelések tőlem, B. O. Vö. a folyékonyaságról és forrásról mondottakkal.

Elmúlás és testiség Oravecz Imre 1972. szeptember című művében

Zsuppán Klaudia

Úgy tűnik, hogy Oravecznek a 80-as években sikerült megtalálni azt a beszédformát, amely a mindennapi témák, így egy szerelmi csalódás történetének megfelelő elbeszélését lehetővé tette. Mindezt a lehető legnagyobb tudatossággal, és meglepő irodalmi eljárási móddal tette: A *Héj* című kötetében abban állt a költői munka, hogy megtisztítsa a verseket a poétikus díszítőelemektől, a mindennapok nyelvébe bemerészkedő többletjelentésektől; az itt vizsgált kötetében ugyanazzal a céllal, de már a deretorizálás jegyében elutasítja a sűrített, töredékes poétikát, s a szubjektum közvetlen, pillanatnyi „benyomásait” kezdi közölni:

...Nem szabadulok, a lélektan orvosával szólva, aki eredménytelenül kezelt ellened, érzelmi beszűkültségemtől, nem tudok véget vetni ennek az áldatlan állapotnak, melyben a romlott rész eltakarja előlem az egészséges részt, és újra meg újra visszatérek hozzád... (Valóra kellene)

Úgy is fogalmazhatunk, hogy a *Héj* című kötetből eltérően ebben a szövegben beszélni akar a lírai alany, csak hogy arról akar beszélni – ahogy Radnóti Sándor is kiemeli (Radnóti 1991, 287) –, amit talán a legnehezebb elmondani: a szerelemről és a szexusról. A téma veszélye az, hogy vagy a szexualitás azon modelljeinek egyikébe „csúszik bele”, amely a kultúra által megbeszélhető minták által adott (tehát a közhelyszerűségbe), s ily módon szexológiai vagy pornográf beszéddé destruálódik. Ennek a közhelyszerűségtől mentes szerelmi témájú nyelvnek a színvonalát tükrözi Radnóti Sándor megállapítása, amikor a „jelen-tésnélküli férfiszexualitás hatalmas fenomenológiájának” nevezi a kötetet.

Emlékezés és nyomhagyás

Az *1972. szeptember* lírai (?) alanya kilencvenöt, egy-egy körmondatból álló szövegben beszéli el egy szerelem történetét, pontosabban egy kapcsolat megszakadását, és az ezt felidéző alanyban zajló önértelmezést és helyzetelemzést. Ahogy Kulcsár Szabó Ernő írja, az *1972. szeptemberben* a szerzőnek nem a múltbeli megelevenítés a célja, *hanem az események értelmezése, megértése:*

...hát, nem különös, még mindig nem hagynak nyugodni a részletek, tovább élnék bennem, tőlem szinte függetlenül, és kényszerítenek, hogy foglalkozzam velük, kínoznak, gyötörnek a hogyanok és mikéntek, még most is, mikor a részletek összegén, az egészen már túl vagyok. (Így kezdődhetett).

A mű „nem a szerelmi összetartozás imaginatív folytatása, hanem az én-nek a te-től való végérvényű *elválasztása*” [kiem. Zs. K.] – áll Kulcsár-Szabó elemzésében (Kulcsár Szabó 2003, 15).

Oravecznél az én-te viszony szerkezetképző erő a műben, s ez alapján tartható relevánsnak a szöveg azon intenciója, hogy azt a lírai én által felidézett eseményeket értelmező, illetve *önértelmező* aktusként értékelhetjük. Az emlékező én-ként színre lépő lírai alanyt az emlékezet köti a Másikhoz, de nem egyszerű rekonstrukcióról van szó – mint ahogy az emlékezet mint kognitív folyamat se lehet egyszerű rekonstrukciója egy eseménysornak. A kötet azt a benyomást kelti, hogy az én-te viszonyból való kilépés lehetetlen, bár az is kiemelendő, hogy a beszélő szubjektum beteges elszántsággal próbálja a te-t mintegy *nyomon követni* az emlékezés által. Azt mondhatjuk, hogy az ebből a viszonyból való kilépés (illetve benntaradás) problémaköre¹ a kötetnek kompozíciós értékű mozzanatsora, amely többször tematizálódó, radikális megvalósulási formájában (öngyilkosság – megoldás), a Másikról való beszéd fonalának megszakadásához vezethetne. A szerelemfelfogás tehát „tökéletes bezártsággént” van értelmezve a műben, „amelyen belül minden momentum kölcsönösen erősíti egymást, és amelyből nincs kiút” (Luhmann 1997, 63).

Ricœur felveti a kérdést, hogyan lehet összeegyeztetni az emlékezés kontinuitását és az emlékek lezártágát: „Az emlékek olyan értelemsíkon strukturálódnak [...], amelyeket, mint valami szigeteket, szakadékok választják el egymástól. Ezzel szemben az emlékezet képes rá, hogy törölje az időt, visszafele menjen benne [...] Emlékeim mindig az én saját tudatomhoz tartoznak [...] Ebben az értelemben az emlékezet döntő módon *hozzájárul a személyes identitáshoz*” (kiem. Zs. K.) – írja Ricœur. (Ricœur 2000, 54) Ezek a gondolatok a prózaverskötet mozaikszerű struktúrájára adnak magyarázatot: azt mondhatjuk, hogy a kötet felépítése az emlékezés processzusát modellálja, tehát a kötet ebből a szempontból az emlékező tudat felépítésének rekonstrukciója, lenyomata.

Jellemző, hogy a műben az *emlékezet* folyamata során a nyelv egykori *nyelvi valóságokat* idéz föl, és nem tényeket, ami miatt a múltbéli tapasztalat *nyelven át megértett* észleléssé minősül a műben. A prózaversekben szembeötlő gyakorisággal fordul elő az *anyanyelv* kifejezés, ami ismét a nyelv, illetve a megértés témáját emeli ki a szövegben: „anyanyelveden habozás nélkül leszóltítottalak” (*Már jó ideje*); illetve általánosságban véve a beszéd (valamint a nyelv nem kielégítő volta a kommunikáció során) témája néhol tipologikusan is kiemelten:

1 Érdemes megjegyezni, hogy a mű azzal, hogy folyamatosan névmási megnevezésekkel él (és az én-te viszonyban nem használ konkrét személyneveket), arra az archaikus beszédmódra emlékeztet, amely a kisgyermek beszédére jellemző: a kisgyermek a személyes névmásokat hajlamos konkrét személyekhez kötni, tehát a te jelentését egy bizonyos jelölthöz rögzíti. Véleményem szerint ez a vonás is a gyermeki jellegű belső beszéd végigvonulását indikálja a prózaverskötetben. (Lotman–Uspenszkij 1988, 8)

...és egy távoli központból egy idegen hang anyanyelvemen jelentse, I., hősipkás hegyek koszorúzta városod van a vonalban, tessék beszélni, és hazádban, egy másik albérleti szobában, füledre illesztett telefonkagylóval ugyanilyen, csak más nyelvű felszólításra vártál te is, és mialatt vártam, hosszú percekig vártam, magamban már megkérdeztelek, hogy vagy, és magamban már megmondtam hogy vagyok [...] előre lezajlott bennem az egész, hőn óhajtott beszélgetés [...] kielégítő és tökéletes volt az érintkezés, és mikor végre megszólaltál és megszólaltam én is, mikor végre létrejött a kapcsolat és megindult a távközlés, szinte úgy éreztem, már nem érdemes beszélni, már mindent megbeszéltünk, még azt is, amiről nem lehet beszélni, ami a szavakon túl van és helyettünk is beszél. (Ó, azok a régi)

Az emlékezet erőfeszítése a múlt visszaidézésére tehát a szövegekben összefonódik a nyelviséggel, a nyelv elégtelenségével és az idő problémájával. Mindez az emlékezés és a nyelviség szoros összetartozását explikálja és reprezentálja az Oravec-kötetben:

...teltek-múltak az évek, érzékszerveimben lassan megszűnt a végtelenség szívívhatása, egészen elfelejtettelek, és teljesen elvonttá, értelmetlenné váltál, akár egy kihalt szó, melyet még ismételvek, de már nem tudom, mit jelent. (Íme, egy érzés)

Nem véletlen, hogy a kötet címadó költeményében hangzik el a nyelv megbízhatóságába vetett hit megrendülését jelző tagmondat, mintegy odavetve, betoldásként, két tagmondat között: „... ha egyáltalán van még értelme a beszédnek...” (1972. szeptember). Ebben a prózaversben történik meg az érnek a te által való teljes magára hagyása (melynek megnyilvánulása a szövegben az onanizálás mint a testi magányosság diskurzusba emelése). Ez azt sugallja, hogy a szöveg a szexust a nyelvből táplálkozó interszubjektív viszony (és egyben a megértés) egzisztenciál-ontológiai szintjére kívánja emelni. A kötetben belül csak ebben a szövegben szerepel konkrét évszám, ráadásul kiemelten, a címében, amely azért különös, mert a prózaversek beszédmódja egyébként teljes mértékben ellenáll minden rögzítettségnek (rögzíthetőségnek) és lezártágnak (lezárhatóságnak) mind a személyek, mind a helyszínek, mind pedig az időviszonylatok megnevezése terén. A konkrét dátum szerepeltetése véleményem szerint éppen az 1972. szeptember című szövegben megjelenített – és a fent említett – folyamat egzisztenciális jelentőségére hívja fel a figyelmet.

A műben az emlékezés nemcsak a másik lényének pontos megragadására képtelen, hanem intenzíven jelzi az elmúlás és a nyomhagyás témájának kitüntetett szerepét is a művekben, még hozzá úgy, hogy azokat az emberi lét legjellemzőbb és legkétségbeejtőbb tapasztalatává teszi. Mindezzel együtt az idő problémája is tematizálódik a művekben:

...Minden megvolt, minden a helyén volt, a sarok, melyben megvetted a hátad, a párkány, melybe kapaszkodtam, a stukkó, az oszlopfő, a kiszögellés, a boltív, a márvány, mindent megőrzött a tér, akár egy kövületet, csak mi nem voltunk sehol, csak mi tűntünk el könnyelműségünkkel, védtelenségünkkel, pazarlásunkkal, fiatalságunkkal együtt, csak minket nyelt el az, amely, mint holmi kéjjeső, mindig ott ólálkodott körülünk. (Az intézményben),

vagy a következő részletben:

...mert örökre elmúlt az idő, mikor izgatóan titokzatos, ellenállhatatlanul kíváncsatos volt, amit a dolgok mögé képzeltem, miként elmúlt irántad hevülésem is, melynek látványos színhelye volt ez a város... (Mint mindenütt)

Érdemes felfigyelni arra, hogy az emlékezéstől a felejtés irányába halad a szöveg. A felejtés együtt jelenik meg az én egyedül maradásának témájával.² Ez azt érzékelteti, hogy a Másikra való emlékezés aktusával (és ezzel a másik mintegy „bekebelezésével”) együtt megjelenő felejtés egyben az én önmagára találásának jele is. A kötetben az én egyedül maradása eleinte nem pozitív eseményként, hanem traumaként jelenik meg, s csak a kötet végére eredményez valamilyen önidentifikációt, amely során egy passzivitásba vonuló én körvonalazódik ki, a beszélő elutasítja az emlékezést is: „...elhallgattak a házban a rádiók, véget ért a sürgés-forgás, [...] nincs több áthallás...” (Reggel, kilenc óra). Meglátásom szerint a kötetben megjelenő én „passzivitásának” értelmezhetősége nyitott kérdés marad az interpretáció számára: egyfajta stabil önidentifikációról semmiképp nem lehet szó, hiszen a mű éppen a személyiség felépítésének állandó „elmozdulásáról” tesz tanúbizonyságot.

Oravecznél nem az esztétizálás, a Másik újraélesztése a versbeli alany fő célja (ellentétben *A huszonhatodik év* intenciójával), hanem a fájdalmas emlékek valamifajta „feldolgozása”.³ Az emlékezésfolyamat a prózaversekben úgy valósul

2 Itt érdemes kiemelni az *Újra meg újra* című prózaverset, mivel benne a felejtés témája összekapcsolódik a kertből (kvázi az Édenkertből) való kiűzetés témájával. A szöveg az emlékezést olyan gesztusként tünteti fel, amely a kertet (valamiféle régen elmúlt, ártatlan és bensőséges létállapotot biztosító helyszínt) kívánja visszanyerni az én számára, azonban ezt a szándékot a felejtés meghiúsítja:

Újra meg újra vissza akarok találni, vissza szeretnék szökní az sz.-i kertbe, a fenyő- és platánfák alá, [...] a tiszta habozások és elhatározások, a drága várakozások és beteljesülések, a belső egyesülések és külső elválások boldogságába, de hiába tapogatok, keresgélek a csalódások tövisei, a lemondások csalánlevelei közt, [...] nem lelem az évek falában a bejáratot, nem találok többé a kaput, amelyen át kicsaltál és a hús hívását követve magaddal vittél a szenvedély világműködés útjára, ahonnan kifosztva, fáradtan, egyedül tértem meg.

3 Az önéletrást de Man az öngyógyítás és az újratereptődés diszkurzusaként értelmezi: „Azt képzeljük – írja de Man –, hogy az élet úgy hozza létre (produces) az önéletrajzot, ahogy egy tett a maga következményét, de nem volna-e épp oly jogos feltételezni, hogy talán az önéletrajzi vállalkozás hozza létre és határozza meg az életet [...]?” Paul de MAN, *Az önéletrajz mint arcrongálás* = Pompeji, 1997/2-3. Bár de Man ezen sorokat az önéletrajzzal kapcsolatosan fejtette ki, véleményem szerint releváns értelmezést nyújthatnak Oravecz művéhez, annál is inkább mert több tanulmány kiemeli az 1972. szeptember másikat megszólító jellemvonásának a prosopopeia alakzatához való hasonlóságát. (Kulcsár-Szabó 1996)

meg, hogy az „eredeti” történeteket csak töredékesen lehet összeállítani, az idő- vagy helyviszonyok összekeverednek, s az emlékezés pontosan a felidézett tárgy, a történet megszüntetését, kitörlését és egyben új narratívába szerveződését, újraalkotását idézi elő. Maga a Te is úgy van elbeszélve, hogy nem lehet összerakni egyetlen alakként, több, összerosódó kontúrú női alakból áll össze – így lesz a Te-ből „Ő”. (Pl. „[...] egészen elfelejtettek, és teljesen elvonttá, értelmetlenné váltál, akár egy kihalt szó, melyet még ismételvek, de már nem tudom mit jelent.” *Íme, egy érzés.*) A Te valójában csak látszólag van jelen ezekben a szövegekben, minden idézet ellenére csak emléke, *nyoma* az, amihez az emlékezet hozzáférhet. Ez a jelenség Derrida gondolatait idézi: „...ez a végesség csak *a másik bennünk hagyott nyomán*, redukálhatatlan elsőbbségén keresztül ölt ilyen formát; más szóval, egyszerűen a nyomon keresztül, mely mindig a másik nyoma, az emlékezet végessége, ezáltal a jövő eljövetele és emléke.” (Derrida 1998, 49)

Freud szerint a felejtés (pl. nevek, benyomások, szándékok stb. elfelejtése) mindig valamifajta kellemetlen élményre vezethető vissza, s így szintén a szublimáció eszköze lehet. (Weinrich 2002, 173) A szövegben:

...ez a segítség már nem nekem szól, akinek még az vagy, aki voltál, hanem egy idegennek, aki már nem az neked, aki volt, de akivel együtt kell majd élnem, hogy te is ugyanolyan idegen légy nekem, és úgy gondoljak rád, mint valakire, aki volt, de már nincsen. (És akkor azt mondtad)

Freud a pszichoanalízist olyan módszernek tartotta, amely az emlékezet *narratív* felépítésének eszközéül szolgál. (Herman–Jahn–Ryan 2005, 469) A felépült emlékezet nem a történelmi múlt igazságát hordozza, hanem valamiféle olyan verbális struktúrát (mint a fantázia), amely bár fontos a pszichoanalitikus terápiában, de *nem feltétlenül igaz*. [Kiem. Zs. K.] Oravecz vallomása a mű keletkezéséről is ezt erősíti meg, a „kibeszélés” egyfajta „öngyógyító” aktusára ráismerve.⁴ Valószínűleg nem véletlen, hogy az álom és az álmodás motívuma többször megjelenik a művekben, sőt az emlékezés folyamatának aktív segítőjévé válik.⁵ Az álmodás mint módosult tudatállapot jelentősége a művekben a tudattalan működésének kiemelt szerepére hívja fel a figyelmet a művek kapcsán.

Freudéhoz hasonlóak Lacan elképzelései is a pszichoanalízissel kapcsolatban: *szavakkal* való munkának tekinti azt, valamint kifejti, hogy a pszichoanalitikus narratívák (ez alatt a pszichoterápia során felidézett emlékeket érti)

4 „...az átlagosan huszonöt soros, látszólag csak pusztá megnevezésre törekvő, magától adódott formában valósággal a vak tyúk módjára olyan eszközre letem, mely szinte végtelen távlatokat nyitott előttem. Olyan szerkezeti rugalmasságra és nyelvi nyitottságra, mely minden nemű és rangú elemet képes befogadni.” (Oravecz 1993, 7–8)

5 Az egyik prózaversben, melyben az elbeszélő álmodik, Freudra való utalásként azonosítható be az *F. mester* kifejezés: „[az álom] egész nap fojtogatta eszméletemet, és kényszerített, hogy értelmezsem, és te tevékenység ingoványán F. mestert segítségül híva, majd elutasítva több lehetséges változattal próbálkoztam, míg végül mind elvettem...” (*Tegnap éjjel*).

nem a múltat építik újra, hanem „*megalkotják* a múltat az által, hogy a múlthoz kötődő jelölőket a jelenhez kötődő jelölők nyelvi kontextusába helyezik”. (Herman–Jahn–Ryan 2005, 471) Úgy gondolom, hogy az 1972. szeptember vallo-másos-monologizáló, egyben „öngyógyító” jellege miatt párhuzamba állítható az alany pszichoterápia során produkált verbális megnyilatkozásával, illetve annak jelentőségével az egyén identitására nézve. A freudi és a lacani gondolatmenetből indul ki napjaink pszichoanalitikus irodalomtudományi diskurzusa is. Bókay Antal *A lélek nyelve* című cikkében (Bókay 1992, 28) a pszichoanalitikus kutatások eredményeire támaszkodva írja, hogy „...a lelki betegség oka alapvetően nyelvi természetű...”, s a pszichoterápia során „a gyógyulás akkor történt, ha sikerült az emléket megfogalmazni”, vagyis amikor „az esemény nyelvessedik”, mert az ilyen emlékek nem a valóság leképezései, hanem a valóság elemeit felhasználó lelki szerkesztés produktumai.

A posztmodern szelfelméletek egyik csoportja a „narratív” szelfet állítja a középpontba, ahol az állandóan változó – folyamatként definiált – szelf a társas környezet és a kultúra, illetve az internalizált szelfaspektusok kapcsolatai révén alakul, s kifejeződési formáit szelfnarratívumok adják (Gergen 1991, 287). Ezzel összekapcsolható, hogy a pszichoterápia célja is olyan szelfnarratívumok létrehozása, amelyek megakadályozzák az elfojtások kialakulását. Mindezek mellett fontos megemlíteni, hogy a hermeneutikai és a narratológiai kutatások is kiemelik, hogy az emberi pszichének alapvetően narratív struktúrája van (Sarbin 1986, 17), mely struktúra segítségével alakítjuk ki az események közötti értelmi rendet. (Polkinghome 1988, 4) Ebből közvetlenül következik az elbeszélés (mint narratíva) paradoxona: a kauzalitást felborítva általa tulajdonképpen *a jelen alakítja a múltat*. Ezek után nyilvánvaló, hogy a vallomás mint műfaj a múlt értelemadásának gesztusa, vagyis az egyén azon intenciója, hogy felfedezze a kapcsolatokat a múlt eseményei között. Ugyanígy a pszichoterápiában az emlékezés képet ad a szelf önmagáról alkotott tapasztalatáról, valamint szükségessé teszi *a temporalitás és a személyiség alakulása közötti kibogozhatatlan kapcsolat megértését*. (Ricoeur 1984)

A felejtéssel párhuzamosan tematizálódik a halál és az elmúlás motívuma is a művekben: „...mialatt egyre szűkülő köreinket rójuk, és lassan, de biztosan megöregszünk, és végül, mint egymásnak, megadjuk magunkat a halálnak” (*És így megy ez már*). (Érdemes figyelni a szerelem mint az egymásnak való megadás és a halál szemantikai összekapcsolásának gesztusára.) És: „...magára hagyva, árván a sok idegen közt, az örökkévalóság buszán, melyre akarata ellenére és megkérdése nélkül tuskoltuk fel, mielőtt még egy lépést is tehetett volna a mulandóság gyalogjáróján.” (*Van egy visszatérő*). A felejtésre és az elmúlásra utaló szövegrészetek a mű vége felé haladva feldúsulnak. Egyes prózaversek a szerelemi elhagyást a halál jelentőségének egzisztenciális szintjére emelik:

...méltósággal elmentél tőlem, irigyeltelek is akkor ezért, és irigyellek most is, évekkal később, mikor, mint az újságokban olvasom, elmentél az életből is, önként, mert te már akkor tudtál, én meg még most sem tanultam meg veszíteni. (Futó kalandnak)

„A gyász a távolvalót engedi újra meg újra jönni” – írja Heidegger (Heidegger 1998, 60), miközben a szöveg a távollevő helyét a megragadhatatlan, kijelölhetetlen, identifikálhatatlan locusok körébe utalja. Itt érdemes beemelni azt a derridai gondolatot az interpretációba, amely a Másik halálakor a gyászolóban lejátszódó emlékezést és internalizációt olyan térfoglaló folyamatként jellemzi, amely „a testben történik, ott nyer teret, vagy inkább nyit teret a testnek, hangnak, pszichének, amelyek – noha a »mieink« – nem léteztek és nem jelentettek semmit, mígnem felmerült a lehetőség, hogy mindig az emlékezés-sel kell kezdeni és a nyomot kell követni.” [Kiem. Zs. K.] (Derrida 1998, 54) Derrida szerint ilyenkor egy olyan egyénen belüli mozgásfolyamatról van szó, amely során egy interiorizáló idealizáció bekebelezi vagy felölti a másik testét és hangját, arcát és személyét, képletes és mintegy szó szerinti felfalásukkal. Meglátásom szerint az 1972. szeptemberben megszólaló hang éppen ezt teszi a Másikra való emlékezés során. Derrida azt is megjegyzi, hogy „a hűségese interiorizáció, mely egyszerre hordja és viseli bennem (bennünk) élve és holtan a másikat, a részünkké, köztünk valóvá teszi a másikat – aki többé nem tűnik másiknak, éppen mert *magunkban* siratjuk és hordjuk, mint egy megszületendő gyermeket, mint a jövőt” (Derrida 1998, 55). Ezek a gondolattöredékek irányíthatják az értelmezést, amikor a szöveg az ént emlékező és interiorizáló pozícióba állítja: „...mikor görcsös rángások közepette rám borulva keservesen zokogni kezdél és végigfolyt arcomon a könnyed [!]...” A rövid részlet azt mutatja, hogy a másiknak az emlékezetben való „benne-létéről” szóló én-beszéd éppen a testnek, a hangnak, a pszichének nyit teret, az interiorizációs folyamat a bensőbe helyezi, belső tárggyá teszi „a másik életét, gondolatát, testét, hangját, tekintetét”, de a másikat önmagában, önmaga által való, látó létezőként is tételezi. („Az interiorizáció folyamata megtartja bennünk a másik életét, gondolkodását, testét, hangját, tekintetét vagy lelkét, de ama hiponémák, memorandumok, jelek vagy szimbólumok, képek vagy mnéziás ábrázolatok formájában – írja Derrida –, amelyek csupán különálló és szétszórt, hézagos töredékek, csupán „részei” az eltávozott másiknak. És fordítva, egyúttal a mi részeink is...” Derrida 1998, 57) (A szövegben: „...csak combok, mellék, mozdulatok, sikolyok, izzadásgcseppek maradtak belőled...” *Eleinte könnyű volt.*)

Különös vonás, hogy a kitorlóadás mozzanata és a szubjektumok „szerepcse-réje” sok helyen egyszerre jelenik meg a vizsgált Oravec-szövegekben:

...és attól kezdve hagytam, hogy segíts, noha tudtam, ez a segítség már nem nekem szól, akinek még az vagy, aki voltál, hanem egy idegennek, aki már nem az neked, aki volt, de akivel együtt kell majd élnem, hogy te is ugyanolyan idegen légy nekem, és úgy gondoljak rád, mint valakire, aki »volt«, de már nincsen. (És akkor azt mondtad)

Ezekben a sorokban összeszövődik a nyomhagyás és az alany újraszí-tuálásának gondolata: a szerelmi szakítás következtében a másik nyomot hagy, s érdekes módon éppen ez a hiány indítja el a szövegekben a beszélő újraszí-tuálását („...éjjelente felriadok hűlt helyeden...” *Fogy időm.*) Ilyen értelemben az indítja el az alanyban az identitáskeresést és az önértelmezést, hogy az emlékezés nem képes a múlt valóság-hű rekonstrukciójára, hanem egy hiányokon és deformációkon alapuló teret hoz létre. Ez a deformált szemantikai tér lehetőséget ad az alanynak „új kognitív hidak” kialakítására, és az ily módon megszülető narratíva által az események és az én-te viszony újraszí-tuálására. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a szövegek az interperszonális viszonylatokat teszik meg a történet értelmezhetőségének alapformájává, vagyis a nyelvi elmondhatóság individuumon túli létrejövéséből származtatják a beszélő identitásának újbóli elmozdulását:

...csak azt nem értettem, ami otthon következett, azt, hogy hogy tudtál a másik után mindjárt velem szeretkezni, vagy ha akarod, nagyon is értettem, úgy, hogy újszerűvé varázsolt engem számodra a tény, hogy szenvedek miattad, és valójában nem én kellettem neked, hanem az újszerűség, mellyel megfosztottam újszerűségétől a másikat, aki ettől egy csapásra megszokottá vált, és ezért nem vetted észre, hogy mialatt rád feszültem, egyfolytában azt éreztem, ezúttal velem csalsz meg. (Mint emlékszel)

Megfeleltethető ez annak a Kulcsár Szabó Ernő által jelzett derridai vonásnak, amely egyedivé tette Oravecz líráját a 80-as évek irodalmi beszédmódjában: „Az énnék az a fajta – töréseken és állandósult el-különböződéseken keresztül – megfogalmazódó mássá válása, amely az aktuális megfogalmazódással való állandó, Derrida-féle szembefordulásban alkotja meg önmaga saját-voltát, talán egyedül Oravecz Imre műveiben lesz folytonosságteremtő tényező.” (Kulcsár Szabó 1991, 169) Az újraszí-tuálás gondolata a művekben a „újrakezdés” szó feltűnően gyakori használata által is megjelenik (pl. „Hanyadik ez az újra-kezdés, már nem is tudom, mindig így fogok hozzá, életmódot változtatok...” *Hanyadik.*) A lírai én újbóli elhelyezése során történetbeli ottlét és a beszélő aktuális nyelvi pozíciója között olyan viszony áll fenn, amely az alanynak a beszéden keresztül való belefoglaltságát jelzi a nyelvbe és a történetbe. A megszólaló monologizáló én önmagát a mondottban nem képes azonosként szemlélni és folyamatos „összetűzésbe” keveredik a nyelvvel, hogy önmagát ne tárgyiasítva, hanem önazonosként tudja szemlélni.

Testiség és újraszituálás

Az 1972. szeptember át és át van szöve a korporalitás témájával. Némelyik prózaversben olyan gyakorisággal szerepel konkrétan a „test” illetve a „testiség” szó, hogy az ismétléssel maga a szöveg ösztönzi az olvasót a testiség köznapitól eltérő konnotációinak bevonására a szövegek kapcsán. Meglátásom szerint Oravec szövegeiben a testi materialitás nem csupán az érzékelés tárgya, amely pusztá anyagiságában van jelen, hanem – a test-elme dichotómiából kilépve – a megismerés inherens tényezőjévé válik. Ily módon pedig a test szimptomaként képzelhető lel, olyan *lenyomatként*, amely a szomatizáció által magán viseli a szubjektumot ért hatásokat. Így például a következő szövegrészletben: „...és végül egy éjszakai vonatúton, mikor tested titkait kutatva, de a legnagyobbat mégse ismerve meg, fejlett testiségem ellenére tetetlenül elteltem veled...” (*Íme, egy érzés*)

Lacan szerint a szubjektum *veszteségeken* keresztül konstituálódik: „...A szubjektum a vágy motorjával egyre csak utazik a jelölők láncolatán, a referens, de még a jelölt is mindinkább kicsúszik a képből. A szubjektum veszteségeken keresztül konstituálódik: az önreflexióhoz szükséges különbségek, elkülönültségek rendszere a tudatban az elsődleges ösztönenergiák elfojtásán és a vágy tárgyainak elvesztésén keresztül alakul ki”. (Kiss 1995, 8) Közismert tény, hogy Lacan Saussure gondolatmenetéből indul ki, amikor jelölő és jelölt kapcsolatáról beszél. Lacan számára azonban nincsenek jelöltek; nincs semmi, amire a jelölő végérvényesen utalhatna. Ha lenne, akkor egy bizonyos jelölő és a jelölt kapcsolata garanciát jelentene egy konkrét jelentés meglétére. Lacan másik fontos meglátása, amely az Oravec-szövegek interpretációja számára kiemelt jelentőséggel bír, s szinte közhelyszerű szerepet tölt be napjaink tudományos diskurzusában, hogy szerinte a tudattalan ugyanúgy épül fel, mint a nyelv – a jelölők végtelen láncolatából. A felnőtté válás azt jelenti, hogy a szelf megpróbálja stabilizálni, mintegy rögzíteni ezt a körkörös és folyton változó szerkezetet, s egyfajta stabil jelentést létrehozni, de ez lehetetlen. Az egységes én csupán illúzió, mivel eleve paradoxonra épül: éppen az egységes énnel való szembeesülés hordozza magában a másikkal való szembeesülés drámáját.⁶ Mindennek

6 Ennek ősképe a tükör-stádium, mely során a magát addig mozaikszerűen észlelő szelf, meglátja önnön tükörképét a tükörben, s ezzel áldozatául esik egy becsapásnak: egy olyan imágóval azonosul, amely a test és a szelf kapcsolatának téves észleléséből ered. A tükör-stádium tehát rögzíti az én-másik dichotómiát, mely során a gyermek előbb észleli a másik fogalmát, mint a saját szelfjéét. Ez nem egyfajta bináris oppozíció, mely szerint az én az, ami nem a másik és a másik az, ami nem én, hanem a szelf a másik. A saját szelfünkről kialakított nézetünk tehát az egyén önmagát a másikkal való téves identifikációjában gyökerezik. „A tükör általi identifikáció”, mondja Lacan, „nem más, mint az az átváltozás, amely az alanyban megy végbe olyankor, amikor egy képet (imágót) magáévá tesz”, amikor „az én elsődleges formájában kristályosodik ki, mielőtt még objektíválna a másikkal való azonosulás dialektikájában (...), s amely egyszerre szimbolizálja az én mentális állandóságát és előrevetíti annak elidegenedésre való rendeltetését. A tükör-stádium dráma, amelynek belső hatóereje az elégtelenségtől az eljövendő meglátásig szármal.” (Lacan 2002, 65–70)

lenyomata a prózaversek fenotextusában az én azon állandó próbálkozása, hogy a Másikon keresztül érje el az önidentifikációt. Mindeközben a vers „első jelentésrétegeiben” éppen a személyiség mint „pontos középpont, centrum” megkérdőjelezése zajlik, mégpedig a szubjektumok folyamatos újraszituálása, helycseréje formájában. A jelölők egymáson való „elcsúszása” és a szilárd jelentés megtalálását célzó vágy a szövegekben explicit módon is jelen van:

...mikor, közönségesen szólva, kívánlak, akkor már régen nem csak testi szükségletemet vágyom kielégíteni [...], hanem a veled való egyesülés révén szeretném jelentéssel felruházni testemet, és így elviselhetővé tenni testiségemet. [Kiem. Zs. K.] (De én nem akarom)

A tükör-stádium mozzanata jelenik meg és kapcsolódik össze a tetten érhetetlen jelölővel a következő részletben:

...mikor tükör elé állva megvizsgáltam arcomat, vonásaim közt valóban felfedeztem annak jelét, amit te jónak nevezted, valami, talán az árkok szöge volt más, talán az árkok mélysége [...], amely addig nem volt, de hát ez akkor volt, azóta minden megváltozott, hiába bámulok a tükörbe, hiába keresem, nem találok a jelet... [Kiem. Zs. K.] (Úgy látszik)

Ez a részlet összeköti a jelentéskeresést (itt konkrétan a jelölt megtalálásának lehetetlenségét) és a történések testen való nyomhagyását (mely jelenség szintén kiismerhetetlen az egyén számára). A nyom mindig kitörlődik, eltűnik az őt értelmező diskurzusban, ezzel együtt pedig jelen is van és nincs is jelen, de végső soron hiányként fogható fel. *Úgy gondolom, hogy ezzel a mű a test dekonstrukcióját végzi, mégpedig úgy, hogy a test materialitását írott jelként fogja fel, s azt a test vizualitásában érzékeli* (az alany a tükör előtt áll és látja magát az említett részletben)⁷. Ily módon egyfajta testi textualitásról is beszélhetünk a művek kapcsán. Egybevág ez napjaink pszichológiai nézeteivel, amelyek az én felépítésének bonyolultságát és kiismerhetetlenségét párhuzamba állítják a (pszichoszomatikus) betegségek forrásának meghatározhatatlanságával. Csabai Márta így ír erről a testi tünetek és az én szerveződésének kapcsolatát tárgyaló cikkében: „...a szomatizációs tünetek nem rendelkeznek fix jelentéssel. Valahol hasonló képet mutatnak, mint a szelf mai leírásai: határozatlan, bizonytalan, esetleges konstrukciók...” (Csabai 2005, 35)

⁷ Textualitás és vizualitás összekapcsolását vetik fel a *Bevallom, még mindig* kezdetű prózavers utolsó sorai: „...ajtót mutattál, és egy újabb *elválok tőled*del tettel látogatásom végére pontot, melyet most próbálok vesszővé változtatni.” Ezek a sorok nem csupán az alany nyelvbe és történetbe való beszéden keresztüli belefoglaltságát jelzik, hanem az írást is olyan eszközzé teszik meg, amely az alany újraszituálására képes, a történetet pedig összekapcsolja az írás aktusával. Az írás aktusához szó szerinti tartozó tipográfiai jelek (a pont és a vessző) ugyanis átvitt értelemben egy kapcsolat lezárását, illetve folytatását jelentik.

Az elmúlás élménye közvetlenül kötődik a testi tapasztalás, a testiség élményéhez a prózaversekben: a test változása az idő múlásában értelemképző erő a szövegekben, mintegy jelölője, felmutatója a prózaversek témájának, hiszen a „nyomhagyás” rajtuk keresztül nyilvánul meg. Érdeemes felfigyelni arra is, hogy a nyomhagyás testi megnyilvánulása sokszor ironikusan szerepel a művekben:

...és nyilvánvaló, hogy hiába, mert a szörnyű hájtömeg, árulásod kilókban is kifejezhető következménye szépségeddel együtt mindent örökre maga alá temetett... (November, késő ősz)

és:

...alulról váratlanul rám néztél és váratlanul megláttad, mennyire lefogytam, és mint aki valami megdöbbenően újat lát, ami imént még nem volt, most pedig egyszerűen van, elszörnyedtél, pedig nem volt az új, nagyon is régi, a remények valóra válásának óhajta és a remények szertefoszlásának előrelátása közti hányódás stigmája, mely a testemen is megjelent és láthatóvá vált, mint valami feltűnő rendellenesség, melyet már nem lehet nem észrevenni.” (Közöséges reggel volt)

...jöttem-mentem a földi tereken, tettem a dolgomat, más ölemben kerestem meleget, megnősültem és elváltam, hibát hibára halmoztam, mialatt kevesebb lett a hajszálam, ráncos a szemem sarka, meggörnyedt a hátam, kilyukadt a gyomrom és tönkrement az idegrendszerem. (Ha tudnád)

...merészségednek nyoma veszett, a kelleténél több az ősz hajszálad, sok a szaralábad és a magzatkihordás tágította hasfalad sem nyeri vissza többé rugalmasságát... (Nem adok neked igazat)

Ha felfigyelünk a részletekben megjelenő testleírásokra, észrevehetjük, hogy a testi szubjektum mintegy feldarabolva, fragmentálva jelenik meg a szövegekben. A szövegek azon vonásai, hogy ily módon kezelik a testiséget, azt a freudi elképzelést idézik, miszerint a pszichoszomatikus esetekben az én elsősorban testi énként jelenik meg (Freud 1995, 15–41), vagyis a páciens számára a testi szelf marad az én megélésének egyetlen módja. Ezen a ponton tehát a posztmodern korporalitás-elméletek összekapcsolhatóak a pszichoanalitikus elméletekkel. A test pszichikus projekciók és társadalmi inskripciók területe, találkozási pontja, amely mindig részt vesz a jelölődés folyamatában.

A modern pszichoanalitikus kutatások a testi szenvedést a szelfvesztés (kiüresedett szelf) koncepciójához kötik: „A betegségek okozta kiüresedés során a szelfnek lehetősége van arra, hogy jelenlegi és jövőbeli szelfállapotok között »kognitív hidakat«, azaz asszociációkat hozzon létre.” (Csabai 1995, 35) Ezzel ismét összeköthető az emlékezés processzusa által létrejövő asszociatív struktúra, amely a prózaversek legfőbb szervező ereje, s amellyel párhuzamba állítható, hogy maga a beszélő szubjektum is mozaikszerű struktúrával rendelkezik. Mindezek alapján elmondható, hogy a mozaikszerűség mind a szubjektum, mind az emlékezés folyamata, mind pedig a kötet felépítésére érvényes.

A kötetben beszélő hang feltűnő gyakorisággal és intenzitással szól az őt ért lelki és szexuális megaláztatásról (noha konkrét fizikai bántalmazásról nincs szó). A testet és a lelket egyszerre ért traumatikus hatások tapasztalatát jelzi a betegség témájának megjelenése is, ezek azonban utalás szinten maradnak: „Ez itt a város, ahova betegségünk hozott...” (*Ez itt a város*); „...egy gyógyintézet lakói voltunk, korunk szerint megillető örömeiktől megfosztva...” (*Íme, egy érzés*). Érdekes ezzel kapcsolatban egy napjainkból származó szexuális bántalmazásról szóló eset pszichoterapeuta általi szakmai leírását idéznünk: „A szexuális abúzus következtében az én megsérült. A megcsonkított, mozaikra szétesett én nem tud egységes lenni. Ebből a kaotikus állapotból mintha két énállapot szerveződne, egy trauma előtti és egy trauma utáni. A trauma utáni, sértett én támadással védekezik, és folyamatos veszélyérzetet él meg, állandó készenlétben van. Mivel az én elvesztette egységességét, ezért a domináns, sértett énrész veszi át a lélektani működések irányítását. [...] A test és a lélek egysége megbomlik, az egységes lélektani tér szétrombolódik, beszűkül, elveszti a kapcsolatot az én kreatív, spontán, válságot hatékonyan kezelni tudó erőivel.” (Bakó 2005, 86) A leírás kísértetiesen rímel a kötetben megjelenő, a te-hez kétségbeesetten ragaszkodó, önmarcangoló, szinte paranoiás vonásokat öltő, a kötet végére pedig kiüresedő szubjektum képére. Véleményem szerint a szenvedés és az azzal járó szelfvesztés azonban éppen a már említett „kognitív hidakkal” (jelen esetben az emlékezés asszociatív voltával) képes a regenerációra, az események fel-elevenítése által pedig újfajta világlátás elnyerésére.

Irodalom

Bakó Tihamér (2005): Egy szexuális abúzus feldolgozása.

Thalassa 2005/1, 83–97. p.

Bókay Antal (1992): A lélek nyelve. *Műhely*. Különszám (Pszichoanalízis – A bel-ső nyelv tudománya) 1992, 24–32. p.

Csabai Márta (2005): Elbeszélhetetlen történet. Szomatizációs tünetek és szelfszerveződés. *Thalassa*, 2005/1, 25–39. p.

Derrida, Jacques (1998): *Mémoires Paul de Man számára*.

Budapest: Józsefvég könyvek.

Freud, Sigmund (1997): A nárcizmus bevezetése In *Sigmund Freud művei VI. –*

Ösztönök és ösztönsorsok. Metapszichológiai írások. Budapest: Filum.

Gergen, Kenneth (1991): *The saturated self*. New York: Basic Books.

Heidegger, Martin (1998): *Magyarázatok Hölderlin költészetéhez*. Debrecen:

Latin Betűk Alapítvány.

- Herman, David – Jahn, Manfred – Ryan, Marie-Laure szerk. (2005): *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London: Routledge.
- Kiss Attila Atilla (1995): Ki olvas? Posztszemiotika. *Helikon* 1995/1, 7–13. p.
- Kulcsár Szabó Ernő (1991): *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest: Argumentum.
- Kulcsár Szabó Ernő (2003): A felejtés lírai „mnemotechnikái”. *Élet és Irodalom* 2003. febr. 28., 15. p.
- Kulcsár-Szabó Zoltán (1996): Beleírás és kitörlés. (A Te emlékezete Szabó Lőrinc *A huszonhatodik év és Oravecz Imre 1972. szeptember* című műveiben). *Pannon Tükör* 1996/5, 109–121. p.
- Lacan, Jacques (2002): A tükör-stádium mint az én funkciójának kialakítója, ahogyan ezt a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja számunkra In *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Szerk. Bókay Antal–Vilcsek Béla–Szamosi Gertrud–Sári László. Budapest: Osiris, 65–70. p.
- Lotman, Jurij–Uspenskij, Borisz (1988): Név – mítosz – kultúra. *Kultúra és Közösség* 1988/1, 5–13. p.
- Luhmann, Niklas (1997): *Szerelem-szenvedély. Az intimitás dekódolásáról*. Budapest: Jászöveg könyvek.
- Oravecz Imre (1993): *1972. szeptember*, Budapest: Pesti Szalon.
- Polkinghorne, Donald P. (1988): *Narrative Knowing and the Human Sciences*. Albany: State University of New York Press.
- Radnóti Sándor (1991): *Recrudescunt vulnera*. Budapest: Cserépfalvi.
- Ricoeur, Paul (1984): *Time and Narrative* 3. Chicago: University of Chicago Press.
- Ricoeur, Paul (1999): Emlékezés – felejtés – történelem In *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Szerk. Thomka Beáta – N. Kovács Tímea. Budapest: Kijárat, 51–68. p.
- Sarbin, Theodore (1986): *Narrative Psychologie. The Storied Nature of Human Conduct*. Westport: Praeger Publishers / Greenwood Publishing Group.
- Weinrich, Harald (2002): *Léthé. A felejtés művészete és kritikája*. Budapest: Atlantisz.

Identitáskeresés Margaret Atwood *Fellélegzés* c. regényében

Simon Mónika

*Az emberi elmének meg kell
kérdéznie: „Ki, mi, honnét, mi okból
és mi célból vagyok én?” És roppantul kérdéses,
hogyan az emberi elme tud-e végül e kérdésre választ.*

(R. D. Laing)

A humanista szubjektumfelfogás, amely az önazonos, egységes individuumot hirdette, sok szempontból megkérdőjeleződött az utóbbi évtizedekben. A posztmodern identitáskonceptió lényege, hogy a szubjektum nem rögzült, hanem különböző alkalmakkor különböző identitásokat ölthet magára. A felvilágosodás statikus identitáskonceptiója tehát megszűnik, az egységes identitást pedig az „én narratíva”, a folyamatként elbeszélte élettörténet pótolja. Ez a decentrált szubjektumfelfogás új kérdések elé állítja a narratív elméleteket és a feminista kritikát egyaránt.

A posztmodern köztudottan a decentrált szubjektumot állítja középpontba. Az új értelmezés szerint a szubjektum nem belülről irányított, önálló egyén, hanem külső struktúrák, azaz diskurzusok hozzák létre. A posztmodern gondolkodás épp akkor deklarálja a szubjektum halálát, amikor a női szubjektum szabadsága feminista követelésként megjelent. Ezen álláspontot szem előtt tartva mondhatnánk azt, hogy ellentétek feszülnek a feminista kritika és a posztmodern elméletek közt, amely ellentétek kiindulópontja a szubjektumfelfogás.

Az említett két álláspont véletlen egymásutániságára utal Judith Butler, hangsúlyozva azt, amikor a nők kezdik elfogadni a szubjektum pozícióját, a posztmodern nézetek eljutnak addig az állításig, hogy a szubjektum halott. Ahhoz, hogy ezt az említett feszültséget oldjuk, túl kell lépnünk az irodalomkritikán, ugyanis a posztmodern és a szubjektumelméletek nem válnak szét ilyen egyértelműen. A feminista szubjektumelméletek, ahogy arra Butler is rámutat, nem tagadják meg vagy utasítják el a szubjektumot, hanem elfogadják, hogy az sohasem egységes, elutasítva az alany decentrált voltát. Zsadányi a következtetéseket mérlegelve arra az álláspontra jut, hogy „a hagyományostól eltérő, alternatív nőiség-képet nem lehet ellentmondásmentesen megalkotni. Minden valószínűség szerint a női szubjektivitás nem entitásként képzelhető el, hanem a paradoxonokat, az ellentmondásokat és a nyitottságot magába foglaló folyamatként, amely a mű és a befogadó összjátékában, a retorikus nyelv lezárhatatlanságában jön létre” (Zsadányi 2006, 23).

Gender-szempontról fontos kiemelni a Foucault által használt „assujettissement” kifejezést, amely egyaránt jelent alávetettséget és alanyvá válást. Ebben az esetben is korlátozott alanyiságról van szó. Foucault azt állítja, hogy a hatalommal való szembenállás során magába a hatalomba helyeződik vissza a szubjektum. Butlernél a szubjektum szintén visszahelyezkedik a hatalomba, amelynek korábban ellenállt, de már más pozícióban. Foucault-val ellentétben Butlernél a hatalom már nemcsak hatással van a szubjektumra, hanem életbe lépteti azt.

Az alábbi tanulmány célja, hogy feloldja a posztmodern és a feminista szubjektumfelfogás ellentmondásait, és rámutasson arra, hogy az önazonosság narratív módon konstruálódik. Az egyén énképe számos olyan összetevőt tartalmazhat, amelyek közül nem könnyű kiválasztani, hogy melyik áll legközelebb az egyén formálódó identitásához. Az egyén folyamatosan arra törekszik, ahogy Atwood elbeszélője is, hogy megtalálja a személyiségéhez leginkább illő magatartásmintákat. Az egyén a szocializációja során újradefiniálja önmagát és másokat is. Az állandó konfliktusok, amellyel az egyén találkozik, próbára teszik az „ént” és az identitást. A konfliktusok megoldását követően az egyén egy másik szintre lép. Az identitás keresését a szociálpszichológia folyamatként írja le, amelynek részese Atwood narrátora is. A névtelen elbeszélő úton van, hogy feloldja megoldatlan konfliktusait, megtalálja önmagát és felfedje a konfliktusok hátterét. Ennek feltárásához nélkülözhetetlen a Lacan-féle megközelítés, valamint alapot ad a regény posztkoloniális olvasata is. Atwood elbeszélője az a kolonizált személy, aki átveszi a gyarmatosítók nyelvét és kultúráját, de ezt csak a felszínen látjuk, tehát felszínesen épül be az értékrendjébe.

Margaret Eleanor Atwood regényíró, költő és drámaíró, számos irodalmi kitüntetés és díj birtokosa, az utóbbi idők egyik legismertebb és legtermékenyebb kanadai írója, a magyar olvasóközönség számára csak néhány fordításban megjelent műve alapján ismert. Írói tevékenysége szerteágazó. Műveinek visszatérő témája a nemek közötti különbség kérdése, a nők társadalmi és gazdasági kihasználtsága. A négy legismertebb regénye *The Edible Woman* (1969), *Surfacing* (1972), *Lady Oracle* (1976) és a *The Handmaid's Tale* (1983) kapcsán feminista íróként tartják számon. A *The Edible Woman* c. Atwood-regény 1964-ben íródott, megjelenésének éve egybeesik a feminista mozgalmak elterjedésével, ezért sokan a mozgalom termékének tartották a regényt. Az író a művét inkább a profeminizmus termékeként tartja számon, amelyre a „szociális realizmus” jelzőt találja legkifejezőbbnek. A regény olyan szociális, politikai és gazdasági tényezőkre mutat rá, amelyek hatására főhősei képtelenek kilépni és megszabadulni a társadalmi korlátok által diktált beidegződéseiktől. Az Atwood-regények tükrözik a kanadai szellemiséget, vizsgálják a létező-nemlétező „kanadaiságot”. A „kanadai” úgy tűnik fel regényeiben, mint aki identitásától megfosztott, áldozat és vesztes. Atwood nőalakjai asszonyorsók krónikái, „személyes művek, szerzőjük bőven merít önmagából, amikor a hőseit

(áldozatait) megteremti...” (Atwood 1984, 228) A nők élete az Atwood-regényben metafora, az ún. „kanadaiság”, kanadai identitástudat, azaz annak hiánya tükröződik vissza sorsukban.

Atwood fentebb említett regényeinek vizsgálatakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül René Wellek és Austin Warren hatását, különös tekintettel az alkotó és a társadalom összefüggéseit vizsgálva. Wellek–Austin értelmezésében a szerző is hatást gyakorol a társadalomra, nem kizárólag a társadalom gyakorol hatást a szerzőre. Ennek értelmében a művészet nem pusztán reprodukálja az életet, de alakítja is azt. Atwoodnál hasonló megközelítéssel találkozunk, amikor a tükör és a lencse ellentétről beszél: „A lens isn’t a mirror. A lens can be a magnifying or a focusing lens, but it doesn’t merely give a reflection [...] I recognize my work more as a distillation or a focusing.” (Tolan 2007, 8)¹

A lencse, amelyen keresztül Atwood látja a társadalmat, saját tapasztalatai szűrőjeként jelenik meg, így az a kép, amelyet a társadalomról leképez, mindenképp egyedi. Az alkotó érzékelése a társadalom történéseivel kapcsolatban egyedi és transzformatív jelleggel bír, amely új képzettársításokat és gondolatokat hoz létre.

Atwood *Fellélegzés* (1972) című regénye megjelenése óta számos megközelítést és elemzést élt meg, amelyek közül leggyakoribb az ekofeminista nézőpont és identitáskeresés, de hangsúlyozzák a regény elbeszélőjének spirituális útkeresését is. Minden kétséget kizárva a *The Edible Woman* című regényét követően Atwood ismét feminista tematikával áll az olvasó előtt, amely egyesíti az író nő liberális politikai nézeteit, feminista érzelmeit és a posztmodernhez fűződő szimpátiáját.

Érdeemes kitérnünk a regény címének értelmezésére, amely eredetiben *Surfacing* (1972), L. Pataricza Eszter 1984-es fordításában pedig *Fellélegzés*. Az angol értelmezésből kiindulva a „surface” szótó jelentése „felszín”. A regény címe utal az elbeszélő „fejlődésére”, aki szimbolikus értelmezésben a felszínre tör. A minta az újjászületést prezentálja, az elbeszélő újjászületett nőként emelkedik fel, ahhoz viszont vissza kell térnie a múltba, hogy a változás ill. „fellélegzés” megtörténjen. Igazi értelmezést a cím a mű végén nyer, amikor Atwood névtelen főhőse úgy határoz, hogy alámerül a tóban. A víz felszíne alatt történik a változás, ahol szimbolikus kapcsolatba lép elődeivel, újjászületik és önmagára talál.

Az 1972-ben megjelent regény elbeszélői kerete modern – egyes szám első személyben elmondott belső monológ. Atwood elutasítja elbeszélőjének megnevezését, egy fiatal, húsz-egynéhány éves lány tudatának vagyunk érzékelői. A történet in medias res kezdődik. Mindjárt a regény első fejezeteiben felborul az összefüggésrendszer, az elbeszélő csapongó gondolatainak vagyunk tanúi,

¹ „A lencse nem azonos a tükörrel. A lencse nagyíthat és fókuszálhat, de nem pusztán visszaverődésről van szó [...] műveimet egyfajta leképződésként értelmezem.” (Saját fordítás)

ahol a múltbéli tapasztalatok keverednek a jelen érzékelésével. A történéseket nem lineáris sorrendben kapja az olvasó, felborul az ok-okozat logikája. A lineáris időkezeléstől eltérően az események nem egymás utáni logikai sorrendben következnek be. Az elbeszélő képzelete csapong, a pillanatnyi benyomás és gondolatok keverednek az emlékekkel, kollázsszerű képeket látunk felvillanni a múltból és a jelenből. Atwood elbeszélő technikája vallomásos ún. „konfesszionális” előadásmód, ahol a névtelen elbeszélő tudatának vagyunk vendégei, mindannak, amit ez a tudat érzékel, illetve ami az elbeszélő tudatával történik.

A *Fellélegzés* kétértelmű és ambivalens regény, amely négy szereplőre összpontosít: a huszonéves névtelen elbeszélő és társa Joe, valamint David és Anna, akik kíséretként csatlakoznak a quebeci úthoz. Az elbeszélő visszatér gyermekkorra színterére, amely a kanadai őstermészet peremén található. A lány eltűnt apja keresésére indul: „Olyan hihetetlen, hogy újra ezen az úton megyek...” (Atwood 1984, 5) A szimbolikus és egyben valóságos apakeresés során szembesül múltjával és jelenével. A történet kibontakozásával egyre mélyebb betekintést nyerünk az elbeszélő múltjába, amelyből fokozatosan kerek történet bontakozik ki, és megvilágításba kerül a szereplők kapcsolata. Az elbeszélő útkeresése során eltávolodik társaitól és magától a civilizációtól, kitör az üres városi létből és az úgymond „amerikanizálodott” kapcsolataiból. A regény meghatározó pontja az, amikor a főhős társaival együtt szemtanúja lesz annak az eseménynek, amikor egy csapat kedvtelésből megöl egy kócsagot. Az hősnő nem tudja véka alá rejteni elutasító álláspontját a történetekkel kapcsolatban, és rádöbben arra, hogy barátai, különösen David, hasonlóan viselkednének az adott helyzetben. Az elbeszélő törésponthoz érkezik, úgy érzi, változnia kell és félelme növekszik. Rádöbben arra, hogy a jelenlegi baráti társaság visszahúzó erő abban, hogy újra valamikori önmaga lehessen. A hosszas elemzés, amely a kócsag megölését követi, rámutat az elbeszélő érzékenységére, aki képtelen beszélni az őt ért sérelmekről és negatív élményekről. Az egyik oldalon bűnösnek érzi magát, hogy az említett baráti társaság tagja, és hozzájuk hasonlóan tétlenül hallgat a történetekről, a másik oldalon viszont büntetni szeretné az elkövetőt, de nincs hozzá bátorsága. Ebből kiindulva az elbeszélőt párhuzamba hozhatjuk a gyarmatosítókkal, akik azért léptek erre a területre, hogy tönkretégyék a természetet, elűzzék az őslakosokat és felvásárolják földjeiket. „Ez volt a páncéljuk, a nyájas tudatlanság, a fejük olyan üres volt, mint a léggömb, és ez mindentől megóvta őket. A csupasz erő, ezt hangsúlyozták; elképzelték az elektromos hullámot, az elektrosokkot, ahogy elaltatják, leterítik, lezuhan, mint egy kilótt repülőgép. Az ártatlanokat azért mészárolják le, mert léteznek, és az öndfeledt gyilkosok gátlástalanok, nincs bennük lelkiismeret, se kegyelet; számukra kizárólag az emberi dolgok értékesek, a ruhák, a viselkedés

megannyi rétegeként tapadt rájuk. Azokban az országokban, ahol az állat az ősök lelke vagy isten gyermeke, legalább büntudatot éreztek volna.” (Atwood 1984, 149–150)

Az idézetből élesen kirajzolódik a posztkoloniális olvasat. Az indiai származású Homi Bhabha értelmezéséből kiindulva a különböző kultúrák közötti kapcsolatokat és a kultúrának a fogalmát azok szemszögéből nézi, akik a birodalmi hierarchiából kierekesztettek. „A különböző kultúrák vagy identitások találkozásának terepe egy 'harmadik' vagy 'köztes tér', ahol új, heterogén jelentések tárulnak fel.” (Bókay 2006, 282) Homi Bhabha a „mimikri” fogalmát használja az olyan identitáskonstrukcióra, amelyben a gyarmatosított személy átveszi a gyarmatosító kultúráját, teszi azt olyan formában, hogy létrejön egy heterogén létforma, így az identitás az „én” és a „másik” közötti különbözőségek által születik meg. (Bókay 2006, 283) Atwood elbeszélője, aki elveszett identitását keresi, először a „gyarmatosítókkal” azonosítja önmagát. A darwini elmélet „az erősebb győzelme” annyit jelent számára, hogy azonosulnia kell a társasággal, barátaival és azok viselkedéskultúrájával, hogy a közösség részévé váljon. Az elbeszélő elsajátítja a tolerancia negatív mintáját, hátrítva a lehetőségét annak, hogy felhívja az „idegenek” és a „barátai” figyelmét a rossz beidegződések következményére, inkább önmaga is azonosul velük. Abban a pillanatban, amikor rádöbben arra, hogy rossz mintát követ, elszigetelődik a többiektől, és ez az elszigetelődés hozza el számára önmaga megismerését.

A Homi Bhabha által emlegetett posztkoloniális kultúraelméletek példája az elbeszélő kulturális identitásának misztériuma. A névtelen elbeszélőben a különböző kultúrák neveltetésének köszönhetően elevenen élnek. Gyermekkorát egy olyan kultúrában töltötte, amely az angol és a francia kultúra keveréke volt. Többször tesz említést arról, hogy szerette a francia környezetet, beszélt a nyelvet, de a közegből kikerülve, majd visszatérve már kirekesztettnek érzi magát a nyelvi hiányosságai miatt. Az angol-francia kulturális örökség mélyíti az identitászárvart.

Atwood regényében illusztrálja azt a kommunikációs szakadékot, amely az angol és francia nyelvet beszélők közt alakult ki, akik ugyan osztoznak egy országon, de nem ugyanazon anyanyelven. A regény azzal indít, hogy a négy fiatal úton van Quebecbe. Az út az „ÉSZAK KAPUJA- táblák mentén halad...” (Atwood 1984, 7), amely gyerekkori emlékeket idéz fel az elbeszélőben: „Az északé a jövő, egykor politikai jelszó volt ez; amikor az apám meghallotta, azt mondta, az észak csak múlt, de annak se sok.” (Atwood 1984, 7) Atwood további utalásokat tesz arra, hogy határvidéken járunk: „...semmi érdekeset nem láttunk, egészen a városhatárig, amit egy BIEN-VENUE-tábla jelöl az egyik oldalon és egy WELCOME-tábla a másikon.” (Atwood 1984, 10) A tábla széle rozsdás, és golyó ütötte lyukak vannak rajta, vagyis jelzi az elbeszélő, hogy idegen helyen járunk, amely két kultúra találkozási pontja, meglehetősen ellenséges színben feltüntetve. Atwood illusztrálja azt a kommunikációs feszültséget az angol

és a francia nyelvterület között, amelyet az elbeszélő tapasztalt. Ezt a kommunikációs diszkrepanciát mutatja be, amikor a narrátor visszaemlékezik a családi látogatásokra a szomszédoknál. Az édesanya a francia szomszéd mellett ülve megpróbálták társalogni: „Egyik sem tudott öt szónál többet a másik nyelvéen, és a kezdeti bonjour-ok után mindketten önkéntelenül is felemelték a hangjukat, mintha két süket beszélgetne.” (Atwood 1984, 20) A kommunikációs akadályokat a regényben nem kizárólag a nyelvismeret hiánya okozza. Ugyanezt véljük felfedezni, amikor az elbeszélő a barátaival próbál társalogni az anyanyelvén. Amikor társa az iránta érzett szerelméről kérdezi, pozitív választ ad, hozzátéve, hogy olyan nyelven adott választ, amelyet nem érez sajátjának és nem ért. Atwood demonstrálja azt a tényt, hogy a nyelv egy komplex létező, ahol azonos hangsorú szavak különböző jelentéssel bírnak különböző kultúrákban. „Nincsenek többé durva szavak, közömbössé váltak, egyszerű beszédelemek, de mégis felidéződik bennem a furcsa érzés, amely akkor lett úrrá rajtam, mikor rájöttem, hogy a szavak egy része durva, és csak a maradék tiszta. A franciában a vallással kapcsolatos szavak a durvák, minden nyelven azok a legrondábbak, amelyektől legjobban félték, így például az angolban a testrészek...” (Atwood 1984, 48) Az elbeszélőben a zavart a nyelvi interferencia okozza, ezért próbálja magát elhatárolni a szavak torz jelentésétől.

A feminizmus és posztkolonializmus összekapcsolására Gayatri Spivak tesz kísérletet. „Spivak számára a posztkoloniális szubjektum jelképe a gyarmatosított nő, aki saját patriarkális társadalmi berendezkedése és a gyarmati elnyomó rendszer következtében többszörösen alárendelt szerepbe kényszerül.” (Bókay 2006, 283) Az alárendelt és marginalizált női szubjektum nyelvvél és névvél nem bíró egyénként tűnik fel, amely eleve feltételez egy identitásnak nem nevezhető állapotot.

Parker szerint a nyelv patriarchális eredetű, a regényben többször találkozunk olyan helyzettel, amikor az elbeszélő nonverbális eszközöket használ gondolatai kifejezésére, vagy minimalizálja a verbális megnyilatkozást. Erre már utalás van a regény ötödik fejezetében, ahol az elbeszélő figyel a hajnali madárdalt. „Ők ugyanazért énekelnek, amiért a teherautók dudálnak, kinyilvánítják területeiket – kezdetleges nyelven.” (Atwood 1984, 44)

Elengedhetetlen, hogy az elemzésnél ne utaljunk Lacan szubjektum elméletére. Lacan a szubjektumot alárendeli a nyelvi jelölő működésének. „A szubjektumot a vágy újabb és újabb vágytárgyak, újabb és újabb jelölők felé hajtja, de a referens, a jelölt elérhetetlen marad.” (Zsadányi 2006, 8) Lacan elmélete az individuális tudat decentralizálódását támasztja alá. Lacan ismert „tükör-stádium” elmélete rámutat arra a pontra, amikor az „én” már a külvilágtól eltérő egyénként ismeri fel önmagát, ez az autonóm énnel való azonosulás. Itt kap szerepet a nyelv, mivel a kisgyerekeknek még nincs semmiféle identitásudata, de a nyelvbe való belépéssel szubjektummá válik. „Ahhoz, hogy majdan

beléphessen a társadalomba, amelybe beleszületett, be kell lépnie a Szimbolikus rendbe, a kultúra jelölési rendszerei közé, amelyek közül a legfontosabb a nyelv.” (Zsadányi 2006, 8)

Amikor az elbeszélő egyedül marad a szigeten, mellőzve barátai társaságát utoljára megáll a tükörrel szemben, nem azért, hogy önmagát lássa benne, csupán lásson olyan dolgokat, amit eddig nem látott. Ezt követően hirtelen megfordítja a tükört, amely többé nem tartja őt fogságban. Ez az utolsó döntő pillanat, amikor szisztematikusan lerombolja saját korlátait. Lacan értelmezésében az elbeszélő menekül a Szimbolikus rendből – az apa törvényei, a kulturális normák, a nyelv szabályai, társadalmi diskurzus – és visszatér az Imaginárius rendbe. Az Imaginárius rend állapota, vagy szokták tükörstádiumnak is nevezni, az a stádium, ahol a gyerek képes arra, hogy felismerje magát a tükörben és valamilyen én-tudata kialakuljon. Alapvetően ez az a stádium, amelyben a mese és képzeletvilág, a képzelődés és álmodozás jellemzi az elbeszélőt. Atwood regényében a narrátor fizikailag és képzeletben egyaránt visszatér szülőföldjére. Érdekes párhuzamot vonhatunk az elbeszélő gyakran használt verbális kifejezőmódja, a nyelvi kommunikáció redukálása és a korábban említett madarak által használt „kezdetleges nyelv” között. Ez ismét az Imaginárius rend állapotára utal, ahol a nyelv még nem veszi át a hatalmat az eleve létező én fölött.

Az elbeszélő visszatérésének célja gyermekkorának színhelyére nem kizárólag halottnak nyilvánított apja felkeresése, de önmaga megtalálása is. A tizenhetedik fejezet a Lacan-féle fordított tükörstádium, amikor az elbeszélő alámerül a tóban és a felszínre bukik. A tó tükörként funkcionál, visszatérést jelent az Imaginárius rendbe, ahol elfelejti azt a nyelvet, amit nem tart magáénak. Az alámerülés pillanatában még nem önmaga az elbeszélő: „Az alakom ott volt a vízben, nem a tükörképem, hanem az árnyékom, rövidülésben, elmosódott körvonalakkal...” (Atwood 1984, 165) Lacan elméletét úgy is emlegetik, mint a pszichoanalízis nyelvi fordulatát. Lacan értelmezésében minden, ami az elménkben van, nyelvileg konstruált, ilyen értelemben a vágy is. A nyelvi jelet már Saussure is úgy határozta meg, mint aminek a jelentését nem az határozza meg, amire irányul, hanem mire nem. Lacan szerint a vágy mindig nyelvileg meghatározott.

Az elbeszélő számtalanszor felhívja önmaga figyelmét arra, hogy a múltbéli emlékei csak fikciók: „Vigyáznom kell az emlékeimmel, mindig ellenőriznem kell, hogy az emlékek a sajátjaim, és nem másoké, akik elmesélték nekem, mit éreztem, hogyan viselkedtem, miket mondtam, mert ha az események valótlanok, akkor a hozzájuk fűződő érzéseim is azok lesznek, majd elkezdem kitalálni őket, és ezeket aztán ki sem lehet javítani többé, mert azok, akik segíthetnének, már halottak.” (Atwood 1984, 82) A tavi alámerülésig az elbeszélő mindig máshoz viszonyítva határozza meg önmagát. A Lacan-féle szubjektum nem egy identitással rendelkező entitás. Az identitás, amely csak látszólag a szubjektum sajátja, mások megfigyelésével azonosulva alkot képet önmagáról.

Az erdőben töltött néhány nap delíriumában, ahol az elbeszélő eggyé válik a természettel, levetkőzi mindazt, amit a külső világ rákényszerített, amire saját belső világa befogadó volt, és végül képes szembenézni állapota okával. Ez az út vezet ahhoz, hogy szakítson az áldozatszerepével, felszínre érjen, ahogy a regény angol címe találóan fogalmaz, levegőhöz jusson; visszatérjen az életbe. „Elsősorban visszautasítom, hogy áldozat vagyok [...] Meg kell tagadnom a régi hitem, hogy gyenge vagyok, és hogy bármit tegyek is, soha nem sérthet senkit [...] A szójátékoknak, a játékoknak, ahol nyernek és veszítenek: vége; nincsenek mások, de ki kell majd találni őket...” (Atwood 1984, 222) Mindez alátámasztja Lacan elméletét, amely állítja, hogy a nyelv nem a szubjektumhoz tartozik.

A probléma, ami feltárul az Atwood-regényben, az pontosan a nyelvi dimenziók összefonódása, a jelen és múlt, a férfi és nő, vagyis a bináris oppozíciók bomlanak meg. Ez a folyamat már a regény első fejezetében elindul. Quebecbe érkezéskor az elbeszélő így szól: „Soha nem jutott eszembe, hogy ez már a város, inkább afféle elő- vagy utóvédnek tartottam, attól függően, hogy melyik irányból érkeztünk; tanyák és bódék összevisszasága, és az egyetlen főutcán a mozi, azt *itz*, az *oyal*, mert persze a piros R-ek kiégtek...” (Atwood 1984, 5) A környék leírását követik a szülőföldre fűződő személyes élmények: „Most a szülőföldemen vagyunk, mégis idegen terület. Összeszorul a torkom, ahogy mindig, amióta rájöttem, az emberek tudnak olyan szavakat mondani, amelyeket meghallok, bár semmi értelmük.” (Atwood 1984, 10) Amit az elbeszélő értelmetlennek nevez, az leginkább azon feliratok, hirdetések foszlánya, amelyekkel megérkezésekor szembesül: „SZAVAZZON GODETRA, SZAVAZZON OBRIENRE, szívek és monogramok, szavak és hirdetések, SALADA TEA, KOK HOLD FOGADÓ 500 MÉTER, SZABAD QUEBECET, BASZD MEG, IGYON JÉGHIDEG COCA-COLÁT, JÉZUS SEGÍTS; kívánságok és nyelvek összevisszasága, röntgenfelvétel a környék történelméről.” (Atwood 1984, 14) Quebecben járunk, amely az elbeszélő gyermekkorában más képet mutatott, a megérkezésnél viszont az amerikai élet tipikus elemeivel találkozunk. Úgy tűnik, hogy ebben a régi/új világban egy teljesen más nyelvi rendszer lép működésbe, amely az elbeszélőt hazugságra készíteti: „Küldtem egy lapot a szüleimnek az esküvő után, biztosan Paulnak is említették; de a válást persze nem. Ezt a szót nem ismerik erre felé, nincs értelme, hogy felizgassam őket.” (Atwood 1984, 23) Minden, ami az elbeszélő életének azon időszakával kapcsolatos, hogy elhagyta szülőföldjét, és új életet kezdett, az egy új és más világ része, ahol más értékrend uralkodik. Abban a világban megszerzett élményeket nem lehet e világ nyelvi eszközeivel kifejezni. A szülői házban a gyermekkori albumot lapozgatva próbálja rekonstruálni a múltat. „Akkoriban még rendben voltam, de aztán hagytam, hogy kettévágjanak [...] énevelem baleset történt, és darabokra estem. A másik felem, amit elzártak, tudott élni; én a rossz fél vagyok, elkülönített és időleges.” (Atwood 1984, 127)

A kettéhasadt személyiség kinyilatkozása mellett érdekes az elbeszélő kapcsolata családtagjaival, társával és barátaival. A névtelen narrátor utal arra, hogy szeretett volna „civilizált” életet élni, vagyis integrálódni a társadalomba, elfogadni a normákat és az őt körülvevő embereket, de mindez elképzelés és megjátszás szintjén marad. Érdekes, hogy a közvetlen családtagok neve is ismeretlen marad a műben, általában az „ő” vagy az „ők” névmással helyettesíti a személyeket, ömagát is beleértve, amikor gyerekkoráról beszél. Alapvetően a világot két részre osztja, az „én” és az „ők”, vagyis az „én” és „nem én”, amikor a kisgyerek először tapasztalja a világot és a különbséget az „én=self” és a világ közt.

Az elbeszélő kapcsolata meghatározó a szüleivel, akiket halhatatlansággal ruház fel. Lingvisztikai síkon az apa a Barthes-féle kulturális kódot képviseli, gyakran aforizmákkal válaszol élethelyzetekre. Az apa által használt nyelv úgy funkcionál, mint a kollektív tudatalatti. Az apa történetek formájában meséli el a túlélési stratégiákat a természetben, minden életbeli tapasztalatára van egy kerek története. Amikor az elbeszélő fizikai síkon az eltűnt apa keresésére indul, ez átvitt értelemben édesanyja keresése is.

A narrátor már az első rész első fejezetében utal a szülők hiányára: „Irigylem azokat az embereket, akiknek gyermekkorukban haltak meg a szüleik, így könnyebb az emlékezés, hisz változatlanok maradtak. Biztos vagyok benne, hogy legalábbis az enyéme nem változnának; eltávolodhatnak, és később visszatérhetnék, és akkor minden olyan lenne mint azelőtt [...] Mindössze annyit kéne tennem, hogy visszatérjek, ha elkészültem, de ezt egyre csak halogattam, túl sokat kellene magyarázkodni.” (Atwood 1984, 7) Amíg édesanyja hosszú betegség utáni halála csalódottá teszi, édesapja eltűnése inkább ingerültséget vált ki. Az elbeszélő kapcsolatát szüleivel a kommunikáció hiánya jellemzi. Ennek lehetünk szemtanúi, amikor anyja halálos ágyánál áll: „Csillogó, tágra nyitott szemmel bámult rám. Talán nem is tudta, ki vagyok, nem kérdezte, miért mentem el, vagy hogy merre jártam, habár egyébként sem kérdezte volna, mert, mint mindig, most is úgy gondolta, hogy a személyeskedő kérdések durvák.” (Atwood 1984, 22) Ez az a pillanat, amikor belepillant édesanyja naplójába, ahol személyes bejegyzések nem találhatóak, csupán megjegyzések az időjárásról, az aktuális ház körül végzett munkáról és mindezek a bejegyzések érzelemmentesek. Az apa hatása, aki az ész dominanciáját jelképezi, jóval összetettebb. Az elbeszélő nem érti a szülei nyelvét, nem érzi sajátjának. Az az egység, amelyet a narrátor keres, nem a „másik” nyelvben keresendő, hanem abban a nyelvben, amelyet a szülei örökítettek át. (Brink 1998, 263)

A személyes kapcsolatok hiányosságára utal a személyes névmások használata a regényben. Az elbeszélő névtelen marad, vagy az „én” személyes névmással határozza meg saját magát. A családtagok esetében szintén nem használ neveket, leggyakrabban az „ő” vagy „ők” személyes névmással találkozunk.

A körülötte lévő világot két részre osztja, az „én” és az „ők”, ahogy a gyermek a korai stádiumban elkülöníti önmagát a világtól. Az elbeszélő emberi kapcsolataiból hiányzik az elhivatottság.

Lacan felfogása szerint a beszéd által lépünk kapcsolatba a külvilággal, amelyet az érzékszerveink által érzékelünk. A körülöttünk lévő világot csak szavakkal tudjuk leírni, ugyanakkor hiányérzetünk van, mert a szavak nem pontosan tükrözik érzéseinket, észleléseinket. A szubjektivitás lehetőségét a nyelv teremti meg. Atwood elbeszélője abba a stádiumba vágyik vissza, ahol a nyelv nem szükségszerű a teljesség megéléséhez. A regény zárófejezete sem egyértelmű. Nem tudjuk meg, hogy az elbeszélő visszatér barátaival a „civilizált” világba vagy sem, amely tény alátámasztja a tanulmány elején is említett posztmodern szubjektumfelfogást, amely szerint a szubjektum nyitott és töredezett. A kérdés a regény végén az marad, hogy az elbeszélő mennyire képes együtt élni identitásának fragmentáltságával és ellentmondásosságával. Az elbeszélő törekszik a saját identitáskép kialakítására, de csak azt tudja megfogalmazni, mit nem ért el, milyen események akadályozták céljai elérésében. Ez a „nem-én-állapot” rögzül, ahogy újra és újra kimondja életének zsákutca voltát.

Atwood regénye kiváló példa arra, hogy a műben megformálódó narratív szubjektivitás állandó átalakulásban lévő, önmagát megkérdőjelező folyamatként értelmezhető. A mű úgy törekszik a centrális és decentrális szubjektumfelfogást egyszerre képviselni, hogy határozott, egyértelmű választ nem ad, csupán szembesíti az olvasót az identitás kérdéseivel.

Irodalom

Atwood, Margaret (1984): *Fellélegzés*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Bókay Antal (2006): *Bevezetés az irodalomtudományba*. Budapest: Osiris Kiadó.

Brink, André (1998): *Language and Narrative From Cervantes to Calvino*. South Africa: University of Cape Town Press.

Tolan, Fiona (2007): *Margaret Atwood: Feminism and Fiction*. Amsterdam–New York: Editions Rodopi B.V.

Zsadányi Edit (2006): *A másik nő: a női szubjektivitás narratív alakzatai*. Budapest: Ráció Kiadó.

Az önismeret- és személyiségfejlesztésben alkalmazott klinikai- és szervezetpszichológiai attitűd és módszerek a pedagógusképzésben

Martin László

1. Bevezető

A pedagógusi hatékonyság fejlesztésére irányuló azon módszerek, melyek nem a szaktudás növelésére, és korszerűsítésére irányultak, hanem a leendő tanár, nevelő kommunikációs, expresszív képességeire irányultak – ezáltal növelendő eredményességét, hatékonyságát – már a múlt század nyolcvanas éveiben is egyre nagyobb arányban kezdtek megjelenni a pedagógusképző intézményekben. Ide érthetők az audiókészülékek, majd a videomagnetofonok megjelenésével az audiovizuális feed-back technikák. A többnyire saját hallgatói csoportoknak tartott „mikrotanítások” hang-, majd hang-kép felvételeinek csoportos elemzése, az interaktív és reflektív módszerek alkalmazása (Bárdossy 2002) is hozzájárulhatott a „hivatás-személyiség” fejlesztése koncepciójának formálódásához. A 20. század utolsó évtizedében ez utóbbira a Debreceni Egyetemen folyt pszichológusképzésben fektettek fokozott energiákat. (Bagdy 1992, 52)

Az önismereti, kommunikációs, konfliktuskezelő, empátiafejlesztő, asseritívitásfokozó és személyiségfejlesztő foglalkozásoknak – többnyire tréningeknek – a munkaszervezetek világában történő gyors burjánzását követte ezek némelyikének a pedagógusképzésben történő megjelenése is. (Barczy 1992, 40) Ez utóbbiakban, e csoportos foglalkozások, javarészt az addigra több kiadást megért „klasszikus” (Rudas, 1990) könyvekben található strukturált gyakorlatokra épültek. Mindeközben a munka és a szervezetek világában folytatott tréningeken más, az önreflexiót és személyes vagy csoportos hatékonyságot fejlesztő módszereket is alkalmaztak (McCormick–Ilgen 1987, 217–236; Mészáros 2001, 227–246). Vajon ez utóbbiak alkalmazása segítheti-e a pedagógusképzésbeli önismeret- és személyiségfejlesztést?

Mielőtt a szerző a pedagógusképzésbe lépett volna, több évtizedes tapasztalatot szerzett a klinikai, valamint a munka- és szervezetpszichológia, az egyéni és a csoportos pszichoterápia, az egyéni és csoportos szupervízió, az orvos-, pszichológus- és szakpszichológus-képzés területén. Az önismeret- és személyiségfejlesztésbe általa történt attitűd és módszer „importnak” e gazdag tapasztalatrendszer képezi forrását.

A 2000. január elsején megalakult Kaposvári Egyetem egyik alapító jogelődje volt a Tanítóképző Főiskola. Az ebből kifejlődött Tanítóképző, majd mára Pedagógiai Kar jelenleg több olyan nappali és levelező tagozatos szakon folytat képzést, melyek részeként képesség-, önismeret- és személyiségfejlesztő gyakorlat is szerepel a tanrendben. Ilyen például a tanító, gyógypedagógus, logopédus és ifjúságsegítő szak.

2. Csoportozás a „Hogyan adjuk be?”-től a „Mihez értsen?” (kompetenciák)-ig

E tanulmány terjedelmi keretei folytán nem elégséges ahhoz, hogy a csoportkezetekben folyó pszichológiai munka több könyvtárnyi szakirodalmán keresztül bemutassa, mikor, milyen célból, melyik pszichológiai iskola tanaival, milyen módszerekkel folyt és folyik a pszichológiai csoportmunka, jórészt a 20. század első felének derekától napjainkig a különböző állami és egyéb munkaszervezetekben, az egészségügytől a közigazgatáson, nevelésügyön, biztosító társaságokon át a különböző marketing- és szakember-utánpótlási képzésekig.

Ha a szociálpszichológia történetének „törzsanyagára” támaszkodunk, elsőként a Kurt Lewin és munkatársai által kibontakoztatott *csoportdinamikai irányzatra* gondolhatunk, mely az USA-ban bontakozott ki egy nagyon is pragmatista projekt kapcsán: a második világháború idején a pszichológusok segítsenek meggyőzni az otthoniakat, hogy az amerikai katonáknak a frontra küldött szín marhahús helyett fogyasszák az addig eldobott, megvetett belsőségeket. A „Hogy adjuk ezt be?” problémája – a maga konkrét és szimbolikus formájában – egyszerre lett gazdaságilag, fiziológiailag, egészségügyileg és persze pszichológiaiul kulcsfontosságú.

Rosenbaum és Snadowsky (1976) a múlt század harmadik negyedére kialakult főbb csoportformákat három típusba sorolták, megkülönböztetve céljukat, tartalmaikat, hatásukat. Ezek: a terápiás, a szervezetfejlesztő és a személyiségfejlesztő csoportok. Míg a szervezetfejlesztők elsősorban a Kurt Lewin-féle T-group elméletre és módszertanra építenek, a terápiás és személyiségfejlesztő csoportok céljai, módszerei az alapvető pszichológiai irányzatok (analitikus, Gestalt, Rogers-i stb.) koncepcióira alapozottak.

Az ún. segítő szakmákban (orvos, ápoló, pszichológus, szociális munkás) jelentkező burn-out szindróma (Freudenberger 1974; Fekete 1991) megelőzése érdekében szerveződtek egyre több intézményben a szakemberek pszichés „karbantartására”, a munkájuk hatékonyabb végzésére irányuló csoporttípusok. Így váltak egyre elterjedtebbé a szakmai támogatást, karbantartást segítő szupervíziós csoportok, a képességeket fejlesztő asszertív, kommunikációs és érzékenyséfejlesztő tréningek. Ez utóbbiak főleg az empátiás képesség és készség fejlesztésére irányultságuk folytán már hidat képeznek a többnyire

a humanisztikus irányzat egyik legismertebb képviselőjének, Carl Rogersnek a munkásságából (Rogers 1970; Rogers 1984) szinte világszerte elterjedt encounter-csoportokhoz, s ezáltal az ún. *egészségesek pszichoterápiája* irányába.

Ezt a trend vezetett oda, hogy hazánkban a hetvenes évek elején megkezdődtek a Pszichoterápiás Hétvégék, elsősorban az elmeegészségügyben dolgozó pszichiáterek, pszichológusok részvételével, a világszerte mind nagyobb teret nyerő komplex emberszemlélet, a bio-pszicho-szociális modell (Engel 1980) folyamánként meghonosodó pszichoszomatikus szemléletmód és tudásanyag (Császár 1980; Császár 1989) nyomában helyenként megindultak az orvosi esettanulmány Bálint-csoportok (Bálint 1956; Luban-Plozza–Dickhaut 1986), s immár nemcsak prevenció céljára, hanem elsősorban a felkészítés, hatékonyság érdekében a segítő szakmákon kívüli ágazatokban és már a képzés idején „rendszerbe állítottak” önismeret-, személyiség-, önértékelés-, empátia-, kommunikáció-, konfliktuskezelés-fejlesztő csoportok. Imigyen a hazai felsőoktatásban is megjelentek a pszichológus- (Bagdy 1992), a gyógynevelés- (Barcy 1992; Barcy 2000) és a pedagógusképzésben (Bárdossy 2002) is ezek a csoportos munkaformák. A már pályán lévő pedagógusok részére Bagdy és Telkes készítettek az iskolában használható személyiségfejlesztő módszereket bemutató kézikönyvet (Bagdy–Telkes 1990).

A szervezetek és a munka világában már a múlt század hetvenes éveitől mind az alkalmassági vizsgálatokban (McClelland 1973), mind a szervezeten belüli humán erőforrás-fejlesztésben (Boyatzis 1982; Mitrani–Dalziel–Fitt 1994) egyre népszerűbb lett a kompetenciák vizsgálata és fejlesztése. Az ezredforduló környékén ez a hazai pedagógiában is érvényesülni látszik (Nahalka 1997; Nagy 2009).

3. Terápia? Tréning? Oktatás? Vagy mi?

A pszichiátria és pszichoterápia, valamint a munka- és szervezetpszichológia világából kezdtek a *személyiségüket már vagy majd munkaeszközként használó, létező és leendő szakemberek felkészítésébe és egészségmegővésébe* importálódni a különböző csoportmódszerek és -típusok, úgymint: *szabad interakció* (= egészségesek pszichoterápiája), *tréningcsoportok* (strukturált gyakorlatok, kommunikáció-, empátia-, asszertivitás-, szenzitivitásfejlesztés stb.), *edukatív módszerek* (ismeretátadás – reflektálás).

Hogy mindez nem ment/mehetett konfliktusmentesen, arra két publikáció ténye és bizonyos tartalmi is utalnak. Bagdy a szupervíziós, az önismereti és a pszichoterápiás munkaformák azonosságainak és különbségeinek elemzésével foglalkozott (Bagdy 1997). Később Barcy vetett fel néhány dilemmát az adaptációval kapcsolatban (Barcy 2000). A már említett, elmeegészségügyi szakemberek részére szervezett Pszichoterápiás Hétvégék tapasztalati kapcsán említi az alábbi dilemmákat:

- saját élmény vagy didaxis
- regresszió elősegítése vagy kognitív strukturálás
- vezetői nondirektivitás vagy fokozott vezetői aktivitás
- csoportanalitikus orientáció vagy T-group orientáció

„... a Hétvége-dilemmák ma sem tekinthetők idejét múltaknak” – állapítja meg (Barcy 2000, 9). Tízestendei gyógypedagógiai főiskolai oktatói és kiképző csoportanalitikusi parallel praxis tapasztalatai alapján kétféle inkompatibilitást vet fel:

1. szerep, személy szintű: minősítő, tanár \neq csoportvezető
2. szervezeti keret szintű: saját tanulmányi csoport \neq fejlesztő csoport

(Az egykori Pécsi Orvostudományi Egyetemen az Élettani Intézetbeli Orvosi pszichológia csoportban is felmerült (1985), hogy nemcsak oktatni kellene a pszichológiát, hanem saját élmény szinten is érthetővé, megélhetővé tenni. Azonban mindkét – a fenti dichotómiákban implikált – szakmai szempont elfogadása és képviselése ellene hatott annak, hogy ugyanazon tanulmányi csoport egyszerre önismereti csoportként is működjön, s hogy az autoriter szerepben, minősítő [osztályozó] oktató egyben [pl. nondierktív, empatikus stb.] csoportvezető is legyen.)

Mindezek után nem „büszkélkedhettünk” azokkal az „eredményekkel”, melyeket a szerző az alábbiakban foglalt össze: „...évről évre egy csapat kiábrándult, szkeptikus diák hagyja el a főiskolát, úgy kapva diplomát, hogy egy életre elment a kedve a csoportozástól, vagy jobbik esetben úgy, hogy feleslegesnek, hatástalan-nak találta azt. De mindenképpen úgy, hogy személyisége, önismerete szinte érintetlen a háromévi kötelező személyiség- és készségfejlesztés után is.” (Barcy 2000, 5)

4. Törekvés az ellentmondások feloldására

Mint Bagdy munkájában is látjuk (Bagdy 1997) a korábban kialakult és a szakirodalom áttekintésével bemutatott problémák után, némely szerzők hajlamosak saját megoldást, modellt konstruálni az ellentmondások tisztázására, feloldására. Mint a pszichiátria, a klinikai pszichológia, az orvosi pszichológus- és klinikai szakpszichológus-képzés, a művészet(zene-)terapeuta-képzés, valamint a munka- és a szervezetpszichológia világában, az orvosi pszichológiában és a pszichoszomatikában, mindezek gyakorlatában és szakirodalmában korábban bőséges tapasztalatokat szerzett szakember, magam is vettem a bátorságot egy szintéziskísérletre. „Újszülöttemet” *Multi-szubinterdiszciplináris mo-dell*nek neveztem el, kifejezendő azt, hogy egy nagyobb tudományterület, a pszichológia több részterületének ötvözeteként jött létre.

No de mi jogosít fel engem erre? Talán az alábbiak:

Saját élményű önismereti csoport (1979–80. Kézdi B., Stark A., Balikó M.)

Saját élményű szupervíziós csoport (Pécs, SOS Élet telefonszolgálat, 1985–1995)

Klinikai szakpszichológusi képesítés (1989)

Osztályos (mozgás, zene, szimbólum, vizuális önkifejező, szabad interakciós) és ambuláns kiscsoportok, intézményi nagycsoportok vezetése a pszichiátriai ellátásban (POTE, 1985–1992. Martin és mtsai. 1989, 1991.)

Bálint-csoport vezetése gyermek onkológiai szakemberek részére, munkatársak: Buda B. Polcz A. (1992)

Tréningcsoportok vezetése fegyveres testületnél (1992–98)

Saját élményű csapatépítő tréning (1997. Gazdag M.)

Munka- és szervezet szakpszichológusi képesítés (1999)

Ambuláns és fekvőbeteg intézeti Autogén Tréningcsoportok vezetése (PTE ÁOK Szülészeti-Nőgyógyászati Klinika, MÁV Rendelőintézet 1998–)

Apák klubja: szabad interakciós személyiségfejlesztő csoport (PTE ÁOK Szülészeti-Nőgyógyászati Klinika 2002)

Szakpszichológus rezidensképző csoportok (1998–2002).

Ezután lássuk, hogy a pszichológia két alkalmazott területéről, a klinikaiból, valamint a munka- és szervezetpszichológiából milyen tartalmakat, szemléletmódokat involvál e modell!

4.1. A klinikai attitűd importja

4.1.1. A „patológus igazsága”

A patológus, azaz a kórboncnok orvos igazsága abból fakad, hogy mindig ő látja egy folyamat, a betegség végkifejletét, a létezésnek a nemléttel határos utolsó stációját. A pszichológiában is van valami hasonló, a szélsőséges, adott esetben patológiás lelki állapotok, élmény- és viselkedésmódok ismerője, a klinikai szakpszichológus, a még „normál” tartományban is élesebben látja a dolgok hátterét, belső lelki okait, élettörténeti előzményeit, várható kimeneteleit, mint más alkalmazott pszichológiai területek szakemberei. Szinte irodalmian mutat rá minderre Alfred Adler, az egyik híres Freud-tanítvány, az individuálpszichológia megalapítója, mikor így ír:

„Igazi emberismeret hiányos neveltetésünk mellett manapság csupán az emberek egy típusának jut osztályrészül, a „megtért bűnösnek”, annak, aki vagy bennjárt az emberi lelki élet minden eltévelyedésében és onnan megmenekült, vagy aki legalábbis közel járt azokhoz.

Magától értetődik, hogy bárki más is lehet emberismerő, különösen az, aki előtt sikerült ezeket a jelenségeket kellően feltárni, vagy pedig akinek különösképpen megadatott az átérzés képessége. A legjobb emberismerő bizonyosan mégis csak az lesz, aki mindezeket a szenvedélyeket maga is átélte [...] Az az ember ismeri legjobban az életnek jó és rossz oldalait, aki az élet nehézségein felülemelkedett, aki a mocsárból felküzdötte magát, akinek volt ereje rá, hogy mindezen túljusson és felülemelkedjék.” (Adler 1933, 11–12)

4.1.2. A kettős diagnózisok: két koncepció

A hazai pszichiátriai, klinikai és orvosi pszichológiai szakirodalomban két olyan komplex diagnosztikai koncepció is megjelent, melyek igyekeznek meghaladni a diagnózisalkotás „itt és most”, jelenbenlevőségi, valamint pusztán felszíni, tünettani korlátozottságát, s az abból eredő káros következmények (iatrogéniák) kiküszöbölésére igyekeznek.

A múlt század 80-as éveinek közepén, egy pszichopatológia továbbképző tanfolyamon a neves pszichiáter, Pethő Bertalan érvelt a pusztán keresztmetszeti, itt és most, tünettani alapú diagnózisalkotás korlátozottságával szemben *a hossz metszeti információk*, élettörténeti előzmények, a keletkezés, a genesis megismerésének fontossága mellett. A klasszikus orvosi nomenklatúrában ezzel kapcsolatos fogalmak pl. az autoanamnézis: az egyénszintű betegség történet, valamint a familiáris anamnézis: családi, adott esetben többgenerációs betegség történet. Az önismereti munkában ez két síkon jelenik meg. Az egyik a személyes élettörténet (ez más, mint a személyes lét-történet) feltárása, tudatosítása, a másik a családtörténetbe (szülők, nagyszülők) való betekintés, a folytonosság, illeszkedés, hasonlóság, a „kire ütök?” identitáserősítő, -integráló, -kötő ereje, vagy a kiesettség, deviálás, oppozíciók, újítások, lázadások (Merton 1980, 355) stb. feltárása. József Attila *A Dunánál* című versében számos helyen utal a múlttal, a múltunk személyeivel való kapcsolatunk fontosságára.

*„Én úgy vagyok, hogy már százezer éve
nézem, mit meglátok hirtelen.*

*Egy pillanat s kész az idő egésze,
mit százezer ős szemlélget velem.*

Tudunk egymásról, mint öröm és bánat.

Enyém a múlt és övék a jelen.

*Verset írunk – ők fogják ceruzámat
s én érzem őket és emlékezem.*

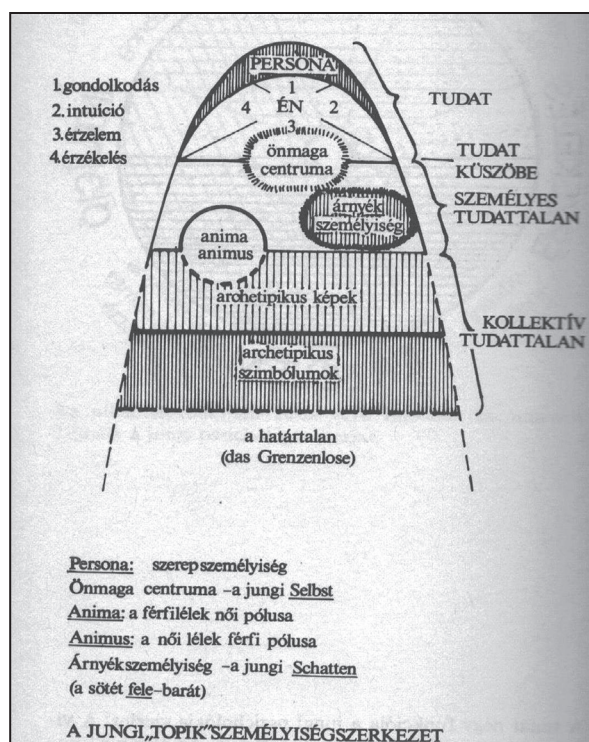
Anyám kún volt, az apám félig székely,

félig román, vagy tán egészen az.

*Anyám szájából édes volt az étel,
apám szájából szép volt az igaz.”*

Az önismerettel kapcsolatos külföldi szakirodalomban a közelmúltban Wilson hívta fel a figyelmet az idődimenzió megismerésének, megértésének fontosságára: „Knowing who we were, who we are now, and who will be in the future are important facets of self-knowledge.” (Wilson 2009, 384).

A múlt személyiségstrukturáló és önismeret-alakító fontosságának „ősmodelljét” Carl Gustav Jung személyiségkoncepciójában lelhetjük fel. Mint egyik jeles hazai követőjének, Gyökössy Endre református lelkésznek népszerű könyvében az alábbi ábrán szereplő személyiségmodellben láthatjuk, az én, az ego a kívülágra nyíló presonán keresztül a jelenidejűségünket, az „itt és most”-unkat képviseli. Az „önmaga centruma” a self, részben a személyes tudattalan felé való nyitottságával az egyéni élettörténettel, majd a személyes tudattalan és a kollektív tudattalan közti átjárhatósággal az „ősök történetével” alkot/hat kontinuumot, az anyagi létezés és az azt reflektáló lelki egzisztálás vertikális tengelyét adva. E modell értelmében az identitás, az önazonosság bizonyossága, élménye vagy kétségessége, krízise, az ego és a self, az itt és most, az én és a múlt/eddigi önmagam illeszkedésének, harmóniájának, konfliktusmentességének, vagy különböző identitáskomponensek mentén (szexuális, életkori, szerep, foglalkozási stb.) való inkompatibilitásának következménye.

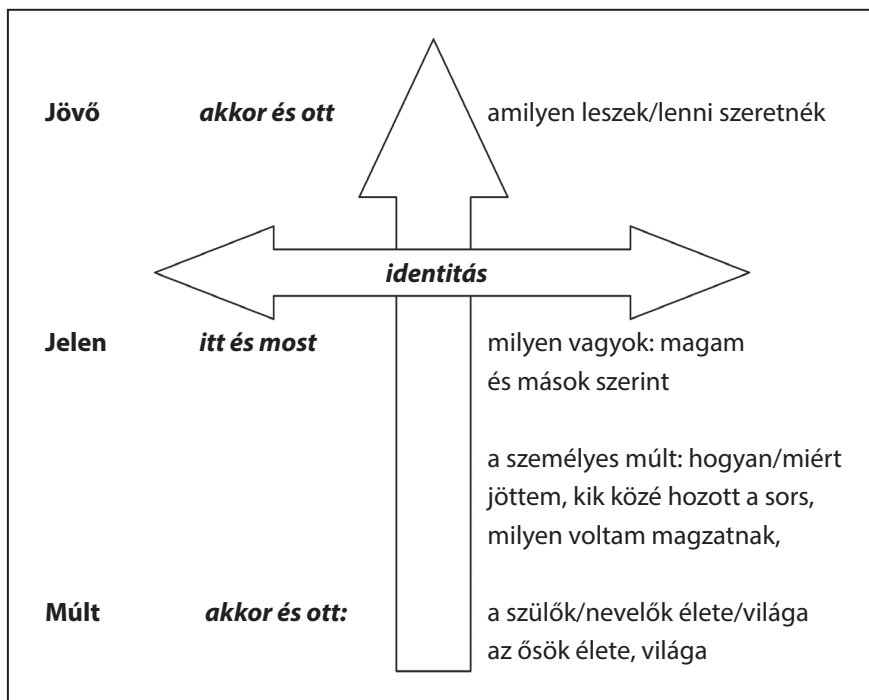

1. ábra: C. G. Jung személyiségmodellje (Gyökössy 1989, 17)

A második „kettős diagnózis” koncepciót nyomtatásban is olvashattam, s oktathattam több éven át az orvos- és klinikai szakpszichológus-képzésben Bagdy és Császár munkája nyomán. Tanulmányukban megkülönböztetik a „felszíni”, a jelen tünetekre (panaszokra, vizsgálati és laborleletekre alapozott) és az ún. „mélységi” *diagnózist*. Az orvos „*érdeklődése irányulhat a betegre, vagy pedig a beteg ember személyi és társas valóságának egészére és mindezek feltárására. Diagnózisalkotási törekvését leszűkítheti a betegségmegállapítás tényére vagy kiterjesztheti azokra a körülményekre is, amelyek (főleg multikauzális betegség-genezisben) oki szerepet kaphattak a betegség létrejöttében. Ilyenek pl. az élet-körülmények, személyi kapcsolatok, pálya- és munkasikerek vagy kudarcok, családi és érzelmi problémák, egzisztenciális krízisek, veszteségélmények stb.*” (Bagdy–Császár 1979, 2219).

Míg a Pethő-féle kettős diagnózis koncepció a *szekvenciális, időbeli kauzalitás*ban gondolkodásra, addig a Bagdy–Császár-féle kettős diagnózis koncepció az itt és most viselkedés – itt most körülmények, az akkor és ott viselkedés és az akkor és ott körülmények, egyidőben ható számos tényező közti összefüggés, a *szimultán kauzalitás* elemzésére ösztönöz az önismereti, személyiségfejlesztő munkában.

Mindezek után integrálva a fenti koncepciókat megalkotható az „*önismeret keresztje*”.

2. ábra: Az önismeret keresztje

Álljon itt Erick Erikson megfogalmazása az identitásról: „Az én-identitás érzése tehát a személynek az a felgyülemelő bizakodása, hogy belső létének egysége és kontinuitása mások szemével tekintve is megfelel az egység és a kontinuitás fogalmának, oly módon, ahogyan azt most, az 'életpálya' nyilvánvaló kilátásai tanúsítják” – fogalmazza meg Erikson. (1981, 168–169)

4.1.3. A Bálint-csoport módszer

A huszadik század első harmadában kialakult és működött, majd nemzetközi ismertségre is szert tett „Budapesti Iskola” a hazai pszichoanalízis máig meghatározó alakulata. Még azzal együtt is, hogy – mint más tudományterületeken is – egyes tagjai nem itthoni munkásságukkal, hanem emigrációba kényszerülve fejtették ki hatásukat. Ilyen volt Bálint Mihály is, aki az Egyesült Államokba költözött. Az orvos, a beteg és a betegség című könyvében (Bálint 1956) „orvosgyógyyszer” koncepcióban igazolja, hogy a szomatikus betegségek kezelésének folyamatában is gyógyító hatású tényező az orvos–beteg kapcsolat minősége. Ahhoz, hogy ezt a kapcsolatot tudatosan a gyógyítás szolgálatába állíthassák, az orvosok számára olyan esetmegbeszélő csoportokat szerveztek, melyeken elemezték az orvos – beteg kapcsolat alakulását, folyamatát, a gyógyulási folyamat és e kapcsolat közti viszonyt, illetve a gyógyulási folyamat megakadása és a kapcsolati probléma összefüggéseit. Azt, hogy ebben az orvosnak milyen személyes, tudattalan belső lelki okai hatottak, már nem a csoport keretében elemezték, hanem ezt az adott orvos személyes segítő, elemző kapcsolatban tárhatta fel. (Luban–Plozza–Dickhaut 1986). A „kapcsolati diagnosztika” közege az esetmegbeszélő csoport, az orvosbeli személyes lelki okok elemzésének közege már egy másik kapcsolat. Ezt *reflexív, de nem direkt beavatkozó, kontrollált bevonódást lehetővé tévő módszernek* nevezhetjük. Ez, mint szemlélet- és csoportvezetési mód, példa volt számomra az önismereti és személyiségfejlesztő csoportok vezetésekor.

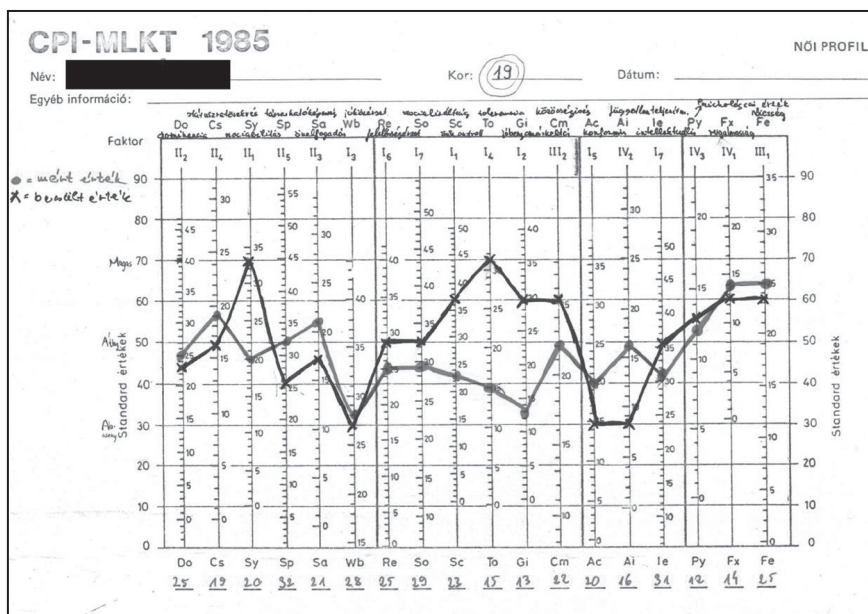
4.2. A szervezetpszichológia importja

A szervezetdiagnosztikában a pszichológiai vizsgálatok tárgya lehet az egyén, a csoport vagy a szervezet egy egysége illetve egésze. A vizsgálatok irányulhatnak strukturális és funkcionális dolgokra, ezen belül folyamatokra és dinamikára.

Mind az önismereti, mind (és/vagy) a személyiségfejlesztő munkában fontos annak minél alaposabb és pontosabb ismerete, hogy mások hogyan látnak bennünket, miként vélekednek rólunk. Ezzel az énképünk úgynevezett optatív vagy tulajdonított részét gazdagíthatjuk. Az ezt szolgáló eljárások, módszerek révén megtanulható, fejleszthető a *decentrálás, az önmagunk kívülről látásának képessége*. Ezt fejlesztendő három olyan eszközt és módszert használtunk a csoportokon, melyeket alkalmaznak a szervezetpszichológiában, a tréningcsoportokon, a személyiségpszichológiában is.

Az egyén szintjén alkalmazott módszerek közül az önismereti és személyiségfejlesztő csoportokon használtuk a Gordon-féle Interperszonális értékek kérdőívet (Gordon 1960; Büti-Simon 1987). Első lépésben a hallgatók megismerték a tesztbeli hat személyközi érték (támogatás, alkalmazkodás, elismertség, függetlenség, jóindulat, vezetési hajlam) jelentéstartalmát. Ezt követően saját eddigi, önmagukra vonatkozó ismeretük alapján rangsorolták ezeket fontossági sorrend szerint. A következő lépésben kitöltötték a kérdőívet, melyben 2 x 15-ös csoportban 3–3 értéket reprezentáló mondat alapján nyilatkoznak a legfontosabbról és a legkevésbé fontosról. Ennek során lényegében egy véges pontmennyiséget (90) osztanak el a 6 érték között. A kérdőívek számítógépes kiértékelése után megkapják saját egyéni profiljukat. Ennek első adatsora azt mutatja, hogy az értékek kérdőívbeli „megversenyeztetése” után milyen érték-sorrend rajzolódik ki. Egy másik számsor és a grafikonyszerű tesztprofil azt mutatja meg, hogy a teszt hazai sztenderdizálásakor készült normalizáláshoz miként viszonyul a saját profiljuk. Az elemzés és felismerések önismeret fejlesztő lehetősége, az első, általuk készített rangsorolás, a „becsült profil” és a második illetve harmadik „mért profilok” összehasonlításából ered. Nagy megdöbbenést vált ki tanító hallgatók körében, hogy annak ellenére, hogy objektíve vezetői státusz betöltésére készülnek (pedagógosz = gyermekvezető), mennyire hátra rangsorolják a vezetést a hat érték közül. Hasonló meglepetést élnek át azok is, akik „becsült profiljukon” a jóindulatot teszik első helyre, mint számukra legfontosabb értéket, majd a „mérékőzés”, a kérdőívbeli megversenyeztetés után kiderül, hogy ez csak a harmadik vagy a negyedik a sorban. Ezeket a tapasztalatokat is feldolgozzák az öt évre szóló személyiségfejlesztési tervük megfogalmazásakor.

Nemcsak a társas értékek, hanem a társas megnyilvánulásokban megjelenő tulajdonságaink és ezek ismerete is fontos önismereti tartalom. Ilyen vonások sokaságának felmérésére alkalmas a Kaliforniai Pszichológiai Leltár, a CPI (Gough 1956; Gough 1968; Oláh 1985; Oláh 1986). Ennek alkalmazása során is első lépésként a hallgatók megismerkednek a teszt által mért tulajdonságok, konstruktumok tartalmával (dominancia, státuszra törekvés, szociabilitás, társas hatóképesség, önfogadás, jó közérzet, megbízhatóság, szocializáltság, önkontroll, tolerancia, jó benyomás keltés, közösségiség, konformis teljesítménytörekvés, nem-konformis teljesítménytörekvés, intellektuális hatékonyság, pszichológiai érzék, rugalmasság, nőiesség). Ezt követően egy, a 18 skála mindegyikét tartalmazó profillapon elkészítik saját „becsült profiljukat”. Minden skálán bejelölik, hogy az általa mért tulajdonságot önmagukra milyen fokban tartják érvényesnek, pl. átlagos, normál övezetbe tartozó, illetve az alatti vagy fölötti tartományba eső. A kérdőívek kitöltése és számítógépes kiértékelése nyomán megismerkednek a skálánkénti mért értékekkel, melyek alapján az előbbi, „becsült profil” mellé fel tudják rajzolni a „mért profiljukat” is. A skálánkénti értékpontokat összekötő két görbét számos szempont szerint elemezzük, hasonlítjuk össze.

3. ábra: Becsült (fekete) és mért (piros) személyiségprofilok a CPI-ban

A 3. sz. ábrán egy ifjúságsegítő szakos hallgató nő profilja látható. A szubjektív profil a skálák felénél (9) magasabb az objektívnél, és ugyanannyinál – de átlagban kisebb mértékben – alacsonyabb. A görbék csúcsai, melyek a személyiség „relatív erősségeit” reprezentálják másutt vannak a becsült, szubjektív (szociabilitás: Sy, = tolerancia: To) és másutt a mért, objektív (rugalmasság: Fx, = nőiesség: Fe, státuszstratörékvés: Cs, önelfogadás: Sa) profilon. Itt a tolerancia: To és a jó benyomás keltés: Gi skáláknál látunk közel 30 sztenderd pontos öntúlbecslést. Sajnálatos tény, hogy pont a depresszióra támpontot adó jó közérzet: Wb skálán adott a legnagyobb pontosságú, egybeesésű, a normál övezet alsó határán álló önbecslést és mért eredményt.

Az úgynevezett objektív vizsgálóeszközökkel kapott, rólunk szóló kép is segíti az önismeret- és személyiségfejlesztő decentrációs képességet. Előnye – a személyes forrásokból származó információkkal szemben –, hogy a kapott képet kevésbé tekinthetjük elfogultnak. Hátránya, hogy a nagy létszámú sztenderdizálási populáció, vagy a sztenderdizálás (helyesen normalizálás, ld. Klein 1984) absztraktsága miatt kevésbé tűnik hitelesnek, élményszerűség híján.

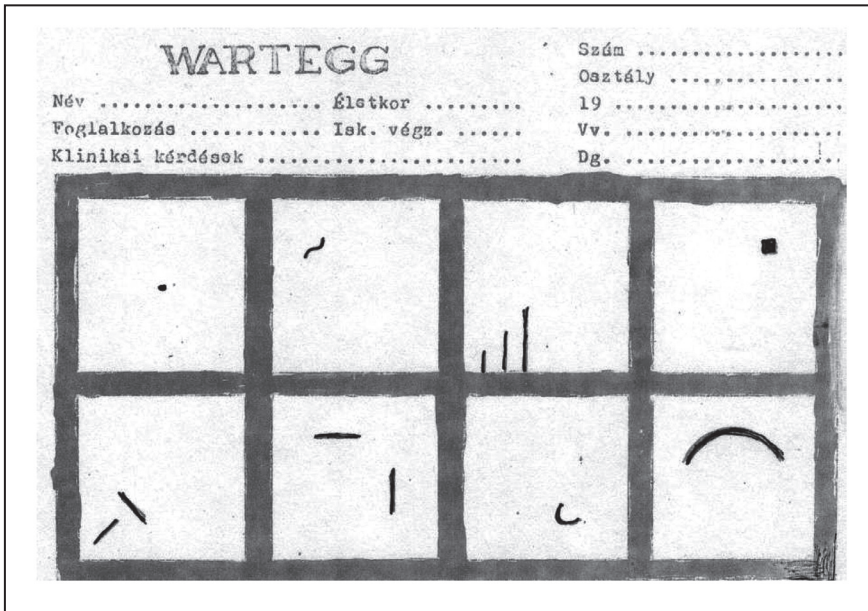
Két olyan módszert is használunk a csoportokon, melyek alkalmat adnak arra, hogy személyes ismerősünk véleményét ismerhessük meg. Az egyiknél a másik személy észlelésének tárgya közvetlenül magunk vagyunk (360°-os

elemzés), a másiknál egy bizonyos vizuális produktumunk. József Attila *Nem én kiáltok* című versének sokat idézett két sora a költő nyelvén fejezi ki azt, amit az énkép forrásáról, szerveződéséről a pszichológia is tud és tanít:

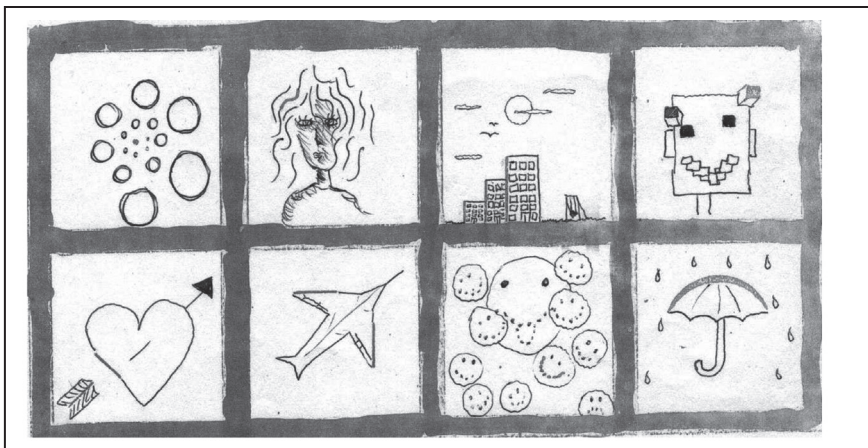
*„hiába fürösztöd önmagadban
csak másban moshatod meg arcodat.”*

A 360°-os elemzést a szervezetszichológiában egy adott státuszt betöltő személy környezetében lévők véleményének, attitűdjének stb. rögzítésére használjuk. Egy képzeletbeli kör közepén szerepel a vizsgálat tárgyát képező célszemély. Az őt körülvevő kör – mint egy óra számlapot elképzelve – felső pontján (12 óránál) egy felettese, alsó pontján (6 óránál) egy beosztottja, majd két oldalsó pontjánál (3 és 9 óránál) egy-egy vele azonos szintű munkatárs szerepel. E négy személy képezi a célszemélyre vonatkozó információk forrását. (Egy épületről, szoborról stb. is úgy kapunk teljesebb képet, ha körüljárjuk.) Az optatív szelf „feltöltését”, a decentráltást segítő önismereti munkában a hallgatók által választott „főnök”-ként döntő többségben az anya szerepel, „beosztottként” az öcs vagy hűg, azonos szintű „kollégaként” barát/barátnő, partner (párom), néha ikertestvér. A feladat az, hogy e személyektől vagy szabad jellemzést, vagy megadott szempontok szerinti értékelést kérjenek önmagukról, majd ezeket hasonlítsák össze egymással, illetve szűrjék át a szubjektív szelfen: kiemelve, hogy mivel/kivel/miben értenek egyet, vagy tér el saját értékelésük, kinek melyik megfogalmazása volt számukra integrálható/elgondolkodtató újdonság, érzelmileg is megmozgató vélemény.

Bizonyos, a klinikai pszichológiában kidolgozott tesztek a munkapszichológiában is sokszor alkalmazásra kerülnek (Lüscher, Szondi, Rorschach, MMPI stb.) A projektív módszerek közé tartozik a Wartegg-teszt. Ez egy lapon nyolc négyzetet tartalmaz. Mindegyikben van valamilyen kis rajzolat. A vizsgálati személy dolga, hogy ezen képelemeket felhasználva, kiegészítve készítsen egy teljesebb rajzot. A rajzok a lelki tartalmak kivetüléseiként (projekció) foghatók fel, tartalmuk, kidolgozottságuk, kompozíciójuk stb. csak az alkotó által meghatározott, s róla „szólóak” (Szőnyi 1977). A csoportfolyamatban, ebben a munkafázisban a hallgatók párokban dolgoznak, vagyis a rajzaik elkészítése után egymás produktumai alapján formálnak véleményt a másiról. Célszerű ezt írásban megtenni, mert ez is forrása lehet egy későbbi összegzésnek! A jellemzésekből a célszemély megismerheti, hogy egy csoporttársa, akivel pár hónapja ismerik egymást, milyen véleménnyel van róla a rajzok alapján. Ezt ismét összevetheti saját koncepciójával. Az is tapasztalható, absztrahálható, hogy a jellemzés készítő milyen személypercepciós dimenziókat alkalmaz. Ez egyben ismeret, tapasztalat és önismereti forrás a jellemzést készítő személy számára is. A módszer megismerésével kapcsolatos személyes állásfoglalásra idézem egyik tanítójelölt hallgatóm „odabiggyesztett” megjegyzését: *„Köszönöm, hogy kitölttettem a tesztet!”*

4. ábra: A Wartegg-teszt és indító rajz elemei

5. ábra: Első éves hallgató Warteegg-teszt rajzai

5. Az új öntapasztalások gyakorlati integrálása

Az oktatási keretben alkalmazott önismereti- és személyiségfejlesztő szabad interakciós csoportokkal kapcsolatos egyik nehézség az, hogy a bürokrácia rendszerében ezek adott kreditponttal honorált „tantárgyakként” kezelendők, azaz minimum háromfokozatú minősítést kell a tanárnak/=csoportvezetőnek adnia. Nem részletezem itt ennek komplikációit. A probléma feloldására én a programok zárásaként egy írásbeli, objektíven létező és előre megadott szempontok szerint értékelhető, elemezhető produktumot kérek a hallgatóktól. Ez nem más, mint a megismert és a gyakorlatokon alkalmazott módszerekkel nyert információkra épített, kb. 6 oldalas önbemutató *Bemutatom... (önmagam)* címmel. Az írások értékelésének (= gyakorlati jegyadás) legfőbb szempontja, hogy az alkotó mennyit és milyen alaposággal használt a megismert módszerekből, és az általuk „kinyerhető” tartalmakból mennyit, milyen alaposággal, elemző-képességgel alkalmazott.

Példaként arra, hogy a hallgatókat miként képes meglepni a megismert és alkalmazott módszerekkel felszínre hozható tartalmak sokasága – s hogy e módszerek alkalmazása mellett mennyire személyes nexus alakulhat ki csoporttag és vezető/tanár között –, álljon itt egy idézet, egy első évfolyamos napali tagozatos ifjúságsegítő szakos fiatalember önbemutatójának végére bigygyesztett pár sora: *„Nem hittem, hogy ennyit lehet és tudok írni. Jó olvasást a Doktor úrnak! Még lehetett volna folytatni, de csak ennyi lapot tetszett adni! Üdv: B. R.”*

Az önismereti- és a személyiségfejlesztő csoportfoglalkozásokra egymást követő különböző félévekben kerül sor óvodapedagógus, gyógypedagógus, logopédus, tanító és ifjúságsegítő szakos hallgatóknál. A félévenkénti csaknem negyedszáz órás időkeretben, természetesen a fent említettekén kívül, számos más megközelítést, módszert, szempontot is alkalmazunk. A személyiségfejlesztő gyakorlatokon az addig használt, alkalmazott szempontrendszer és általuk szerzett ismeretek integrálásának egyik módszere a szervezetpszichológiában alkalmazott *SWOT analízis*. Pszichológiatörténeti előzményei a Kurt Lewin-féle mezőelméletben gyökereznek (Lewin 1951), s mint a *szervezeti erőtér elemzés* módszere honosodott meg. A SWOT angol eredetű betűszó az erősségek (strength), gyengeségek (weakness), lehetőségek (opportunity), veszélyek (threat) kifejezések kezdőbetűiből áll össze. Az eredetileg szervezetek egészének elemzésére konceptualizált módszer egyéni alkalmazásával kapcsolatban a Pécsi Tudományegyetemen pszichológus hallgatóknak vezetett Pszichodiagnosztika–szervezetdiagnosztika kurzusokon szereztem tapasztalatokat az ezredforduló táján. Impresszionáló volt, ahogy felfedezték, hogy e négy szempont önmagukra alkalmazásával milyen, addig fel sem merült, végiggondolatlan tartalmakkal találkozhattak. Ezek a tapasztalatok indítottak arra, a személyiségfejlesztő programok „célegyenesében” a „nagy mű” elkészülte előtt a hallgatókat megismertessem ezzel a módszerrel, melynek használatával

megkezdhetik a programban addig megismert módszerekkel, szempontalkalmazással (adaptív én-funkciók, lelki egészség, érett személyiség stb.) szerzett önismereti tartalmaik (honnan jöttem, s ki vagyok most) rendszerezését, integrálását. A személyiségfejlesztő program záródokumentuma a szintén minimum 6 oldal terjedelmű *Személyiségfejlesztési tervem a következő öt évre* című dolgozat. Levelező tagozatos, tehát már a tanulmányaik mellett a kurzust abszolváló kollégáknál a személyiségfejlesztési terv egy általuk választott és már megismert gyermekre vonatkozik.

Irodalom

Adler, Alfred (1933): *Emberismeret*. Budapest: Győző Andor kiadása.

Bagdy Emőke (1992): A pszichológus identitásformálódásának nyomkövetése egy év pályaszocializációs csoporttematikáinak elemzése alapján. In *A Magyar Pszichológiai Társaság X. Országos Tudományos Nagygyűlése Előadáskivonatok*, 52. p.

Bagdy Emőke (1997): Mi a szupervízió, az önismereti munka és a pszichoterápia? *Pszichoterápia* VI/6, 425–431. p.

Bagdy Emőke–Telkes József (1990): *Személyiségfejlesztő módszerek az iskolában*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Bagdy Emőke–Császár Gyula (1979): Pszichológiai szempontok az orvosi beszélgetésben. *Orvosi Hetilap* 120/37, 2219–2223. p.

Barcy Magdolna (1992): A specifikus és nem specifikus tényezők szerepe egészségesek csoport-pszichoterápiájában. In *A Magyar Pszichológiai Társaság X. országos Tudományos Nagygyűlése Előadáskivonatok*, 40. oldal.

Barcy Magdolna (2000): Elmosódott határok, kontúros csoportvezetés avagy személyiségfejlesztő csoportok a felsőoktatásban. *Pszichoterápia* IX/1, 5–15. p.

Bálint Mihály (1956): *The Doctor, his Patient and Illness*. Magyar Kiadás: *Az orvos, a betege és a betegség*. Budapest: Magyar Pszichiátriai Társaság 1990.

Bárdossy Ildikó, Dudás Margit, Pethőné Nagy Csilla, Priskinné Rizner Erika (2002): Az interaktív és reflektív tanulás lehetőségei a tanárképzésben. In *A tanári mesterség gyakorlata. Tanárképzés és tudomány. Országos Módszertani és Tudományos Konferencia*. Katona András–Ládi László–Széplaki György–Szombatiné Kovács Margit szerk. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó – ELTE Tanárképző Főiskolai Kar, 93–111. p

Boyatzis, Richard, E. (é.n.): *The competent manager. A model for effective performance*. New York: Wiley.

Büti Lajos –Simon Péter (1987): *A Gordon-féle interperszonális értékek felmérése*. Budapest: Munkalélektani Koordináló Tanács.

- Császár Gyula (1980): *Pszichoszomatikus orvoslás*. Budapest: Medicina Könyvkiadó.
- Császár Gyula (1989): *Pszichoszomatika a gyakorlatban*. Budapest: Pszichoteam.
- Engel, Georg, L. (1980): The clinical application of a biopsychosocial model. *American Journal of Psychiatry* Vol. 137: 535-544.
- Erikson, Erik, H. (1981): Pszichoszociális személyiségelmélet: az emberi fejlődés nyolc szakasza. In.: *Személyiséglélektani szöveggyűjtemény II. Szakács Ferenc – Kulcsár Zsuzsanna szerk.* Budapest: Tankönyvkiadó, 160-175. p.
- Fekete Sándor (1991): Segítő foglalkozások kockázatai – Helfer szindróma és burn-out jelenség, *Psychiatria Hungarica* VI/1, 17–29. p.
- Freudenberger, Herbert, J. (1974): Staff burn-out. *Journal of Social Issues* 30, 159–165. p.
- Gordon, Leonard, V. (1960): *Manual for Survey. of Interpersonal Values*. Chicago: Science Research Associates.
- Gough, Harrison. J. (1956): *Manual of the California Psychological Inventory*. Palo Alto, California: Consulting Psychological Press.
- Gyökössi Endre (1989): *Magunkról magunknak*. Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya
- Klein, Sándor (1984): Tesztpszichológia. In *Alkalmazott pszichológia*. Lénárd Ferenc szerk. Budapest: Gondolat, 499–527. p.
- Lewin, Kurt (1951): *Field Theory in Social Sciences*. New York: Harper and Brothers Publishers.
- Luban-Plozza, Boris–Dickhaut, Hans, H. (1986): *A Bálint csoportok gyakorlati kérdései*. Budapest: Medicina.
- Martin László –Pórszász Gertrúd – Tényi Tamás – Kovács Zsuzsa –Cs. Nagy Csilla (1989): Experiences in Symbol Group-Therapy with Psychotic Patients Lecture VI. American–European Conference in Literature and Psychology, Jun. 26–29. Pécs.
- Martin László – Pórszász Gertrúd –Tényi Tamás (1991): Többszintű csoportterápiás rendszer kialakítása nyílt pszichózis osztályon I. rész. *Psychiatria Hungarica* VI/4, 209–219. p.; VI/4, 219–229. p.
- McClelland, David, C. (1973): Testing for competence rather than for intelligence. *American Psychologist*. 28, 1–14. p.
- McCormick, Ernest J. – Ilgen, Daniel (1987): *Industrial and Organizational Psychology*. Allen & Unwin, London
- Merton, Robert, Karl (1980): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest: Gondolat.

Mészáros Aranka (2001): Tanulócsoporthok, intenzív csoportok, tréningek. In *Vezetés és szervezetszichológia*. Klein Sándor szerk. Budapest: SHL, 227–246. p.

Mitrani, A.–Dalziel, M.– Fitt, D. (1994): *Competency Based Human Resource Management*. London: Kogan Page.

Nagy József (2009): A személyiség kompetenciái és operációs rendszere. *Iskolakultúra* 19. évf./7–8, 3–21 p.

Nahalka István (1997): Konstruktív pedagógia – egy új paradigma a láthatáron. *Iskolakultúra*, 2., 3., 4. sz.

Oláh Attila (1985): *A Kaliforniai Pszichológiai Kérdőív tesztkönyve*. Budapest: MLKT.

Oláh Attila (1986): A Kaliforniai Pszichológiai Kérdőív hazai alkalmazásával kapcsolatos tapasztalatok. In *Pszichológiai tanulmányok XVI*. Hunyadi György szerk. Budapest: Akadémiai Kiadó, 53–104. p.

Rogers, Carl (1970): *Encounter Groups*. Harper and Row, NY. Magyar kiadás: Országos Pedagógiai Intézet, 1984. Budapest

Rosenbaum, M.–Snadowsky, A. (1976): *The intensive group experience*. Three Free Press. Macmillan Publisher Company Inc.

Rudas János (1997): *Delfi örökösei*. Budapest: Gondolat–Kairosz.

Szőnyi Magda (1977): *A Wartegg teszt*. Budapest: Országos Pályaválasztási Tanácsadó Intézet.

Wilson, Timothy, D. (2009): Know Thyself. *Perspectives on Psychological Sciences* 4/4, 384–389. p.

A Kisvízfolyások szennyezőanyag-terhelése című projekt a vízminőség-védelem oktatásában

Bodáné Kendrovics Rita

Bevezetés

A környezetmérnök alapképzésben a hallgatók teljesítménye, valamint az oktatott szakmai tárgyakhoz való viszonyulásuk alapján megállapítható, hogy az oktatási folyamat jelenlegi formájában nem eléggé hatékony, nem ösztönöz a tanulásra, mivel a közvetlen megtapasztalás hiányában nem kelti fel az ön-szabályozó tanulás igényét. A hallgatók nehezen látják át az összefüggéseket az egyes tantárgyak között, és a tanultakat nem tudják alkalmazni. Rendszer-szemléletük nem megfelelő, az általános és szakmai kompetenciák fejlesztésére pedig kevés lehetőség adódik. Az utóbbi évek megszorító intézkedései következtében több szakmai tárgynak megszűnt a tantervben előírt gyakorlati óraszám, és az a kis óraszám, ami a gyakorlati képzésre még rendelkezésre áll, az sem teszi lehetővé a tevékenységorientált módszerek alkalmazását a feltételek hiányában. A magas csoportlétszámok (20–25 fő), valamint a merev tanórai beosztás miatt a gyakorlati foglalkozások inkább szeminárium jellegűek, mintsem az elméletben tanultak gyakorlati alkalmazásának elsajátítását szolgálják.

A jelenlegi környezetmérnök alapképzés így a magas szintű elméleti tudományos képzés mellett kevésbé alkalmas a képzési és kimeneti követelményekben megfogalmazott kompetenciák fejlesztésére. Az ökológia és a mérnöki ismeretek tantárgyakra bontott oktatásával nem biztosítja az ökológikus szemléletű mérnökképzést.

Ezen tapasztalatok birtokában vállalkoztunk arra, hogy a jövőben olyan oktatási stratégiát valósítsunk meg egyetemünkön, mely a hallgatók tanulási motivációját növeli, és lehetőséget nyújt az általános és a szakmai kompetenciák fejlesztésére is. Választásunk az eredményességét már hosszú idő óta bizonyító projektoktatásra esett, mely a műszaki és környezetvédelmi oktatásban különösen kedvező lehetőségeket kínál. A módszer az új ismeretek elméleti alapokról való megközelítése helyett inkább átteszi a hangsúlyt a gyakorlat felőli megközelítésre, amelyet a hallgatók jobban preferálnak.

1. A projekt környezetvédelmi és pedagógiai célkitűzései

A projektmunka során a témaválasztás a Vízminőség-védelem tantárgy tananyagtartalmának figyelembevételével irányítottan történt, de a feldolgozás a projektoktatásra jellemző módon zajlott. Célunk az volt, hogy a hallgatók a tananyagot a munkával tanulni elv alapján sajátítsák el, ily módon alkalmazható tudás birtokába jussanak, és ugyanakkor lehetőséget biztosítsunk az együttműködésre, csoportmunkára és arra, hogy a hallgató élményszerűen élje át a tanulási folyamatot, melyhez nélkülözhetetlen a természettel való közvetlen kapcsolat.

A tervezésnél a következő projektoktatással kapcsolatos kritériumokat (Kováts-Németh 2010, 206–209; M. Nádasi 2003, 17) tartottuk szem előtt:

1. A projekt középpontjában mindig egy probléma áll.
2. A probléma megoldása a tevékenységen keresztül kapcsolódjon a valóságos helyzetekhez.
3. Adjon módot az individualizált munkára.
4. Adjon módot a csoportmunkára.
5. A projekt időtartama egy oktatási félév szorgalmi időszakára terjedjen ki.
6. A cél egy valóságos környezeti probléma megoldása legyen.
7. Interdiszciplinaritás jellemezze.
8. A hallgató és oktató kapcsolatát a partnerség jellemezze.
9. A hallgatók önállóan döntsenek és legyenek felelősek döntéseikért.
10. A pedagógus stimulál, szervez, tanácsot ad, a háttérből figyeli a hallgatók munkáját.
11. A hallgatók közötti kapcsolatok kommunikatívak legyenek.

A vízminőség-védelmi projekt alkalmazásával a szakmai képzés mellett a környezettudatos életvezetésre a közvetlen tapasztalatszerzéssel, valóságos környezeti probléma kapcsán kívánjuk felkészíteni a hallgatókat.

A probléma középpontjában a tárgyhoz kapcsolódóan a víz mint környezeti elem áll, mely probléma feltárása és megoldása közben a hallgatók a tantervben előírt tananyagot belső tanulási motivációjuk kapcsán dolgozzák fel. Ehhez érdeklődésüket kell felkelteni a téma iránt, majd hagyni, és indirekt módon irányítani, hogy a kíváncsiságuk, tudásvágyuk önálló belső késztetésként egyre több információszerzésre ösztönözze őket.

A környezetmérnök alapszakos hallgatók számára kidolgozott *Kisvízfolyások szennyezőanyag-terhelése* című projekt megtervezésének főbb indokai a következő problémákban foglalhatók össze:

- A hazai kisvízfolyások vízminősítésének gyakorlata hiányos, sok patak maradt minősítés nélkül a VKI bevezetése óta is.
- A hallgatóknak felsőfokú tanulmányaik során a vízminősítés folyamatában gyakorlatot kell szerezniük, ez a szakmai kompetenciák között szereplő elvárás.
- A vízfolyás szennyezettségének felderítése, megismerése – általában a környezeti elem állapotának vizsgálata – terepi munkát, terepbejárást, a vízgyűjtő terület ismeretét feltételezi.
- A mérési elvek ismerete nem jelenti a mérőeszközök használatában való jártasságot.
- Az oktatásban a természettudományos megismerés módszerei (kísérlet, megfigyelés, mérés) nem vagy csak kis mértékben jelennek meg.
- A mérnöki társadalom nem rendelkezik azzal az ökológikus szemlélettel, melyre a fenntarthatóság szempontjából szükség volna. A technológiák kidolgozása, fejlesztése során rövidtávú hatásokban gondolkodnak, holott a természetben hosszabb távú folyamatok zajlanak.

A projekt során a kisvízfolyás állapotértékelési folyamatán keresztül a következő *környezetvédelmi-szakmai* (a projekt hallgatóinak szakmai képzését támogató) célokat fogalmaztuk meg:

- a hallgatók a saját érdeklődésüknek megfelelően választott téma kidolgozása során megismerkedjenek a vízi környezetvédelem rendszer-szemléletű megközelítésével,
- vizsgálati eredményeik hozzájáruljanak a kisvízfolyások minőségének javulásához,
- jártasságot szerezzenek a különböző mérési eljárásokban,
- megismerjék és elsajátítsák a 2000-ben életbe lépett Víz Keretirányelvnek megfelelő ökológikus szemléletű vízminősítést,
- felkészüljenek a hatékony vízminőség-védelemre közvetlen tapasztalat-szerzéssel,
- a feladatok végrehajtása során szerzett tapasztalatok, adatok birtokában képesek legyenek javaslatot tenni a patakfigyelő hálózat létrehozására.

A projekt *pedagógiai* céljai (a projektoktatáson keresztül elérhető kompetenciák fejlesztése) a következők voltak:

- a kritikus gondolkodás,
- a kreatív problémamegoldás,
- a felelősségvállalás képességének kialakítása, fejlesztése,
- a kompetencia alapú képzés megvalósítása.

A projekthez kapcsolódó feladatok a víz kíméletes használatára, a víz újra használatára, a vízi ökoszisztémák védelmére irányultak, ezzel segítve a környezettudatos magatartás fejlesztését, az ökológikus szemlélet és ezáltal a környezetért felelős magatartás kialakítását.

A projekt végső kimenete a választott kisvízfolyás állapotértékelése során a kisvízfolyás vízminőségi térképének elkészítése volt, előtérbe helyezve a VKI elvárásait, egyben példaként szolgálva a hasonló kisvízfolyások felméréséhez.

A vízminősítési projekt a Vízminőség-védelem tárgy gyakorlati képzésében kíván tevékenységorientált oktatást megvalósítani, az előadással együtt a szakmai-elméleti képzés és a gyakorlat egységét hozva létre.

A projekt és annak tartalmi moduljai mintát nyújtanak egy olyan gyakorlatorientált képzésre, mely nemcsak a környezetmérnök-képzés számára, hanem a vízgazdálkodással foglalkozó közép- és felsőoktatás számára is hasznos lehet a jövőben. Alapja az iskolán kívüli komplex, tevékenységorientált tanítási-tanulási folyamat megvalósítása projektmódszerrel.

2. A projekt megvalósítása

A projekt helyszíne: Óbudai Egyetem (ÓE) Rejtő Sándor Könnyűipari és Környezetmérnöki Kar (RKK)

Terepi helyszín: Aranyhegyi-patak és vízgyűjtő területe, Solymári és Pilisvörösvári Szennyvíztisztító Telep

Célcsoport: ÓE RKK Környezetmérnök szak II–III. éves hallgatói.

Létszám: 17 fő

A projekt időtartama: 14 oktatási hét (egy tanulmányi félév)

A projektoktatás célirányos, problémaorientált, a tanulók érdeklődésére, aktív közreműködésére építő módszereket igényel. A cél elérése érdekében egy adott projektmunka során a pedagógia számos hagyományos és alternatív módszere is alkalmazható. Ezek közül a „projektoktatás meghatározó módszere a projektmódszer” (Kováts-Németh 2010, 210), mivel célirányos, problémaorientált és „a tanulók érdeklődésére, a tanárok és a diákok közös tevékenységére építő módszer, amely a megismerési folyamatot projektek sorozataként szervezi meg”. (Falus 2003, 278)

A projektoktatás során a személyes célok eléréséhez vezető út egymástól három, jól elhatárolható tevékenységi körre (1. ábra) választható szét, melynek befejezése a projekt negyedik szakasza, az értékelés.

1. ábra: A projektoktatás tanítási-tanulási stratégiájának lépései

A projektoktatás tanítási-tanulási stratégiai lépéseit Kováts-Németh Mária dolgozta ki, és ugyanő rendszerezte a személyes célok megismerését elősegítő, az önállóságot, kreativitást, kutatást és az együttműködést feltételező módszereket is. (Kováts-Németh 2010, 210–211) A projekt első szakaszában a személyes célok megismerését elősegítő módszerek, a második szakaszban az önállóságot, kreativitást, kutatást elősegítő módszerek, a harmadik szakaszban az önállóságot, kreativitást, kutatást elősegítő módszerek mellett az együttműködést feltételező módszerek, a negyedik szakaszban pedig az együttműködést feltételező módszerek kerülnek előtérbe.

1.1. A tervezési szakasz

A tervezési szakasz a projektterv tanári előkészítését is magába foglalja, és általában az első projektcsoporthoz megbeszélésen fejeződik be, amikor kialakul a projekt végső felépítése, megismerjük a kitűzött részcélokat és a végrehajtandó részfeladatokat. Ez azonban a projekt során változik, amit a módszer nagyfokú rugalmassága tesz lehetővé.

Az első foglalkozáson ismertettük a projektmódszer célját, a projektmunka menetét és módszertanát. Ezt követően a hallgatók a kutatási témához kapcsolódó területeket a fogalomtérkép elkészítésével határozták meg, melynek kulcsszava a *vízszennyezés* volt. Az elkészült fogalomtérkép alapján kialakultak a projekt modulcsoportjai (1. táblázat). A hallgatók az egyéni kutatásaikat az érdeklődési körüknek megfelelően kiválasztott modulcsoporton belül végezték.

Kisvízfolyások szennyezőanyag-terhelése			
I. Élővíz - Természetes vízi ökoszisztéma (5 fő)	II. Szennyvízbevezetés vízminőséget meghatározó szerepe (5 fő)	III. Mezőgazdasági tevékenységek hatása a víz minőségére (3 fő)	IV. Urbanizációs folyamatok hatásai (4 fő)
Vízgyűjtőfeltárás	Szennyvíz keletkezése, összetétele	Állattartás környezet-szennyező hatása	Az urbanizáció folyamata és hatásai
Ökológiai vízminősítés a makrogerinctelenek vizsgálata alapján	Szennyvíztisztítás	Növénytermesztés vízminőséget veszélyeztető hatása	Mederrendezés hatásai
Ökológiai vízminősítés a makrovegetáció vizsgálata alapján	A tisztított szennyvíz hatása a befogadóra	Ökológiai gazdálkodás	Csapadékvíz-gazdálkodás

1. táblázat: A Kisvízfolyások szennyezőanyag-terhelése modulegységei

A tervezés során végrehajtott feladatok:

- Modulcsoportok szervezése.
- Probléma megfogalmazása modulcsoportonként, részcélok kijelölése, részfeladatok megbeszélése, a modulegységek meghatározása.

A tervezés során alkalmazott, a személyes célok megismerését elősegítő módszerek: Hangos gondolkodás, fogalomtérkép, beszélgetés, heurisztikus beszélgetés, vita, magyarázat.

A projekt szervezésének szakasza

A projekt eredményes végrehajtását precíz, körültekintő munkával lehet csak biztosítani. A tervezési szakaszban megfogalmazott problémák, célok és feladatok kapcsán felmerül az igény olyan programok megszervezésére, melyek hasznos információkkal szolgálhatnak, elengedhetetlenek a projekt sikeres megvalósítása szempontjából. Ezek a szervezési feladatok a projekt teljes időtartamát lefedték. A projekt időtartama alatt a hét egy napján a délutáni órákban projektdélután tartottunk. Itt lehetőség nyílt a személyes találkozásra, feladatok egyeztetésére, konzultációra a tanárokkal. Emellett létrehoztunk az interneten két projektkapcsolódási felületet, a Facebook segítségével és a Google-csoporton keresztül, mindkettő biztos, gyors információcserét biztosított. Az internet nyújtotta szolgáltatásokat nemcsak a témához kapcsolódó kutatási munkákhoz tudták használni a hallgatók, hanem itt gyűjtötték a mindenki számára hozzáférhető dropbox-ban a beszámolók anyagait, szakirodalmi anyagokat, előadások anyagait, a foglalkozásokon és a kirándulásokon, külső helyszíni programokon készített fotókat.

A félév során a projektcsoport közös szervezésű programjai a következők voltak:

Program időpontja	Tartalma
2011. 09. 15.	Első megbeszélés, fogalomtérkép készítése, csoportok létrehozása
09. 27.	Vízfogyasztás csökkentésének lehetőségei – „asztalterítő” módszer, feladatok és problémák megbeszélése
10. 04.	Terepszemle az Aranyhegyi-patak bp.-i 6 km-es szakaszán Bp. határától a torkolatig, mintavétel és helyszíni mérés, BISEL-mérés a határ és a torkolati szelvényben.
10. 11.	Kutatási részeredmények beszámolója (kiselőadások), beszélgetés, irányított vita az esővíz felhasználásról a „Telesó” rendszer kapcsán.
10. 18.	Megbeszélés, szennyvíztisztító látogatásának előkészítése

10. 25.	<i>Terepszemle az Aranyhegyi-patak solymári szakaszán – az eperfüdek és a szennyvíztisztító alatti szelvény (solymári főútig) és a Solymári Szennyvíztisztító Telep látogatása, interjú készítése az igazgatóval. Helyszíni mérések és mintavétel a szennyvíztisztító feletti és alatti szelvényben a VITKI munkatársának vezetésével</i>
10. 26.	<i>Laborlátogatás a VITUKI-ban, beszélgetés a laborvezetővel és munkatársaival. Mérések az egyetemi laborban (solymári minták mérése - szennyvízes csoport)</i>
11. 08.	<i>Megbeszélés és irányított vita az ökológiai vízminősítés fontosságáról</i>
11. 14.	<i>Üzemlátogatás a Budapesti Központi Szennyvíztisztító Telepen</i>
11. 15.	<i>Kutatási részeredmények beszámoló és hallgatói kiselőadások</i>
11. 28.	<i>Vízmintha mérése a laborban (nov. 27-én a Szentendrei úti felüljáró alatti befolyásból származó vízmintha vizsgálata)</i>
11. 29.	<i>Beszélgetés a fenntartható vízgazdálkodásról, a Mindentudás Egyeteme előadásainak megtekintése: Somlyódy László Az értől az óceánig 2003. 02. 03.; Vízválasztón Magyarország (Magyarország felszíni és felszín alatti vizei riportműsor) 2011. 05. 17-i előadás; és Juvancz Zoltán Hormonhatású szennyezések útja a vizektől az emberi testig 2011. 05. 18.</i>
12. 02.	<i>Terepszemle az Aranyhegyi-patak pilisvörösvári szakaszán, forrástól a szennyvíztisztítóig, mintavétel a szennyvíztisztító felett és alatt, a minták laboratóriumi vizsgálata (szennyvízes csoport mérése)</i>
12. 06-07.	<i>Mintavétel a patak bp.-i szakaszán (csapadékbefolyók mintázása), a minta vizsgálata a laborban (urbanizációs csoport) Mintavétel a patak bp.-i szakaszán, határszelvény és torkolat mintázása és mérés a laborban (élővízes csoport mérése) Irányított vita a fenntartható vízgazdálkodásról</i>
12. 12.	<i>Mérés a laborban, Solymár és Pilisvár közötti szakasz nádas területének bejárása, mintavétel és a minták vizsgálata (mezőgazdasági csoport mérése)</i>
12. 13.	<i>A projektbeszámoló tartalmi egyeztetése, a projekt programjainak zárása, a projekt zárásának (projektzáró előadás) előkészítése</i>

2. táblázat: A Kisvízfolyások szennyezőanyag-terhelése projekt megvalósult közös programjai

Az Aranyhegyi-patak állapotértékelése során a hallgatók a vízgyűjtő terület feltárása során megállapították a vízminőséget leginkább befolyásoló hatásokat, és ezek figyelembe vételével a forrástól a torkolatig a 2. ábrán látható mintavételi helyeken végeztek vizsgálatokat.

2. ábra: Mintavételi és vizsgálati helyek az Aranyhegyi - patak állapotértékelésénél

(* jelmagyarázat: M – mezőgazdasági modulcsoport, SZ – szennyvízes modulcsoport, B – Biesel-vizsgálatok, N – makrovegetációs vizsgálatok, U – urbanizációs modulcsoport vizsgálati helyei)

A projektdélutánokat a hallgatók minden alkalommal igénybe vették, aktív résztvevőként, szemben a hagyományos oktatási órákkal, ahol „csendes elszendődő” a tanári előadásnak. Szemben a heti 2-45 perces vízminőség-védelmi gyakorlati órával, a témával eltöltött kontaktidő csak a megbeszéléseket számolva alkalmanként 5-45 perc volt, vagyis összességében sokkal több időt szántak a témával való foglalkozásra, és azt örömmel, érdeklődve tették, sokkal inkább a belső motiváció érvényesült, mint a külső pl. hiányzás miatti letiltás. Ez annak köszönhető, hogy volt céljuk, amiért hajlandóak voltak dolgozni. A hagyományos gyakorlati órával szemben ez jelenti a legnagyobb különbséget, hiszen ott a hallgató elsődleges célja, hogy minél észrevétlenebb maradjon, és minél gyorsabban teljen el a tanóra időtartama (kevés kivételtől eltekintve).

Miután a hallgató megfogalmazta a problémát, és eldöntötte, hogy arra megoldást keres, a tanulási folyamat az adott cél eléréséhez szükséges eszközzé válik, mely lehetőséget biztosít a sikeres megvalósításra. Küzdenek a cél eléréseért, felelősnek érzik magukat a tanulási folyamatért, vagyis kialakul, fejlődik az önszabályozó tanulás és ezzel együtt az egész életén át tanulás képessége. Ezt bizonyítja az is, hogy a félév végére a legtöbb csoporttagnak már kész ötlete volt a munka folytatására tudományos diákköri tevékenység vagy szakdolgozat keretei között.

Az eredményességet és annak visszajelzését fontosnak tartottuk a projekt során, ugyanis a sikeresen végrehajtott feladat ösztönöz egy újabb fellátására és megoldására. Ezért minden találkozót egy nyitó beszélgetéssel

kezdünk, amelynek keretében a hallgatók beszámoltak előző heti munkájukról, a sikeresen végrehajtott feladatokról, egyben jelezték, ha valahol elakadtak vagy valami olyan problémával találkoztak, melyhez segítséget igényelnek. Ez a beszámolási lehetőség az interneten keresztül folyamatosan végigkísérte munkánkat. Ennek tapasztalata, hogy a munka folytonossága nemcsak a hallgatókra terjed ki, hanem a pedagógusra is, akinek folyamatosan elérhetőnek és információkésznek kell lennie a projekt folyamán. Munkája a projektvezetés során nem korlátozódik a tanítási időre, hanem azon túlnyúlva szabadidejének jelentős részét is igényli. Ehhez az elhivatottság, a hallgatókba és a munkába vetett hit elengedhetetlen feltétel. A hallgatók kiselőadásokkal is készültek, melyeket a csoporttagok előtt bemutattak, és beszélgetést kezdeményeztek az adott témával kapcsolatban. A beszélgetések legfőbb célja az volt, hogy egy adott terület mélyebb tanulmányozása során szerzett információkat, érdekességeket a többiekkel is megosszák, ezáltal mindenki tájékozott legyen így együtt dolgozva fel a rendelkezésre álló idő alatt a tananyagot. Tapasztalataink szerint ezek az előadások színvonalasak és érthetőek voltak, a tananyag közös feldolgozását szolgálták. A hallgatók előadókészsége és a bemutatót kísérő prezentációik színvonala a félév alatt sokat fejlődött.

A projekt szervezési szakaszában elvégzett munka:

- Programok szervezése.
- Kapcsolatfelvétel a programban szereplő cégekkel, munkatársaikkal.
- Labormérések előkészítése, mérőműszerek, reagensek számbavétele.
- Szakirodalmi anyagok előkészítése, tanulmányozása.

A szervezés során alkalmazott, az önállóságot, kreativitást, kutatást elősegítő módszerek: megfigyelés, gyűjtés, elemzés, tervezés.

A projekt kivitelezése

A hallgatók a projekt kivitelezési szakaszában adatokat, információkat gyűjtöttek és elemeztek. Az információszerzéshez a projektvezető tanár által összeállított szakirodalmi lista adta meg a kezdeti lépéseket, majd a hallgatók ezt folyamatosan bővítve a félév végére elkészítették a vízminősítési folyamatokhoz általuk ajánlott irodalomjegyzéket, melyet a következő munkák során, illetve az oktatásban is hasznosnak tartunk a jövőben.

Feltárták az ok-okozati összefüggéseket, és ennek segítségével eljutottak a megoldáshoz. A csoportok önállóan végrehajtották a vállalt feladatokat, felelős döntéseket hoztak. A projektvezető tanár szerepe ebben a szakaszban ténylegesen csak a háttérirányítás, elsősorban segítő, mentoráló és szakértői tevékenység volt.

A kiinduló probléma megoldásaként a kivitelezési szakasz végére elkészültek a produktumok, melyek tulajdonképpen válaszok az induláskor megfogalmazott feltevésekre, kérdésekre. Megjelenési formájuk nagyon változatos lehet

a projekt fajtájától, témájától függően (3–6. táblázat). Több tanulmány és bemutató anyag készült pl. mérési jegyzőkönyvek, újságcikk, plakát a Víz Világnapjára, valamint elkészítették a hallgatók a makrogerinctelenek vizsgálatát megkönnyítő *Makrogerinctelen-határozót*, a makrovegetáció vizsgálatát segítő *Növényhatározót*, továbbá készült egy nagyon ötletes vízhozammérésre alkalmas szerkezet is.

A modulcsoportok által megfogalmazott problémák, célok és az elérésükhöz megvalósítandó feladatok, továbbá a megoldást prezentáló produktumok a következők voltak:

modulcsoport	problémafelvetés	célok	feladatok	produktumok	
Élővíz	„A kisvízfolyások biológiai állapota, háttere nem megfelelően ellenőrzött.”	Aranyhegyi-patak biológiai állapotának felmérése.	Vízgyűjtő terület feltárása.	Kisvízfolyás makrofiton és parti zóna növényzetének növényhatározó gyűjteménye.	
		A meder összetételének, anyagának megismerése. Adatok feltárása a hidromorfológiai jellemzéshez.	Aranyhegyi-patak geológiájának feltárása.		
		A Víz Keretirányelv és a Vízyűjtő-gazdálkodási Terv tanulmányozása.	Aranyhegyi-patak VKI szerinti besorolása.	Kisvízfolyások makrogerinctelen határozó gyűjteménye.	
	A makrogerinctelenek vizsgálatára nincs egységes, szabványosított vizsgálati eljárás.	A hazai makrogerinctelen vizsgálati eljárások áttekintése, összehasonlítása.	Aranyhegyi-patak makrogerinctelen alapú ökológiai minősítése a BISEL-módszer alapján.		
			Szennyezőanyagok hatásainak vizsgálata a felszíni vizek élővilágára.	Jegyzőkönyv a kisvízfolyás torkolati szelvényéből és bp.-i határszelvényből származó vízminta BISEL-vizsgálatáról.	
			Bioindikátor növények vizsgálata az Aranyhegyi-patakknál.		

3. táblázat: Az élővízi és a természetes vízi ökoszisztéma modulcsoport céljai, feladatai és az elkészült produktumok

modul-csoport	problémafelvetés	célok	feladatok	termékek
Szennyvíz	„A köztudatban a szennyvíztisztítókról negatív vélemény alakult ki: a tisztított szennyvíz befogadóra gyakorolt hatása nem lehet jó.”	A feltevés igazolása vagy cáfolása. A tisztított szennyvíz befogadóra gyakorolt hatásának vizsgálata két különböző hatékonysággal üzemelő szennyvíztisztító kapcsán.	A szennyvíz befogadóra gyakorolt hatásának mérése. Mintavétel, mérés mindkét szennyvíztisztító felett és alatt.	Mérési jegyzőkönyv a Pilisvörösvári Szennyvíztisztító Telep feletti és alatti szelvényből vett vízminta vizsgálatáról.
			Jogszabályi előírások áttekintése.	Felszíni vízre vonatkozó jogszabályok gyűjteménye.
			Szennyvíztisztítás technológiájának megismerése.	Egyedi tervezésű és kivitelezésű forgómozgású elvén működő vízhozammérő berendezés „prototípus”.
			Iszapkezelési technológiák megismerése.	Interjú a Solymári Szennyvíztisztító Telep igazgatójával. A beszélgetésről készült újságcikk megjelentetése a Solymári Hírműködésben.
			Solymári és Pilisvörösvári Szennyvíztisztító Telepek hatékonyságának vizsgálata a telepen mért hosszú távú idősorok adatai alapján.	Mérési jegyzőkönyv a Solymári Szennyvíztisztító Telep feletti és alatti szelvényből vett vízminta vizsgálatáról.

4. táblázat: A szennyvízbevezetés vízminőséget meghatározó szerepe modulcsoport céljai, feladatai és az elkészült termékek

modul-csoport	problémafelvetés	célok	feladatok	termékek
Mezőgazdaság	A mezőgazdasági tevékenységek országsszerte bizonyítottan több környezeti problémát is okoznak.	Megismerni a mezőgazdasági tevékenységből származó szennyezéseket és hatásukat.	Pilisszentiváni bányató és a pilisvörösvári ötó példáján vizsgálni a halastavak hatását az Aranyhegyi-patakra.	Vízfogyasztás csökkentésére felhívó jellegű plakát és szóróanyag.
	A növényvédőszer a felszíni vizekben kimutathatók és káros hatást gyakorolnak hosszú távon.		A kemikáliák káros hatásainak vizsgálata az eperföldek példáján. Interjú készítése az eperföld tulajdonosával.	Interjú az eperföld tulajdonosával.
	Aranyhegyi-patak vízminőségét befolyásolják a környező szántóföldeken használt talajjavító eljárások.		Biogazdálkodás, mint a prevenció lehetőségének kutatása.	
			A műtrágya-felhasználás mennyiségi adatainak kimutatása.	
			Alternatív megoldási lehetőségek keresése a műtrágya kiváltására.	
			Az Aranyhegyi-patak Solymár és Pilisvörösvár között található nádassal benőtt szakaszának vizsgálata.	

5. táblázat: A mezőgazdasági tevékenységek hatása a víz minőségére modulcsoport céljai, feladatai és az elkészült termékek

modul-csoport	problémafelvetés	célok	feladatok	termékek
Urbanizáció	Az urbanizáció a hidrológiai körfolyamatot megzavarja.	Megismerni az urbanizáció folyamatát és azokat a tényezőket, amelyek a vízminőséget befolyásolják.	Népességi adatok gyűjtése, elemzése. A területre jellemző csapadékmennyiségek vizsgálata. Óbuda település-történetének és szerkezetének áttekintése.	Jegyzőkönyv a népességi adatokról és a területre lehulló csapadék mennyiségekről.
	A burkolt városi felületekről nagy esőzéskor nagy mennyiségű szennyezőanyag kerül a patakba.	Megismerni a csapadékvízzel patakba kerülő szennyező anyagokat, hatásukat.	A patak vízminőségének vizsgálata a csapadék csatorna befolyása előtt és után.	Az Aranyhegyi-patak Óbudai Buszgarázs csapadék bevezetés feletti és alatti, továbbá a csatornán a telepről összegyűjtött csapadékvíz-bevezetés előtti vízminőség vizsgálati jegyzőkönyve.
		Felderíteni a csapadék bevezetésére szolgáló műtárgyakat.	Csapadékvíz-mintavétel és -vizsgálat. Az Óbudai Buszgarázs csapadék-összegyűjtő és -elvezető rendszerének tanulmányozása.	
	A mederrendezés káros hatást gyakorol a vízi ökoszisztémára.	Felderíteni a mederrendezés célját és technológiai lehetőségeit.	A patak mederrendezéséért felelős Fővárosi Csatornázási Művek felkeresése, adatgyűjtés, térképmásolat a mederrendezési tervekről.	Tanulmány az ökológiai mederrendezésről.
			Az Aranyhegyi-patak bp.-i szakaszának (torkolat-városhatár) bejárása során számba venni a műtárgyakat, fényképek készítése és beazonosítás.	
			Megismerni azokat a jogszabályokat, melyek a mederrendezéssel kapcsolatban előírásokat tartalmaznak a felszíni víz minőségét illetően.	

6. táblázat: Az urbanizációs folyamatok hatásai modulcsoport céljai, feladatai és az elkészült termékek

A projekt végére a részfeladatok összefoglalásaként elkészült a közös produktum, az Aranyhegyi-patak vízminőségi térképe, mely tartalmazza a patak minőségét befolyásoló szennyező forrásokat (szennyvíztisztítók, mezőgazdasági területek, település, esővízgyűjtő csatorna, illegális hulladéklerakás stb.) a pontos koordináták megadásával, és a mintavételi pontokat a mért eredmények feltüntetésével. Ez tükrözi a hallgatók vízgyűjtő területi szemléletét, a vízről mint komplex rendszerről való gondolkodását.

A mérések során a hallgatók nemcsak a mérési elveket sajátították el, hanem jártasságot szereztek a mérőműszerek alkalmazásában. Ezt azzal is bizonyították, hogy a méréssel kapcsolatos tudásukat egymásnak adták át, így a csoportok gyakorlatilag egymást készítették fel a mérésekre, segítették egymás munkáját. Megtapasztalták, hogy a mintavételezési eljárás milyen terepi nehézségekkel jár, hiába tervezik meg a mintavétel helyét papíron, elméletileg a leginkább megfelelő helyen, ha nincs mód a terepen annak megközelítésre. A mintavételi idő tervezése során pedig a szélsőséges időjárás hatását kellett figyelembe venni, pl. az Urbanizációs csoportnak a csapadékra egészen decemberig kellett várnia, hogy mintát tudjon venni a csapadék összetételének, illetve patak vízminőségére gyakorolt hatásának vizsgálata céljából.

A munka folyamán bizonyosságot szereztünk arról, hogy a legmotiválóbb tényező a külső helyszíneken való munkavégzés. Több hallgató is megfogalmazta, hogy igazán akkor tudta a munka lényegét megérteni, a problémát megfogalmazni, amikor első alkalommal közös terepbejárást szerveztünk a vízgyűjtő terület megismerésére. A környezeti elemekkel való közvetlen kapcsolat, az élményszerzés, a valóságos állapotok megismerése szerves része a projektmunkának, és ez adja az alapját jövőbeni szakmai tevékenységüknek is. Ezt mi sem igazolja jobban, mint a projektmunkában részt vevő hallgató véleménye: *„A terepgyakorlat csodákra képes. Talán ekkor dolgoztak össze leginkább a csapatok. Azt hiszem, ekkor mindenkinek fontossá vált a természet védelme és szeretete. Elkezdtünk intenzívebben utánajárni a dolgoknak, elolvasni az anyagokat, könyvtárban keresgélni.”* (Részlet a projektben részt vevő hallgató munkanaplójából)

A projekt kivitelezési szakaszában elvégzett munka:

- Adatgyűjtés.
- Terepi munka, mintavétel, mérések a helyszínen és a laborban.
- Üzemlátogatás, interjúk készítése.
- Mért adatok elemzése.
- Produktumok elkészítése.

A kivitelezés során alkalmazott, az önállóságot, kreativitást, kutatás elősegítő, valamint az együttműködést feltételező módszerek: megfigyelés, mérés, gyűjtés, elemzés, vizsgálat, adatfeldolgozás, rendszerezés, interjú, terepkutatás, alkotás, esettanulmány, projekt módszer, tanulmányi kirándulás.

Projekt bemutatása, értékelése

A szorgalmi időszak utolsó heti megbeszélésével nem ért véget a projektcsoport munkája. A vizsgaidőszakban is tartottuk a kapcsolatot, a konzultációs időpontok továbbra is lehetőséget biztosítottak információszerezésre, találkozásra. A vizsgaidőszakban a hallgatók felkészültek, hogy meghívott vendégek és csoporttársaik előtt beszámoljanak a félév során végzett munkájukról. Ez fontos momentum a projektmunkának, és eltér a hagyományos pedagógiai értékeléstől.

A projekt értékelésénél figyelembe vettük egyrészt az egész csoport egyetemes munkáját, a produktumot, annak színvonalát és az odáig vezető tanulási folyamatot a probléma megfogalmazásától a megoldásig terjedően. Számba vettük, hogy milyen tanulási folyamatok zajlottak a szaktárgyi és a metakognitív tudásrendszer gyarapodása szempontjából. A munkát a társas kapcsolatok szempontjából is értékeltük, az együttműködés, segítőkészség a csoportokban mennyire fejlődött a munka folyamán. A munkát az egyén szempontjából is értékeltük, hogy ő miként tudott beilleszkedni a csoportba, voltak-e konfliktusai, és ezeket meg tudta-e oldani, mennyire számíthattak rá a többiek, hogyan és mennyit tanult a projekt folyamán. Ezeket főként a projektvezető tanár tudta értékelni a folyamatos megfigyelései és a hallgató önértékelése, valamint a hallgatók egyénileg elkészített portfóliói alapján.

Az értékelésnek a legfőbb mozzanata azonban az, amikor a csoportok saját és a másik csoport munkáját értékelik, ezzel gyakorolva a véleményalkotást, a döntéshozatalat. Ezt ünnepélyes keretek között valósítottuk meg a vizsgaidőszak utolsó hetében. A meghívott vendégekből álló szakmai zsűri (intézetünk oktató kollégái és más egyetem, kar meghívott vendégei) előtt mindegyik csoport 20 perc időtartamban bemutatta a félév során végzett munkájának eredményeit és a produktumokat.

A zsűri véleménye főbb pontokban összefoglalva a projektcsoport által végzett munkáról a bemutató előadás alapján a következő volt:

- A hallgatók által végzett munka értékes, a megszerzett tudást integrálja.
- A hallgatók munkája tükrözte a lelkes együttműködést, a feladatelosztást, az együtt dolgozás örömét.
- Jól felismerték és megfogalmazták a problémát, a célkitűzéseket és a feladatokat.
- A projektben sok önálló, eredeti ötlet született, melyek alapján feladataikat jól oldották meg.

- Munkájuk során gazdag módszer- és eszköztárral dolgoztak.
- A hallgatók ökológikus szemlélete a feladatmegoldásokban megnyilvánult.
- A folytatáshoz sok TDK- és szakdolgozattémát, ötletet említettek meg a hallgatók.
- A hallgatók által készített portfóliók igényesek, a munkához való pozitív viszonyulást igazolják.
- A projekt vezetése során igyekezni kellene minél több kollégát bevonni a projektmunka szervezésébe, irányításába.
- A projekt szervezésének legmegfelelőbb helye a tavaszi szemeszter, amikor a tavaszi időjárás több lehetőséget kínál a környezeti elemek vizsgálatára, de az is meggondolandó, hogy a vízminőség-védelmi projektet két féléves időtartamra célszerű tervezni.
- A „vizsgaelőadás” igazolta, hogy a hallgatók önálló tevékenységgel feltárták és megoldották a modulokon belüli problémákat.

A hallgatók számára a meghívottak tetszésnyilvánítása, a külső értékelés nagyon fontos motiváló tényező. További munkájuk sikerének az alapja az önbizalom, melyre a projektben végzett munkájuk során tettek szert. Bebizonyították önmaguknak, hogy képesek vállalt feladataikat önállóan megoldani, miközben társaikkal együttműködve a közös célért dolgoznak.

A zsűri észrevételei alapján a hallgatók elvégezték a szükséges módosításokat a projektbeszámoló írásos anyagában. Ezzel lezárult egyetemünk első környezetmérnöki projektmunkája mind a hallgatók, mind a projektben részt vevő oktatók legnagyobb meglepésére, bízva a további folytatásban.

A projektmódszer hatékonysága újabb bizonyosságot nyert. Az elért eredmények alapján a felsőoktatásban eredményesen alkalmazható szakmai és pedagógiai vonatkozásban is. Ezt az állítást a hallgatók szaktárgyból írt zárthelyi dolgozatainak eredményeivel és a félév során megvalósított kétcsoportos környezeti-pedagógiai kísérlettel igazoltuk. A zárthelyi dolgozatok eredménye a projektben részt vevő hallgatók szakmai tudásának bővülését, mélyülését igazolta. A kérdőíves írásbeli kikérdezés célja – melyet a félév elején és végén, a kontroll- és a projektcsoporttal is elvégeztünk – az volt, hogy megismerjük a projektben együttműködő hallgatók környezeti attitűdjét, nézeteit és ökológiai műveltségét, ezeket összehasonlítsuk a kontrollcsoportéval, melynek eredményéből a környezeti nevelés hatékonyságára nézve vonhattunk le következtetéseket.

A vizsgálat eredményeként megállapítottuk, hogy:

- A projektben részt vevő hallgatók környezettudatos viselkedése, környezethez való viszonyulása a féléves munka során pozitív irányban változott.

- A környezet irányában tanúsított felelősség, ökológikus gondolkodás tekintetében a kontrollcsoporttal szemben szignifikáns a pozitív változás.
- A projektoktatás során felelősségérzetük erősödött és tájékozottabbá váltak.

Összefoglalás

A fenntarthatóság mind a vízgazdálkodás, mind az oktatás oldaláról a magas szintű tudományos elméleti ismeretek mellett a rendszerszemléletet, a probléma felismerést és megoldást, vagyis a gyakorlati tevékenységet, az élethosszig tartó tanulás képességét, valamint a környezettel szembeni felelős magatartást igényli. Ezek a kompetenciák a hagyományos oktatási módszerekkel kevésbé fejleszthetők.

A megvalósított kétcsoportos környezeti-pedagógia kísérlettel igazolt *Kisvízfolyások szennyezőanyag-terhelése* című projekt eredményei igazolták, hogy a projektoktatás, a környezetpedagógia oktatási stratégiája hatékony kiegészítője lehet a felsőoktatás tudományos elméleti képzésének a gyakorlati tevékenységek erősítésével, az alkalmazható tudás létrehozásával és a kompetenciák fejlesztésével.

A projektoktatás eredményességét a hallgatók által vezetett és a projekt végén kiértékelt önértékelő munkanaplók is igazolják. Miután kiértékeltük a hallgatóknak arra a kérdésre adott válaszait, hogy miben látják a projekt munka jelentőségét, összefoglalóan megállapítottuk, hogy eredményként fogalmazzák meg a projektoktatással szemben támasztott elvárásokat:

„A projekt során azt tapasztaltam, hogy a külső kényszer helyett egy belső motiváció alakult ki. Sokkal jobban érdekelt a témakör. Nagyon tetszett, hogy nem egy kész valamit tettek elénk, hanem nekünk kellett utánajárnunk az információknak. És amiért megküzd az ember, azt sokkal inkább magáénak érzi.”

„Abban, hogy nem a könyv fölött kell ülni, hanem egy csoportban kell együtt dolgozni. A csoportban mind a rossz, mind a jó ötletek előreviszik a munkát. Gondolkodni kell, ki kell találni, mi az, amit meg akarunk vizsgálni, hogyan csináljuk azt. Nevel az életre, mert kompromisszumképesnek kell lenni. Saját magunk alkotunk valamit, aminek utánajártunk és ez jó érzés.”

„Szerintem az a legfontosabb jelentősége és eredménye, hogy a hallgatók elkezdik élvezni azt, amit tanulnak.”

„Abban látom az eredményét, hogy a saját kutatásokon keresztül, sokkal jobban a részünkké vált a témakör. Hogy kialakult egy saját motiváció, hogy mélyebbre menjünk, többet akarjunk tudni. Aztán eredményét látom a sok gyakorlatban. Rengeteg tapasztalatot szereztünk, és nem csak elméletben

tanultuk, hogyan végezzünk különböző méréseket. A közös munkán keresztül megtanultuk, hogyan kell csoportban együtt dolgozni. Hogyan osszuk be az elvégzendő feladatot. Hogy nemcsak a saját felelősségünkre dolgozunk, hanem több ember munkájának a sikerességéért.”

(Részletek a hallgatók által vezetett önértékelő munkanaplókból)

A projektoktatás a belső motivációra építve a tanulást a produktum eléréséhez szükséges eszköznek tekinti, így segíti az önszabályozott tanulási folyamat kialakulását. Az élethosszig tartó tanulás képessége az ebben a folyamatban kialakuló önállóságot feltételezi. A valós életből származó komplex probléma megoldása közben lehetőséget teremt a tapasztalatszerzésre, a különböző tudományterületek ismereteinek összekapcsolására, az ok-okozati összefüggések meglátására.

A végzett környezetmérnökkel szembeni elvárások ebben a tanítási-tanulási folyamatban biztosíthatók a leghatékonyabban. Eredménye a multidiszciplináris ismeretekkel és komplex gondolkodásmóddal rendelkező generalista környezeti szakember, aki képes a problémák felismerésére és megoldására.

Irodalom

Falus Iván (2003): Az oktatás stratégiái és módszerei In *Didaktika*. Falus Iván szerk. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 278–281. p.

Kováts-Németh Mária (2010): *Az erdőpedagógiától a környezetpedagógiáig*. Pécs: Comenius Kft.

M. Nádasi Mária (2003): *Projektoktatás*. Budapest: Gondolat Kiadói Kör – ELTE BTK Neveléstudományi Intézet.

Egy európai mintaprojekt a klímaváltozás okozta elsivatagosodás megállítására és visszafordítására

„A Homokhátság ökológiai rehabilitációja és vízutánpótlása a Duna–Tisza-csatorna megépítése útján”

*Pákh László – Nagy Melinda – Fazakas Judit –
Makovický Pavol – Balázs Pál –
Nemcsók János*

A megfontolt politikusokat, a kormányt és a minisztériumokat, mindenkor a gazdasági válság okozta károk csökkentésének szándéka, és a társadalmi feszültségek mérséklésére irányuló törekvés foglalkoztatja. Vannak azonban olyan hosszabb távú gazdasági és társadalmi kérdések, amelyek örökös halogatása, és a természeti törvények figyelmen kívül hagyása, gyerekeink és unokáink fejére zúdíthat majd egy, a legutóbbinál sokkal pusztítóbb válságot.

A szakemberek széles köre szerint a klímaváltozás okozta válságok, mint amilyenek a víz- és élelmiszerhiány ígérkezik, már nem a jövő fenyegetése, hanem már jelen van a Földön (European Environment Agency 2012).

A nagy gazdasági válságokat az emberiség még sohasem ismerte fel kialakulásuk idején, pusztító hatásuk ellen általában csak utólag próbált védekezni. A globális klímaváltozás lefolyása, legveszélyeztetettebb helyszínei, az emberi megélhetést lehetetlenné tevő ereje azonban már ismert, a tudományos kutatók már leírták (Ciscar, 2009; Fung és mts., 2010; Grover, 2012), a veszély elkerülésének feladata Közép-Európában mégsem került még a legsürgősebben megoldandó feladatok élére. Miután a klímaváltozás okozta hatások elhárítása csak összehangolt program végrehajtása eredményképpen lehetséges, és a siker csak hosszabb távon várható, a halogatás politikája nem folytatható, a károk elhárításának programját azonnal el kell kezdeni.

I.

Az ENSZ, az Európai Unió és a magyar tudósok előrejelzései szerint (European Environment Agency 2012; Takács-Sánta 2005) Közép-Európában a sivatagosodás veszélyének leginkább kitett terület a Homokhátság 100 x 100 km²-es területe, amely 90%-a Bács-Kiskun megyét érinti. E probléma feloldására ajánljuk a Bács-Kiskun megye területére kiterjedő vidékfejlesztési komplex programunkat, amely alkalmas lenne – a Duna–Tisza-csatorna, és öntözőcsatorna-hálózat

megépítése, és elegendő víz juttatása útján – a szárazság elhárítására, a termelés fenntartására, sőt növelésére, új munkahelyek teremtésére, az életfeltételek javítására.

Tekintettel arra, hogy a projekt teljes mértékben beilleszthető az Európai Unió által kibocsátott „vízkeretervbe”, valamint a Duna rendezési terveibe (amelynek központját Budapestre telepítette az Európai Unió illetékes bizottsága), feltételezhető, hogy az Európai Uniónak a 2013 utáni időszakra készült fejlesztési terve utoljára nyújt számunkra olyan alkalmat, hogy ilyen nagy jelentőségű projektet, mint amilyen a Homokhátság megmentése jelent, külső segítség útján valósíthassunk meg.

II.

Már az 1970-es években jelezték a magyar kutatók és gazdálkodók, hogy a Homokhátságban egyre kevesebb a csapadék, a talajvíz szintje veszélyesen csökken, a termelés biztonsága egyre kiszámíthatatlanabb. Akkor kezdtek először beszélni arról, hogy a felmelegedés, néhány évtized múlva, sivataggá változtathatja a vidéket. Szinte észre se vettük a helyzet gyors romlását, amikor 2002-ben az ENSZ mezőgazdasági és élelmiszertermelési kérdésekkel foglalkozó bizottsága (FAO) Spanyolország bizonyos területeit és a Homokhátságot a félsivatagi területek közé sorolta (Food and Agriculture Organization 2002). A helyzet furcsasága, hogy a világ sok országában már folyik, sőt egyre erősödik a harc a vízért (Izrael, Ghána, Etiópia, Barcelonába tankhajókkal szállítják az ivóvizet), Magyarországon pedig a két nagy és bővizű folyó között elterülő Homokhátság kiszárad, miközben az Alpok és a Kárpátok vize érintetlenül, hasznosítás nélkül folyik ki az országból a Duna és a Tisza medrében.

Eközben az ország legnagyobb megyéjében 520.000 hektár termőterületen folyamatosan csökken a talajvíz (azt már a gyümölcsfák gyökerei sem érik el), 3 aszályos évre jut 1 csapadékos, kiszáradtak a vízmegőrző tavak, a tanyás gazdálkodásból élő gazdák mintegy 40%-a abbahagyta a gazdálkodást. Ugyanakkor ebben a térségben együtt található a jó termőföld, a munkaerő, a szakértelem, a megfelelő termelési kultúra és az átlagnál több napfény, viszont hiányzik az életet adó öntöző víz.

Ilyen körülmények között a termelés visszaesése várható, és az, hogy a megélhetési nehézségek romlásával napirendre kerül az emberek elszivárgása, majd csoportos elköltözése. (1990-ben 71 000 tanya volt a megyében, ma már 20 000 lakatlan). Pedig egy megye lakossága jelentős részének áttelepítése sokkal nagyobb költségébe kerülne (az Országgyűlés által 2004-ben jóváhagyott „Beszédes program” az áttelepítés költségeit 10–15 ezer milliárd Ft-ra becsülte) az államnak, mint a jelenlegi gazdasági válság. Nem is beszélve arról, hogy a túlszűfolt országban az áttelepülők számára helyet sem lehet találni.

Nem nehéz megjósolni azt sem, hogy ilyen helyzetnek már a közeli valószínűsége is pánikot okozna, a közbiztonság felbomlana. Társadalmi, politikai kihatása felbecsülhetetlen károkat okozna a kényszerűségből kitelepítésre kerülő és a befogadó térség polgárai között.

Az elmúlt évtizedekben Bács-Kiskun megye közigazgatási szervei jelezték a veszélyt, a tudományos intézmények pedig elemzéseket mutattak be, és javaslatokat dolgoztak ki, minden egyes kormány – szinte minden évben – egy-egy rendeletet, határozatot is hozott némely helyi probléma megoldására. Készültek programok az egész Homokhátság megsegítésére is. Sajnos egy részük meg se valósult, más részük pedig a meglévő helyzet fenntartására sem volt elegendő. Valószínű, hogy közben bizonyos részprogramok végrehajtása szétforgácsolta az erőket, a kormányzati szervek közötti nézeteltérések és érdekellentétek pedig egyenesen hátráltatták az átfogó kérdések megoldását. A különös az, hogy ma is az egyre fogyó helyi vizek hatékonyabb felhasználásáról illetve újrafelhasználásáról folyik a vita, miközben egyértelmű, hogy a Homokhátság minden gondja a vízhiányból ered. A kertek kiszáradnak, pedig a kertek alatt folyik el Közép-Kelet-Európa két legnagyobb folyója, vizük felhasználásáról – mintha tabu lenne – nyilvános vitákon szó sem esik.

III.

Az eddigi próbálkozások bebizonyították, hogy nincs olyan módszer, amelyik a helyi kis vizek felhasználásával a Homokhátság vízhiányát pótolni tudná, a kiszáradást megakadályozhatná. Magyarország kedvező természeti adottságai mellett kedvezőtlennek számít az a helyzet, hogy két bővizű folyónk, a Duna és a Tisza, egymástól 100 km-es távolságra, párhuzamosan haladva hagyja el az országot. A nyugat-keleti irányú vízi út hiánya mindig hátráltatta az ország fejlődését, nehezzé tette az Alföld felzárkózását az ország nyugati feléhez. Évszázadok óta készültek tervek az e hátrányból eredő veszteségek elhárítására (Vörös 1994). 1715-től a mai napig 13 különböző Duna–Tisza-csatorna terv vett el, annak ellenére, hogy elődeink a két folyót összekötő hajózható csatorna megépítésében látták a megoldást, de kezdeményezésük mindig elbukott az érdekellentéteken, és a kormányok rövidtávban gondolkodó politikája miatt. Az elmúlt századokban elsősorban a hajózás, az áru- (főként a só) és gabona-szállítás szükségessége indokolta a csatorna megépítését, ma azonban sokkal erősebb érvek és érdekek szólnak a csatorna elkerülhetetlensége mellett.

A Duna–Tisza-csatorna terve nem új ötlet. Dillher báró, Szolnok parancsnoka 1715-ben terjesztette a bécsi udvar elé a Bécstől Szolnokig vezető, a Dunát a Tiszával összekapcsoló hajózható csatorna tervét (Vörös 1994). A báró szerint a csatornát „minden nehézség nélkül és költséggel” meg lehetett volna építeni, segítségével pedig az erdélyi só és fa, illetve a tiszai hal is eljuthatott volna Budára, majd a Dunán a birodalom nyugati tartományaiba.

A báró terve azonban annak ellenére sem valósult meg, hogy az ötletet időről időre újra elővették. Az 1840-es Országgyűlés törvényt is alkotott „a Dunát a Tiszával összekötő csatornáról”, és egy évszázaddal később, 1943-ban is benyújtottak egy törvénynyilatkozatot a csatornáról. Az építkezés a második világháború után, 1947-ben meg is indult: az öntözőcsatorna Dunaharasztnál ágazott ki a ráckevei Duna-ágból, de csak a 22 km-re fekvő Dabasig jutottak, amikor az építkezést leállították.

Egy másik Duna–Tisza-csatorna meg is valósult: a valaha Ferenc-csatornának (ma szerbül Veliki Kanal-nak) hívott mesterséges vízfolyás 118 km hosszan húzódik a mai Szerbiában Bezdán és Óbecse között. Van egy leágazása (korábban Ferenc József-csatorna, ma Mali Kanal néven), amely Sztaparnál indul, és Újvidéknél éri el a Dunát. A Ferenc-csatornát még 1793-ban kezdték építeni, és 1802-ben adták át. Bár azóta többször modernizálták, mára elveszítette a jelentőségét.

IV.

A 21. század kihívásai, elsősorban a klímaváltozás hazánkat is érintő hatásainak kivédése, a Homokhátságban tartós szárazságot okozó várható következményei, és az európai együttműködés erősítésének közös érdeke követeli meg a Duna és a Tisza természetes és kifogyhatatlan erőforrásainak hasznosítását. A Rajna–Majna-csatorna története mutatja, hogy egy jól karbantartott vízi út a 21. században is gazdasági régiókat és városokat összekötő kapocs, a fejlődésüket hatékonyan segítő tényező tud lenni. Nem tartható fenn tovább az a benuátltság, ami ezen a téren Magyarországban tapasztalható.

A folyók természetes erőforrásainak hasznosítása terén napjainkban még azt a színvonalat is nehéz fenntartani, amit évtizedekkel ezelőtt elértünk. E tanulmányt elkészítő munkacsoport azért alakult, hogy a mögötte lévő kutatók eszmei értékét jelentő projektet, a Homokhátság vízellátásának kérdését, a Duna–Tisza-csatorna megvalósítása, a „Homokhátság” területére kiterjedő öntözőcsatorna-hálózat kiépítése útján megoldják. A tanulmány célja a szivatagosodás veszélyének elhárítása, az életfeltételek fenntartása és javítása; eszköze, a csatorna, és az öntözőrendszer, amely egyben a térség hosszútávú fejlesztését és az élet fenntarthatóságát biztosítaná.

1. ábra: A tervezett Duna–Tisza-csatorna lefolyása (Csizmadia–Csonki 2008)

A csatorna Dunaújváros és Szolnok térségében kötné össze a két folyót (1. ábra), a hajózási követelmények szerinti szélessége kétirányú forgalom esetén 45 méter, mélysége 3 méter. Vannak tervek a magas vezetésű és a mély vezetésű megoldásra egyaránt. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a legfrissebb előrejelzések szerint a Kárpát-medence vízgyűjtő területén az éves csapadék mennyisége oly mértékben csökkeni fog, hogy a Tisza vizét pótolni kell. Ezért a Dunából való vízpótlás lehetőségét terveinkbe beépítettük. E két variáció között majd egy szélesebb körű szakértő bizottság dönthet.

A csatorna a Homokhátság legmagasabb pontján indulna dél felé, és vezetne a hátság gerincén (gravitációs úton) az országhatárig (esetleg a Vajdaságba is) az öntöző főcsatorna, amiből szükség szerint ágaznának ki az öntözőcsatornák. A Kecskemét mellett lévő Mercedes autógyárat is érdekli a terv, mert megépülése esetén vízen szállíthat: nyugatra a Rajnán át az Atlanti-óceánig, keletre a Dunán át a Fekete- és a Földközi-tengerig.

A projekt a 21. század elejéhez méltó technikai színvonalon valósulhatna meg. A csatorna vízellátását mind a két folyónál szivattyúk szolgáltatják, és a hátság gerincén központi irányító bázis épülne ki, amelyik mind a vízszint változását, mind a hajók mozgását automatikusan irányíthatja és felügyelheti.

A csatornán közlekedő hajók villamos meghajtással közlekednek majd, nem szennyezik a vizet és a környéket. A számítógépes rendszer lehetővé teszi azt is, hogy a megye önkormányzatai és a termelő gazdaságok a számítógépes irányítás résztvevői lehessenek. A csatorna mentén több kikötő megvalósítására készültek tervek, javaslatok.

V.

Milyen eredmények és következmények várhatók a projekt megvalósításával?

- Négy megyét érintő, vízben szegény, a klímaváltozás hatása miatt a sivatagosodás veszélyének kitétt nagy terjedelmű régióban megvédjük az élet feltételeit, javítjuk a földek termőképességét, és ezúton a versenyképességüket is. Elhárítjuk az emberek – különben elkerülhetetlenek látszó – elvándorlási kényszerét, ezzel zavargásoktól és sok szenvedéstől szabadítjuk meg a társadalmat, az államot pedig kiszámíthatatlan nagyságú kiadástól.
- A csatorna biztonságos vízellátása lehetővé teszi az öntözéses gazdálkodás kiterjesztését, ami számottevő termelési többlettel, primőr termékek folyamatos piacra szállításával, jelentős jövedelemmel jár.
- Eddig a vízhiány korlátozta, fékezte a termelés növelését, ezután a vízbőség döntő termelési tényezővé lép elő, ami ki fogja „kényszeríteni”, illetve ösztönözni fogja a termelési szerkezet célszerű változtatását, és új gazdálkodási kultúra kialakítását.
- Szorosan együtt kell majd működni az országos szervekkel és a helyi szakemberekkel a szakképzés, a tájékoztatás, az új módszerek elterjesztése terén.
- A „kert Magyarország” koncepció megvalósításához minden feltétel rendelkezésünkre áll majd.
- Ha az öntözőcsatorna áthalad az országhatáron, nemzetközi együttműködés lesz kialakítható a Vajdasággal illetve Szerbiával.
- A Duna és a Tisza összekapcsolása lehetővé teszi a folyami hajózás újraindítását, végre átjárás valósítható meg az ország hajózható vizei között, nagy tömegű árufélék raktározása, olcsó szállítása valósulhat meg. (Ukrajnát is érdekli a Tisza hajózhatóvá tétele, mert nyugati exportjukat szeretnék a Tisza–Duna–Rajna útvonalon szállítani. Meg kell jegyezni, hogy Szlovákiával arról folytak tárgyalások, hogy a szélesvágányú vasútvonalat Pozsonyig építenék ki). A Duna–Tisza-csatorna megépítésével egy európai logisztikai rendszer működtetése is lehetővé válna.

- Az öntözőcsatorna, főként pedig a hajózható csatorna, bázisa, kiindulópontja lehet a régió megújulásának, felpozíciójának majd a befektetői kedvet, raktárak, szállodák, vendéglátóhelyek épülnek. Kiváló alkalom nyílik a vízi sportélet felvirágzására, a falusi turizmus elterjedésére, az egész megyét behálózó csatornák mentén.
- Mindezek nyomán a keletkező vállalkozásoknál és az öntözéses gazdálkodásban ma pontosan még meg nem határozható, de jelentős mértékű munkahely-növekedéssel számolhatunk. A társadalmi és szociális kérdések kidolgozása a megvalósítási tanulmány tárgya.

VI.

Néhány fontos szempontra kell még felhívni a figyelmet. Az eddig elvégzett munka minden tekintetben megfelel Magyarország érdekeinek, fontos része lehet a hosszútávú vidékfejlesztésnek, új mezőgazdasági kultúrája példamutató lehet az egész országban, hasznosítani fogja elfolyó vizeinket, új munkahelyeket teremt, és nem sérti a természetvédelem szempontjait. Ezek a törekvések és célok egybeesnek a magyar kormány és az Európai Unió céljaival, irányelveivel, a felmelegedés elleni küzdelemmel, a vízkészletek hasznosítására való törekvéssel, a nemzetközi összefogás szükségességével.

A jelen elkészített előtanulmányt számtalan szakértővel megvitattuk, akik céljainkkal egyetértettek, a megoldás egyes kérdéseiről tovább folynak a viták. Országosan elismert kutatók, mérnökök és szakemberek – a kormány egyetértése és segítségével – készen állnak a szükséges engedélyezési és kivitelezési tervek elkészítésére. Ennek érdekében folyamatban van egy szakértőkörből, tudósokból álló csoport létrehozása, amely a végleges és szükséges terveket a kormányzat illetve az Országgyűlés elé jóváhagyásra előterjeszti.

VI.

A csatorna megépítése révén létrejövő globális előnyök:

A Duna–Tisza-csatorna megépítésének csak előnyei vannak, elsősorban ökológiai szempontokból. A csatorna vízbősége lehetővé tenné a csapadékhiány miatt évtizedek óta tartó elszivatagosodás megállítását, visszafordítását. Ezáltal fokozatosan helyreáll az Alföldre jellemző ökológiai egyensúly.

A csatorna helyreállítja a részben a Tisza szabályozása miatt fennálló vízhiányt is, ami az évenkénti természetes elárasztások elmaradása miatt alakult ki.

Az öntözővíz költsége tizedére csökkenhet. Ennek nyomán megindulhat a családi farmgazdálkodás. Megteremti a fenntartható fejlődésnek megfelelő ökoturizmus feltételeit, és szélesebb lehetőséget biztosít a biogazdálkodásnak. A családi ökoturizmus fellendíti az ökoturizmust. A családi gazdaság termékei (gyümölcs, zöldség, hús) „lábon kelnek el” a vendégszobát igénybe vevő ökoturisták révén. Ezenkívül 800.000 új munkahely jön létre főleg a leginkább elhelyezkedni nem tudó szakképzetlen munkavállalók számára.

Irodalom

European Environment Agency (2012): *Climate change, impacts and vulnerability in Europe 2012. An indicator-based report.*, Office for Official Publications of the European Union, Luxembourg, ISBN 978-92-9213-346-7

Ciscar, Juan-Carlos (editor) (2009): *Climate change impacts in Europe*. Final report of the PESETA research project, Office for Official Publications of the European Union, Luxembourg, ISBN 978-92-79-14272-7

Fung, C. Fai, Lopez, Ana, New, Mark (editors) (2010): *Modelling the Impact of Climate Change on Water Resources*. Wiley-Blackwell, 1 edition, ISBN: 978-1-4051-9671-0

Grover, Velma I. (2012): *Impact of Climate Change on Water and Health*. CRC Press, ISBN 9781466577497

Takács-Sánta András (2005): *Éghajlatváltozás a világban és Magyarországon*. Budapest: Aliena Kiadó–Védegylet, , ISBN 963 866 5149

Food and Agriculture Organization (2002): *The State of Food Insecurity in the World*. FAO, Italy, ISBN 92-5-104815-0

Vörös Károly (1994): A Duna–Tisza-csatorna tervek. *História* 1994-04, p. 36–40, <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/94-04/adatok.html> (letöltve 2012. augusztus 23-án)

Csizmadia, Pál – Csonki, András (2008): Helyszínrajz – DCS-001. <http://www.dtcs.hu/index.html> (letöltve 2012. augusztus 23-án)

Lexikológiai vizsgálatok a Palócföldön

Angyal László

A szlovákiai magyar nyelvjárások kutatása fordulóponthoz érkezett. Az anyaországon túli területeken zajló kutatásokat kívülről szemlélők aggodalma a dialektológiai felívelés miatt a közelmúltban alábbhagyni látszik, köszönhetően annak is, hogy érdemi kutatási eredményekről számolhatunk be a ma már semmiképpen a periférián, mindinkább az anyaország részeként számon tartott Szlovákiában, ahogy jelen ismertett könyv szerzője nevezi, a Felföldön. Bátran visszavághatunk tehát kiváló nyelvészünk, Benkő Loránd még az 1982-es Dialektológiai Szimpozionon felvetett kívánalmának, miszerint – idézve a szerzőt – „nagyon szeretném, ha a csehszlovákiai magyar nyelvjáráskutatás felőne a környező országok kutatási eredményeihez”¹. Az elért eredmények tudatában bizton állíthatjuk, hogy az azóta eltelt három évtizedben a szlovákiai magyar nyelvjáráskutatás leküzdötte a vele szemben felállított hiányosságokat. Természetesen más határon túli területek nyelvjárásához hasonlóan bizonyos eltéréseket is tartalmaz.

A közelmúlt talán legátfogóbb ismertetését az itteni nyelvjáráskutatásról Sándor Anna tette közzé, aki nyitrai nyelvjárásgyűjtő társaival ezt szintézisként közre is adta. Az idézett szerzők helyesen állapítják meg, hogy a gyűjtések rendszertelenségének hátterében történelmi-politikai okok húzódnak meg². Rajtuk kívül a magyarországi Cs. Nagy Lajos és Vörös Ottó munkáival gyarapodott a lista. Előbbi a közelmúltban jelentette meg *Medvesalja nyelvjárási atlaszát*³.

Az örvendetes szemléletváltás egyik újabb bizonylata Csíkány Andrea *A palóc nyelvjárás hat kutatópontjának lexikológiai vizsgálata különös tekintettel a hangtani és alaktani jelenségekre* című, az egri Líceum Kiadó jóvoltából megjelent hiánypótló kiadványa. Csíkány Andrea, a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Hungarisztika Tanszékének oktatója már ehhez az új nemzedékhez sorakozott fel dialektológiai szemlélődésével. Vizsgálatának tárgyául a szlovákiai középpalóc dialektust tette meg, hogy róluk állapot- és változásleírást adjon. Jelen könyve szerves részét képezi PhD-értekezésének, melyet az ELTE Doktori Iskolájában a Magyar Nyelvtudományi Doktori Program Szociolingvisztika/Dialektológia Alprogramjában védett meg eredményesen. Hangsúlyos megjegyezni – ahogy a szerző teszi – , hogy az adott nyelvjárástípus tanulmányozását

- 1 Benkő Loránd: Megnyitó beszéd. In *III. Dialektológiai Szimpozion*. Szabó Géza–Molnár Zoltán szerk. Szombathely: A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai II. 1998, 22. p.
- 2 Menyhárt József–Presinszky Károly–Sándor Anna: *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara 2009, 115. p.
- 3 Cs. Nagy Lajos: *Medvesalja magyar nyelvjárási atlasza*. Nagykapos: Luminosus n.o. Kiadó 2011.

csak az ezzel együtt élő, arra hatást gyakorló szlovák államnyelv és a magyar köznyelv együttthatásában lehet elvégezni. A szerző nem kisebb célt tűz ki, mint összevetni *A magyar nyelvjárások atlaszának* gyűjtési tapasztalatait a saját gyűjtésű tapasztalatával. Szinkronia és diakronia, állapot- és változásleírás, csupa olyan távlatok, amelyeket a kutatónak át kellett hidalnia a gyűjtése nyomán. Teszi mindezt nagyon helyesen, hiszen egy nyelvjárás változását csak diakrón szempontokkal lehet alátámasztani. Ugyancsak dicséretes, hogy a szerző hosszú időn át (2003 januárjától 2006 májusáig) végezte a gyűjtőmunkát, amelynek számottevő eredményeiről jelen könyvben olvashatunk.

A kötetet logikusan, célravezetően építi fel. A bevezetést szolgáló rész után értekezik a szlovákiai magyar nyelvhasználatról (nyelvhasználat és a norma, kétnyelvűség és kettősnyelvűség, mentális lexikon, kódváltás és a nyelvjárás, beszélők és a nyelvjárás, a nyelvi attitűd stb.). A következő fejezetben beszámol az anyaggyűjtés mozzanatáról, a kutatópontok kijelöléséről. Gyakran érzelemdúsan ad számot a gyűjtési tapasztalatokról, nehézségekről („Szeretettel gondolok én is az adatközlőkre, mint ahogy tapasztaltam, ők is rám.” (19. o.) Teljesen azonosul a témával, a kutatásával. Az anyaggyűjtés módszerét felvázoló részben bemutatja a gyűjtőket, azok felkészítését és képzettségét, az adatközlők kiválasztásának szempontjait, azok regisztrálását. Elénk tárja a kérdőív összeállításának problémáit, az adatok feldolgozásának lépéseit. Referál *A magyar nyelvjárások atlaszának* a gyűjtés háttérében meghúzódó korpuszáról, de nem hanyagolja el a mai Szlovákia területén folyó gyűjtéseket sem. Az új magyar nemzeti atlasz ide vonatkozó elméleti alapozása sem kerüli el a figyelmét. A 4. fejezetben bemutatja a kutatóterületet, értekezik a palóc népről és felvázolja a kutatópontok szociológiai jellemzőit. A leíró elemzésében, ahogy a könyv címe is jelzi, a hangtani és alaktani rendszerre helyezi a hangsúlyt. Az 5. fejezetben az állapotvizsgálat következik, amelynek során összeveti a kutatópontok nyelvjárásának 1950-es évekbeli állapotát a jelenkori állapottal. Konfrontatív számvetés ez, amelynek egyik alappillére a fonéma-rendszerek összehasonlítása. Az MNYA adatait minden ismert kutatóponton (Csáb, Bolyk, Magyarhegymeg, Zsip, Gice, Ludányhalászi) összeveti a 2003–

2006-os gyűjtési tapasztalatokkal. Külön foglalkozik a magánhangzók rendszerével az előzmény-következmény relációjában, de a két állapotot is mérlegre teszi. Ezek után nyomon követhetjük a konzonánsok nyelvjárásban végbenemő változásait. Ebből is látható, hogy Csikány Andrea egy többszempontú, komplex igényű nyelvi leírást tűzött maga elé, amelyet következetesen végrehajt. A hangtani változásokban bemutatja a legismertebb tendenciákat (zártnyílt tendencia, labiális és illabiális tendencia, a rövid és hosszú magánhangzós tendencia, a hosszú magánhangzós tendencia, a palatális-veláris tendencia stb.). Az elemzése a hangtan minden apró részletére kiterjed. Helyes alapállás ez, hiszen egy nyelvjárás teljes szempontú állapotrajzát csak minden részletének beható, a legkisebb elemumentumokig terjedő megismerésével vagyunk hivatottak bemutatni. A magánhangzók kiterjedt leírása után a mássalhangzók következnek, melyeknél nem feledkezik meg annak törvényszerűségeiről sem

(hasonulás, összeolvadás, palatalizáció, depalatalizáció, szótagzáró / kiesése stb.). Szükséges megjegyezni, hogy eredményeit háromfelé választja aszerint, hogy az illető kutatópont a nyelvjárási terület mely földrajzi részéhez tartozik (keleti, középső és nyugati tömb). A szerző – a nyelvjárásban széles tudományköziségéből fakadóan – szerteágazó nyelvtudományi jártasságáról tesz tanúbizonyságot (néprajz, földrajz, történettudomány stb.). A hangtani lajstrom után az alaktani következik: az igerövek mellett referál a névszótövek nyelvjárási változásainak eseteiről is. Minden részletében a köznyelvhez hasonlít; ezt teszi az igeragozás esetében is. A szerző az alaktani vizsgálatok halmozásában a ragozási jellegzetességekkel is foglalkozik. A leíró rész mintegy lezárásként jellemzi a régi gyűjtések és a mai adatok alapján is igazolható nyelvi egybeeséseket. Adekvátnak következtet, amely gyakorlott nyelvjáráskutatóra vall. A korpusz hatalmas méretéből (600 000 adat) következtetve is egyszerűsített hiánypótló adatmentést végzett. Az értekezés legvégén összefoglalja a tapasztalatait, a hangsúlyos részeket. A hangtani és alaktani változásokban konklúziókat fektet le. Egyúttal felhívja a figyelmet, hogy a lexikológiai változások bemutatása egy következő dolgozat tárgya lehetne. Korpuszát és a szerző szakmai felkészültségét ismerve bizvást remélhetjük, hogy a szlovákiai magyar dialektológia ezzel is gyarapodni fog. A hivatkozott és a felhasznált irodalom gazdag mivolta is azt sejteti, hogy a kutató hatalmas hiánypótló munkát végzett a szlovákiai magyar anyanyelv közegében. A kötetet egy képanyagot felvontató melléklet zárja.

A kiadvány jól megalapozott anyaggyűjtésen, a hazai és külföldi nyelvattalazatok gazdag ismeretén nyugvó kiadvány. A leletmentés szempontjából még kellő időben tárta föl a középpalóc nyelvjárási jellegzetességeit. Fogalmazása, nyelvhasználata gondos, jól felépített. A szerző a tudományterületen üdvözlendő, elismert eredményekről adott számot, ezáltal a kötet a szélesebb szakma kezébe ajánlandó. Mintaszerű megalapozásával, világos, áttekinthető rendszerességével, sokoldalú szemléletével, kifinomult módszerével véleményem szerint az egyik legsikerültebb szlovákiai magyar nyelvjárás-tani szintézis. Használhatják a nyelvjárásuk iránt érdeklődő laikusok is. A szerző nyelvjárások iránti érzékenysége a kötetben hiánytalanul tetten érhető. Őszintén kívánom, hogy ne csak a szerző, de a szlovákiai magyarok öröme, más tudományterületek javára minél többen fogják vállatára a szerző sorait, megállapításait. Támaszsa föl benne mindazt, ami lendületet adhat az itteni magyar nyelvjárás-kutatóknak. Ismertetésünket azzal zárhatjuk – ismerve a szerző hatalmas korpuszát –, hogy ajánljuk számára, szorgalma és kutatói szenvedélye ezzel a kötettel ne merüljön ki, hiszen szolgálataira bizvást igényt tarthat nemcsak a szlovákiai magyar, de az egyetemes dialektológia is.

Csikány Andrea: *A palóc nyelvjárás hat kutatópontjának lexikológiai vizsgálata különös tekintettel a hangtani és alaktani jelenségekre.*

Eger: Líceum Kiadó 2012, 116 p. ISBN 978-615-5250-15-6 / Pandora Könyvek 30./

Személynevek holdudvarában a Felvidéken

Angyal László

A pozsonyi Kalligram kiadó nevéhez hűen újabb díszes és szép betűtípussal nyomtatott kiadvánnyal lepte meg az olvasóit. A kötet szervesen kapcsolódik a 2004-ben megjelent *Családnév kutatások Szlovákiában. Szociolingvisztikai tanulmány négy település családnévhasználatának tükrében – Balony, Diósförgepatony, Kiscétény, Nagycétény* című kiadványhoz, hiszen a vizsgálat színtereiként ugyanazon települések szolgálnak, azzal a különbséggel, hogy a kiváló névtanos szerző korábbi dolgozatában a családnéveket, jelen szintézisében pedig a személyneveket vizsgálja meg módszertani megalapozottsággal. Vörös Ferenc tollából már nem az első kiváló szlovákiai magyar névtani kiadványt veheti kezébe az olvasó. Ez a következő olyan monográfia, amely bizonyos szlovákiai magyar régiók (települések, illetőleg az utóbbi évtizedekben elszlovákosodott magyar falu, Kiscétény) személynévanyagát veszi számba és elemzi a névtan különféle szempontjai szerint. Vörös Ferenc talán az egyik legjobb ismerője a szlovákiai magyar névtannak, s anyaországi gyökereiből adódóan a legadekvátabb összehasonlításokat is ő végezte el a nevek terén. Ennek ékes lenyomata a *Vallanak a neveink a múlttól és jelenről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában* című, összefoglalásnak szánt gyűjteménye, amelyben valós képet fest az itteni munkálatokról⁴.

A szerző már nyitrai vendégtanári időszakában megszállottja lett a személynévgyűjtésnek, s hallgatói köréből nem egy később elismert névtanost üdvözölhetett a szakterület. Jelen kötet azonban mégis sok újdonságot tud felmutatni. Bemutatása kapcsán szükségszerű megjegyeznünk, hogy a legjelentősebb szlovákiai személynév kutatás Vincent Blanár és Ján Matejčík nevéhez fűződik. Kétkötetes művük címe *Živé osobné mená na strednom Slovensku* [Élő személynevek Közép-Szlovákiában]. Emellett megjelent még a Milan Majtán és Matej Považaj által szerkesztett keresztnévszótár, amely 1983-ban látott napvilágot *Vyberte si meno pre svoje dieťa* [Válasszon keresztnévetnevet gyermekének] címmel. A magyar nyelvterületen azonban hiányosságokról beszélhetünk. Kivételt képeznek azok a munkák, amelyek egy-egy település névanyagát dolgozzák fel. Ezeket a könyv első fejezetében, a történelmi taglalásban meg is ismerhetjük.

4 Vörös Ferenc: *Vallanak a neveink a múlttól és jelenről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. Budapest–Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara 2006.

A szerző 3 nagy szerkezeti egységre tagolja értekezését. Az *Előszóban* (13–19. o.) tárgyalja a gyűjtés nehézségeit, folyamatát, majd a tudományos munkák hagyományait követve előrevetíti a témáját, a vizsgálati szempontokat. Érdeemes a lelegelejn tisztáznunk, hogy a személynevek különleges státusszal bírnak minden nyelv rendszerében. A kognitív nyelvészet szempontjából a személynevek a legkevésbé komplexek, hiszen nincsen mögöttük semmilyen rejtett utalás. Ezt a szemléletet felismervén a szerző mindvégig így tekint rájuk a vizsgálati anyagban. Ezek után sorra veszi a 20. századi (Cseh-)Szlovákia személynévkutatásait, szót ejtve a kutatópontokról is. Ezután a pogány, a keresztény és a keresztiségben elnyert neveket veszi szemügyre az európai kultúrákban (54–112. o.). Azért is tartotta fontosnak mindezt, mert a vizsgált nevek kapcsolatban állnak az ősmagyar és ómagyar kor névrendszerével, mintegy annak a felújításai. További alfejezetében szól az anyakönyvekről, és az anyakönyvezést kronologizálja, hangsúlyozva annak fontosságát. Ezek után tér rá az ilyen munkákban szokásos tipológiai szempontok bemutatására a képlékenységgel, átjárhatósággal is számolván. Egy-egy szempont mindig más oldalról közelíti meg a jelenséget, éppen ezért dimenzionális voltában is elének tárja azokat. Itt élesen elkülöníti az idő, a tér és a társadalom dimenzióját. A névadás és a névhasználat tehát különféle tényezők összjátékának tudható be. A korszakolásban szemmel láthatóan, és azt meg is indokolván, nem változtatta meg az egyes korszakhatárokat, amelyek egy 1895-től 1999-ig tartó korszakot tagolnak szét. Nem feledkezik meg arról sem, hogy tisztázza a (cseh)szlovákiai magyarság státuszát, amely az idő során sokszor változott. „A keresztnevek bizonyos szempontból ugyanolyan nyelvi jelek, mint a lexikai állomány többi része” – hangzik a szerzőtől a névtanban nem újkeletűnek számító definíció. Ennek hangsúlyozása itt azért indokolt, mert ezeket a neveket hasonlóan érintik a morfológiai és hangváltozások, de tetten érhetők a funkció- és jelentésváltozások is, szintén az idő tengelyében. A következőkben áttekinti azokat az etimológiai szempontokat, amelyek a szókölcsönzések során megjelennek. A neveket ugyanúgy átvette a nyelvünk, mint nyelvünk más részeit. A szlovákiai magyarok névkincsének névélettanát a kisebbségi léthelyzetük határozta meg. Ezt a szemléletet szem előtt tartva foglalkozik a nevek keletkezésével, változásaival, nemzedéki és társadalmi rétegbeli jelentkezésével és öröklődésével is. Névjogi kérdéseket is érint, majd olyan fogalmakat tisztáz, mint a névváltozás, névváltoztatás, névviselés és névhasználat, névátírás, transliteráció, visszamagyarosítás stb. Ezek után áttekinti a névvisszaállítás főbb típusait. A *Névöröklés és névörökítés* című fejezetben (289–292. o.) részletesen ír az egyes nevek generációról generációra való továbbéléséről. Megállapítja, hogy ezt már nemcsak a divatáramlatok szabályozzák, hanem ennek névjogi kötöttségei is vannak. A *Névdivat szempontjai* című részben (310–315. o.) a keresztnevek névválasztásának markáns kérdését, a névdivatot mutatja be. A szociolingvisztika a névdivatot attitűdként határozza meg. A korpuszalapú keresztneves munkák a névdivatot nem kerülhetik ki.

Az idő dimenziója után a szerző a tér dimenziójáról értekezik, amelynek a nyelv földrajz (geolingvisztika) nevet adja. Ez szintén megkerülhetetlen a névtanban, hiszen minden név esetében meghatározható, hogy mely földrajzi térben használatos. A kutatópontok kiválasztásánál szerepet játszottak a nyelv földrajzi szempontok is. Vörös Ferenc ráadásul még egy érdekes kapcsolódási pontot is talál, nevezetesen a nevek és nyelvjárások találkozását, amely – mint látható – a keresztnevéknél is kimutatható. Amint azt a kötet felvezetésekor is előrevetítettem, a szerző egyedülállóan alkalmazza az areális szempontokat is. A dimenzionális vizsgálat utolsó szegmenseként a társadalmi tényezők függőségében vizsgálja a neveket. A fejezet (2.1.3. *Társadalmi dimenzió*) felnyitásként is megjegyzi: „A szocioonomasztika és névtan egyik fontos érintkezési pontjának számít a keresztnévhasználatot alakító, színező felekezeti hatások kutatása. Napjainkban a vallási, felekezeti hovatartozás alapján a korábbiakhoz képest kevésbé tagolt a magyar beszélőközösség névrendszere.” (351. o.) A *Névrendszertani szempontok* (2.1.3.2.) című alfejezetében nyitott és zárt névrendszereket különít el az európai és más kultúrkörökben. Sorra veszi az egyes európai közösségekben gyökereket verő névmintákat. A fentiekből azt a következtetést vonja le, hogy egyes országokban a személyneveknek csak bizonyos alrendszerei nyitottak. Ilyennek tekinthetők minden nyelvben a ragadvány- és becenevek. Egyelemű és többelemű névrendszereket állít elénk. Következő nagy fejezetében (*Névgyakorisági szempontok*, 2.2., 410–427. o.) emléket állít annak a névtani hagyománynak, hogy a korpuszalapú munkákban nagy szerepet játszanak a gyakorisági vizsgálatok. A kötet 3. szerkezeti egységében (*A kutatópontok, a források és a korpusz*, 427–509. o.) a kutatópontokat, a forrásokat és magát a korpuszt mutatja be. Benne megkapjuk a négy község statisztikai adatait, a népesség nemzetiségi megoszlását, az anyanyelv és nemzetiség magyar–szlovák viszonylatában való összevetését. A korfákat és korcsoportokat táblázatokban összesíti. A felekezeti megoszlás után kitekint a foglalkozásokra, az iskolai végzettségre és a születésszámokra. A földrajzi tényezőket az ikerkötetben már megjelentek nyomán csak felületesen tárgyalja. Az etnikai térszerkezet és a települési sajátosságok mellett nem feledkezik meg a kutatópontok vonzáskörzeteinek bemutatásáról sem. Végezetül bemutatja a forrásokat és magát a korpuszt azok tükrében. Az alapos vizsgálat lezárásaként a névegyüttesekről sem feledkezik meg. A kötetből hiányolható azonban a felhasznált szakirodalom, de a források feltüntetése ezt némileg feledteti.

A könyv úttörő munka az egyre gazdagodó névtani szakirodalomban. Azért is tekinthető annak, mert a szlovákiai magyar nyelvű közösségről, amely kisebbségi helyzetben él, senki sem jelentetett meg ilyen gondolatgazdag, szerteágazó névtani kiadványt. A szerző az itteni névtanósokat már-már felülmúló alaposággal, részletességgel bontja ki a személynévkutatás felvidéki távlatait. A dolgozat szerkesztése világos, áttekinthető, elég csak a tartalomjegyzékre egy pillantást vetnünk. Az olvasónak talán az okozhat némi zavart,

hogy az egyes fejezetek nem megfelelő terjedelemben szerepelnek, gyakran egy-egy szempontnak túlzott elemzést szánt a szerző. Rendkívül mély tartalmisága, módszertaniséga viszont kiemeli az ilyen tudományos munkák köréből. A közeljövő névtanosi számára példaértékű alapállásról tesz tanúbizonyságot: kezelése pontos, differenciált, az egyes jelenségeket nagyon sok megközelítéssel szemlélteti. A monográfia sokféle tanulsággal szolgál mind a magyar, mind a szlovák névtanosi számára. Haszonnal forgathatják a nevek iránt érdeklődő laikusok is. Csak remélni tudjuk, hogy a szerző szorgalma, kutatásai ezzel nem merültek ki, hiszen bizvást tarthat szolgálataira nemcsak a magyar, de az egyetemes névtudomány is.

Vörös Ferenc: *Nyelvek és kultúrák vonzásában I. Személynevek a magyar nyelvterület északi pereméről.*
Pozsony: Kalligram 2011, 517 p. ISBN 978-80-8101-465-9

A folklór jegyében (Az Acta Ethnologica Danubiana 14. kötetéről)

Koncz Klaudia

A Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központjának az évkönyve (*Acta Ethnologica Danubiana*), amelynek szerkesztője Liszka József, immár másfél évtizede jelenik meg több-kevesebb rendszerességgel. A legutóbbi, tizennegyedik kötet, az évkönyv hagyományainak megfelelően a magyar nyelvű tanulmányok, közlemények és recenziók mellett szlovák és német nyelvű írásokat is tartalmaz. A tanulmányok után rövid idegen nyelvű összefoglalókat találunk – rendszeren szlovákot, németet és angol, de ebben a kötetben akad szerb nyelvű is.

Az évkönyv most bemutatásra kerülő kötete tanulmányait, közleményeit két blokkba sorolhatjuk. Az első egy jeles évfordulónak van szentelve. Immáron kétszáz esztendeje annak, hogy 1812-ben megjelent a Grimm fivérek: *Gyermek- és családi mesék* című gyűjteménye első kötetének első kiadása. Ebben részben öt tanulmányt olvashatunk, amelyek mindegyike valamilyen formában a (nép)mesével, s annak szerepével, hatásaival foglalkozik. Nézzük most röviden az egyes tanulmányokat! Elsőként Viera Gašparíková eredetileg egy-egy szlovákul és németül megjelent tanulmányából egybeszerkesztett magyar nyelvű dolgozatát olvashatjuk el (*A szlovák prózai szövegfolklór a múltban és ma*). A neves szlovák mesekutató bemutatja a 19. század második harmadának szlovák prózai szövegfolklóráját a Grimm fivérek munkásságának szemszögéből, kiemeli Pavol Dobšinský meséit az adott kor összefüggéseiben, szól azok élő

üzenetéről. Ezt a tanulmányt Voigt Vilmos: *Németországból, Ausztrián keresztül Magyarországra. Grimm hatás a magyar népmesére* című, németből magyarra fordított tanulmánya követi, amely többek közt a magyar népmesekutatás és a Grimm fivérek munkásságának kapcsolatait, valamint Gaal György népmesegyűjtését, 1822-ben megjelent magyar népmesegyűjteményét tárgyalja. Leírja, hogy a tudománytörténet már többször is foglalkozott a Grimm fivéreknek a magyar folklorisztika egészére gyakorolt hatásával, ám mindmáig van még megoldatlan feladat ezen a területen. Ugyanakkor, írja, kijelenthetjük, a Grimm testvérek által megörökített mesék teljesen meghonosodtak Magyarországon, ám nem egységesen történt ez, ezért fontos lenne kutatni azt a táji differenciáltság szemszögéből is. Major-Balogh Csilla szlovák nyelvű tanulmánya következik a sorban (*Príspevky k porovnávaciemu výskumu slovenských a maďarských ľudových rozprávok / Adalékok a szlovák és magyar népmesék összehasonlító vizsgálatához*), amely adalékokat nyújt az olvasó számára a szlovák és magyar népmesék összehasonlító vizsgálatához. Célja, hogy összevesse a szlovák és a magyar mesekincset a komparatisztika eszközeinek segítségével. Táblázatok segítségével teszi még érthetőbbé az elméletben leírtakat. Részletesen elemzi a kezdő és záróformulákat, rávilágít a férfi és női szereplők mesében betöltött funkcióira is. E blokk utolsó előtti tanulmánya Agócs Attila: *Jegyzetek a gömöri cigányság varázsmeséinek interetnikus vonatkozásaihoz* című írását tartalmazza. Ezen belül kitér a Gömörben letelepedett cigányok varázsmeséiben szereplő mesealakok neveire, a varázsmesék kiemelt stilisztikai eszközeire is (mesekezdő formulák, állandósult szókapcsolatok, mesezáró formulák). Az ötödik tanulmány e témakörben pedig Vas Kinga: *Fehérlófia és a mese morfológiája* című tanulmánya, amelyben egy rövid bevezetés után a varázsmesék szerekezetéről, a varázsmesékben szereplő funkciókról és a varázsmese szereplőiről szól. A Fehérlófia című magyar népmese elemzését is adja a proppi módszerek alapján.

A második blokk szintén öt tanulmányt tartalmaz. Itt már egészen más vizetekre evezünk a mese világtól, ugyanis ebben a részben többek közt a hiedelmeké, szakrális kisémléké, emlékjeleké a főszerep. Az első, német nyelvű tanulmány (*Traung und Hochzeit im Friedhof. Beiträge zum jüdischen Volksglauben / Esküvő és lakodalom a temetőben. Adalékok a zsidó néphithez*) L. Juhász Ilona írása. A szerző az *Ung* című lap 1918-as évfolyamának hasábjain lelt három érdekes írásra, amelyben egy fiatal zsidó pár temetőben megtartott esküvőjéről van szó. Megtudjuk, a szokatlan helyszín azért volt, mert ezzel a spanyolnátha-járvány továbbterjedésének megállítására volt a cél. A zsidó hiedelem szerint a temetőben megtartott esküvő megállítja a betegség terjedését. A szerző közli a teljes újságcikkeket, valamint példákat hoz fel a temető és a lakodalom kapcsolódási pontjaira vonatkozó zsidó néphitből. E blokk második tanulmánya Szilágyi Zsófia Júlia: *A boldogasszonyi kálváriahegy* című írása, amelyben a Fertő-tó közelében fekvő Boldogasszony (Frauenkirchen, Ausztria) 17. századi kálváriaépítményét mutatja be a fellelhető források alapján. Szó van többek közt

a kálvária datálásáról, a kálvária ikonográfiájáról, valamint a kálváriáról mint kerti építményről. Ezt követi Bendíkné Szabó Márta: *Emlékjelek és szakrális kisemlékek Szetén* című tanulmánya. A szerző a település bemutatása után rátér a katonai felmérések térképeinek vizsgálatára Szete kültéri szakrális kisemlékei tekintetében. Majd jellemzi, gazdag képi dokumentumok kíséretében bemutatja az egyes kisemlékeket. A negyedik tanulmányban is a szakrális kisemlékeknél maradunk, ám már a magyarországi Galga mentén vizsgálja ezt Klamár Zoltán (*Szagrális kisemlékek a Galga mentén. A katolikusok vallásos tájszervező és tájhasználó tevékenysége*). Bemutatja az e térségbe tartozó településeket, plébániákat, és a kistájon belül található szakrális kisemlékeket. A blokk utolsó tanulmányaként Silling István: *A Bácska legrégebbi kápolnái. Legendák, mondák, igaz történetek, dokumentumok vallomásai* című dolgozatát olvashatjuk. Rövid bevezető után a vajdasági (Szerbia) Bács, Bezdán, Zombor és a Sztapári kápolnáit mutatja be az azokhoz fűződő legendákkal, mondákkal együtt.

A tanulmányok utáni részben (az évkönyv sokéves gyakorlatának megfelelően) könyvismertetéseket, annotációkat olvashatunk, zömében magyarul, de német nyelvű recenzió is található az összeállításban. Ezt követően a *Krónika* rovatban elsőként a kötet szerkesztője, Liszka József köszönti Viga Gyulát a hatvanadik születésnapja alkalmából. A továbbiakban a többi között Voigt Vilmos foglalkozik a budapesti Néprajzi Múzeumban bemutatott Rákosi- emlékkiállításal. Szlovákul és magyarul is olvashatjuk továbbá Liszka József beszélgetését Marta Botíková professzor asszonnyal, a pozsonyi Comenius Egyetem kilencvenéves Etnológiai és Kultúrantropológiai Tanszékének vezetőjével. Tájékoztatást kapunk a Komáromban megrendezett 2012-es évi októberi, valamint novemberi tudományos konferenciákról is. (A 2012. november 9–10-i konferencia megszervezésének egyik apropója a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központja megalakulásának 15. évfordulója volt.) Végül a kötet befejező, utolsó részében az *In memoriam* rovatban két nekrológot talál az olvasó, amelyek a 2012-es év folyamán elhunyt Ján Komorovský és Szabó László néprajzkutatókra emlékeznek.

Acta Ethnologica Danubiana 14. Az Etnológiai Központ Évkönyve.
Komárom–Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet 2012, 266 p.
ISBN 978-80-89249-61-9

Olvasható ritmus – ritmikai olvasatok

Medgyes Sándor

A kiadvány felépítését makro- és mikroszinten egyaránt az ésszerűség és a tudományosság határozza meg. Az elméleti megalapozás betekintést enged a ritmus és annak interpretációja körül kialakult évszázados polémiákba Csokonaitól kezdve egészen a kutatási fázisban lévő tudományos dolgozatokig. A bemutatott diskurzusok mellé több esetben szövegelemzést is illeszt a szerző, így adva életet és értelmet a megfogalmazott irányzatoknak.

A kötet első egysége három síkon enged betekintést a verstani viták, elméletek könyvtárnyi szakirodalmába. *A magyar verstani tradíció* című fejezet Négyesy munkásságától kezdi vizsgálni a különböző ritmuskonceptiókat: az ütemegyenlőség elvét, az ütemfeleződés törvényét, illetve a zene és ritmus kapcsolatának versebe hagyományozódását. Négyesy mellett Gábor Ignác, Fogarasi János, Erdélyi János, Toldy Ferenc, Greguss Ágost és Torkos László verstani koncepcióinak összefoglalását olvashatjuk itt. Üde színfoltja a tárgyalt fejezetnek Tolnai Vilmos ilyen irányú tevékenységének a felidézése; egy sajnálatosan keveset idézett, ám annál előremutatóbb gondolkodó kerülhet be ismét a közbeszédbe Horváth Kornélia kutatásának köszönhetően. A szerző kiemeli a pozitívizmust kritikával szemlélő Tolnai dinamikus irodalomfelfogását, azt a gondolatot, hogy a versritmus értelemalakító szereppel bír, s hogy tartalom és forma nem ellentétben, izolált egymásmellettségben találkozik a szövegben, hanem kölcsönösség, egymásra hatás figyelhető meg közöttük. A verstani tradícióval foglalkozó fejezet három jól ismert gondolkodó: Horváth János, Gál-di László és Vargyas Lajos álláspontjának bemutatásával ér véget.

A második egységben „belső” nézőpontból közelíti meg a szerző a verselmélet néhány kérdését, és jellemzően nem a citátumok „nóvum” jellegével, hanem rendezett, tanulható kivonatosságával éri el hatását. Berzsenyi akadémiai székfoglalója, Kosztolányi elemző esszéi, Weöres disszertációja (*A vers születése*) vagy Nemes Nagy Ágnes Csokonairól írt elemzése szakmai körökben az ismeretebb elméleti írások körébe tartoznak, ám ezen szövegek ritmikai szempontú egymásra vetítése figyelmet érdemlő tudományos szemléletről tanúskodik.

Új lendületet kap a kötet, amint a verselméleti hagyományként megnevezett történeti-poétikai diskurzus nemzetközi kontextusban jelenik meg. A strukturalista szemléletet erős kritikával vizsgáló szerző („Ez a rendszerszerű és sematikus szemlélet megfosztotta a ritmust attól a történésjellegtől, amely nem annyira a különféle metrikai formák hagyományozódásának történeteként értendő, hanem a nyelvben és a nyelv elemeiben megvalósuló *temporalitás* eseményeként gondolható el.” 66. o.) nem ódzkodik attól, hogy az angol új retorikát meghatározó I. A. Richards mellett a francia strukturalizmus képviselőjét, Benveniste-et,

valamint az orosz formalizmus kiemelkedő teoretikusát, Tinyanovot idézze. Tinyanov és Richards a kötetben szélesebb körben is kifejti hatását: a *Hajnali részegségben* kimutatott dinamikus egységesülés fogalma az előbbi, Horváth János verstani koncepciójának értékelése pedig Richardshoz kapcsolódik a szerző interpretációs eljárásában.

A kiadvány második, hasonló terjedelmű része műelemzéseken keresztül igazolja a korábbi elméletekből kibontakozó olvasási módok, értelmező aktusok gondolatformáló jellegét. Tanulságos példákat olvashatunk az anaklázis autoreflexivitásáról Arany János *Szondi két apródjának* elemzése kapcsán, miszerint a „mintha” szó kiemelése mind az ütemhangsúly, mind az időmérték alapján ritmustörést szenved el, így a „mintha-struktúra itt valóban a szöveg fikcionalitásának önleplezését jelzi számunkra”. (89. o.) Virtuóz az a technika, ahogy Horváth Kornélia Arany szövegét – többek között – Arany verselméleti írásaival is összeveti: „Arany híres verstani írása alapján kézenfekvőnek tűnhet egy olyan következtetés, amely az apródok [...] dalát a magyar nemzeti versidom szövegbeli érvényesülésének felelteti meg.” (90. o.)

Az Arany-ballada után négy ikonikusnak számító költeménnyel kezdeményez párbeszédet a szerző. Babits *Esti kérdése*, Kosztolányi *Hajnali részegsége*, Radnóti *Levél a hitveshez* című verse és Nagy László *Ki viszi át a szerelmet* alkotása nemcsak az irodalommal hivatásszerűen foglalkozó befogadóknak nyújthat élményt, de a középiskolák törekvő tanulói számára sem érdektelen olvasmány, hiszen ezek a szövegek a törzsanyagba tartoznak. Igaz, hogy Horváth Kornélia nyelvhasználata messze túlmutat a „köz”-érthetőségen mind lexikológiai, mind frazeológiai szinten, ám nincs okunk arra, hogy ezt hibának minősítsük, hiszen a kötet címe világosan kijelöli a megcélzott olvasóközönségtől elvárt felkészültséget, verstani kompetenciát.

Szervetlennek tűnik az iseri koncepció ismertetése után Kabdebó Lóránt elemzésének (Szabó Lőrinc *Fűz a tóparton*) terjedelmes ismertetése, ugyanis a korábban már említett „mintha-struktúra” működtetésére kellő példával szolgál a szerző saját Petri-értelmezése, amelyben a kettős anaklázis összekapcsolása Iser ikonikus elméletével valóban újszerű eredményekhez vezet el az olvasót.

A kötet záró fejezete egymagában szemlélteti a szerző szakmai hozzáértését és humorát is. A gyanútlan olvasót a kétségbeesés szélére sodró irodalomtörténeti tabló (13 oldalon 42 szerző neve hangzik el) végére Horváth Kornélia hihetetlen formaérzékkel illeszt egy ujjgyakorlatnak tűnő, ám mélységes hozzáértést tükröző elemzést Tóth Krisztina *Diaporáma* című szövegéről. Az alig háromoldalmi textus a fonikus struktúra intertextualitást konstruáló szerepét tárja fel Dante, József Attila, Parti Nagy, Pilinszky, Tóth Krisztina szövegkorpuszában. „E vers (ti. a *Diaporáma*) azt is mutatja, hogy a szövegközi hagyománykapcsolatot néha nemcsak egy vagy több szó, hanem egy hang vagy betű is képes megteremteni. Erre, s egyben a József Attila – Pilinszky – Petri-féle tradícióvonulatra lehet példa József Attila híres *eltűnökje* a *Talán eltűnök*

hirtelen... kezdetű versből. „Az ekképp írt *eltűnök* Pilinszky János *Senkiföldjén* című narratív versének első versszakában más jellegzetes József Attila-i nyelvi fordulatoktól körülvéve jelenik meg.” „A rövid *ű* Petri *Csak egy személy* című rondeljében köszön ismét vissza [...] immár megfosztva a József Attila-i aritmikus funkciótól, ám megőrizve a szemantikai paradoxon, vagy ha tetszik, a kontingencia meghatározó működését.” (161–162. o.)

A Ráció Kiadónál 2012-ben megjelentetett verselméleti kötet számos utat nyit meg a kérdés iránt fogékony olvasók számára, továbbgondolásra és po lémiára indít, párbeszédet kezdeményez. Ehhez ad eszközt kezünkbe a szerző egyfelől a borítón látható tintába mártott toll képében, másfelől az elemzések újszerű, néhol radikális szempontrendszerével. Az igényes kiadású kötetet pontosan összeállított tartalomjegyzék és névmutató teszi könnyen kutathatóvá.

Horváth Kornélia: *Verselméleti tradíció és a modern magyar líra. Ritmus és interpretáció kérdéseiről.* Budapest: Ráció, 2012, 168 p.
ISBN 978-615-5047-32-9

Szociális életképesség – pedagógiai alapozottsággal

Gondolatok egy tanulmánygyűjteményről

Tölgyesi József

A magyarországi neveléstudományi könyvészetben jelentős helyet foglalnak el Bábosik István, az ELTE professzora és a székesfehérvári Kodolányi főiskola tanszékvezetője könyvei, tanulmánygyűjteményei, kötet szerkesztései. Ennek háttérében az a tudatos, folyamatosan építkező pedagógiai kutatómunkája áll, amelynek egyik kitüntetett témája a szociális életképesség megalapozása, és ezzel összefüggő, ezt segítő iskolamodell kialakítása.

Munkássága nyomán létrejött egy olyan (időközönként változó kutatókból álló) műhely, amely a koncepciójához kapcsolódó, pedagógiai, pszichológiai, szociológiai és számos interdiszciplináris területről kutatásokra alapozott tanulmányokkal támogatja az iskolai nevelő munkát.

E műhely legutóbbi kötetében Bábosik István és négy kutató tanulmánya olvasható a szociális életképesség megalapozásával kapcsolatban. Mindegyik teoretikus háttérű, de bennünk a praxis dominál. Felépítésükben rendszer szemléletűek, a pedagógiai és a formális logika elveinek megfelelően, nyílt forráskóddal megjelenített, jelentős terjedelmű tanulmányok, amelyek nemcsak a hazai, hanem a kárpát-medencei magyar nyelvű pedagógiai gyakorlatot is

úgy modernizál(hat)ja, hogy általa megtartható a kontinuitás a tradicionális nevelési elvek és gyakorlat, valamint a Bábosik István által kidolgozott új pedagógiai konstrukció között.

A pedagógiát gyakran éri az a vélekedés, hogy „lassan mozdul a rendszer”, s benne a nevelési prioritások nem változnak úgy, ahogyan a társadalom más szféráinak tartalma, eszköz- és fogalomtára. E kötet éppen arra bizonyíték, hogy kidolgozottak, megvannak azok a modern nevelési tartalmak és módszerek, amelyekkel az iskolákban is követhető lenne az a társadalmi mozgás, amely velejárója az Unió és a nemzetállamok szorossá tett kapcsolatának. Az, hogy egy új, a társadalom modernizációjának megfelelő és a korszerű nevelő-oktató intézmények funkcióinak érvényesülését segítő pedagógiai konstrukció eredményes lehet-e, nyilvánvalóan ennek gyakorlati alkalmazása dönti el.

A vonatkozó, e témakörben publikált számos praxis jellegű tanulmány, cikk, konferenciaelőadás, és a magam pedagógiai (iskolavezetői, egyetemi és főiskolai oktatói) munkám tapasztalatai azt igazolják, hogy a közép-kelet-európai országokban végbement változásoknak hol nyertese, hol pedig vesztese volt a pedagógia. De ez utóbbit felülírja az, hogy mindenütt nemcsak elindultak a nevelés-oktatás modernizációját szolgáló kutatások, hanem törvények, jogszabályok és jogharmonizációk határozták meg, milyen legyen (szerkezetében, célrendszerében, tartalmában, módszereiben) a nemzetállami iskoláztatás.

Éppen az uniós „együttlét” ad lehetőséget arra, hogy az olyan pedagógiai koncepciók, amelyek egyetemessége megkérdőjelezhetetlen, határokon átnyúlóan adhassanak útmutatást a személyiségek új konstrukciójú neveléséhez. A Bábosik István által kidolgozott, a szociális életképességet megalapozó nevelési koncepció ezeknek nagy határfokú, markáns egyike.

A kötet bevezető tanulmánya, amely a korszerű és életszerű iskolapedagógia jellemzőit (funkcióit, fejlesztő tényezőit) mutatja be, indoklást is ad az értelmezéshez, a szükséges és prognosztizálható eredményhez: *„A szociális életképesség, a szociális öngondoskodás képességének megalapozása egyre fontosabbá válik korunkban, mivel ez bizonyos mértékig tehermentesíti a társadalmat, ezzel együtt pedig hozzájárul a gazdasági-technikai-kulturális fejlődéshez, vagyis az össztársadalmi sikerességhez.”* (11. o.)

Az, hogy az iskola multifunkcionálissá válik, együtt jár azzal, hogy kiszélesedik az a működési repertoár, amely a szerepekre és a szereplőkre is vonatkozik. Ebben a kontextusban is jól értelmezhető a Bábosik-koncepció: a nevelés-oktatás olyan stratégiaként működtethető, amely által *„az iskola optimalizálása, valamint korszerű és célirányos fejlesztő funkcióinak meghatározása és működtetése egymással szoros együttesben valósulhat meg”*. (12. o.)

A kötet első fejezete (Társadalmi-gazdasági elvárások és az iskola) Bábosik professzor tanulmánya, amelyben a szociomorális magatartási formák kialakításáról, a szociális életképesség megalapozásáról, az ösztönző-reguláló,

valamint a szervező-végrehajtó kompetenciákról és fejlesztésükről ír úgy, hogy mindegyik résztema kifejtése elegendő információkat nyújt a pedagógusoknak ahhoz, hogy transzferképes tudásra tegyenek szert.

Több szerzős (Bábosik István, Borosán Livia, M. Nádasi M., Schaffhauser Franz) *Az iskola személyiségfejlesztő tevékenység- és feladatrendszere* című rész, amelyben többek között a fejlesztő hatások forrásairól, az oktatási stratégiákról, a pályaaorientációról, a tehetség gondozásról és -fejlesztésről, valamint a szabadidő pedagógiai lehetőségéről olvashatunk. Különösen fontos és aktuális ennek a tehetséggel foglalkozó része, amelynek kulcsfogalma az alkotó tevékenység, mint amely „a kor kihívásának” domináns faktora. A pályaaorientációval kapcsolatos kulcskompetenciák szerepe azért is jelentős és értékelődött fel, mert globális méretekben probléma a foglalkoztatás, amelyet segíthet csillapítani az aktuális és a (legalább) rövid távra szóló munkaerő-szükséglethez igazodó munkára felkészítő képzés.

Ugyancsak többszerzős (Bábosik István, Borosán Livia, Schaffhauser Franz) a pedagógiai tevékenység szubjektív tényezőit felsorakoztató (elemző, értelmező, értékelő, kontextusokba helyező) tanulmány, amelyben a pedagógus-tanuló, az iskola-szülő, a pedagógus és segítői relációkban fogalmazódnak meg azok a kölcsönösségek, amelyek nélkülözhetetlenek az úgynevezett társadalmisított nevelési folyamatban. Ehhez társítható a *Személyközi kapcsolatok az iskolában* (Hunyady Györgyné, M. Nádasi Mária) című fejezet, amely a pozitív és negatív iskolai személyközi jelenségeket (harmónia-diszharmónia, konfliktusok, agresszió) és az alkalmazható megerősítő, illetve elkerülési pedagógiai megoldásokat mutatja be. Különösen aktuális fejezet: világszerte felerősödtek az iskolai körülmények közötti olyan konfliktusok, agressziók, amelyek már alig különböznek a korábbi „hagyományos” utcai agresszióktól, s ami új jelenség: a pedagógus-tanuló konfliktusok gyakorisága, intenzitása. Ezek megelőzése és kezelése olyan összetett pedagógiai-pszichológiai-kriminálisztikai felkészültséget igényel, amelyhez jó eszköztárat ad a két szerző.

A kötet záró fejezete, *Az iskola feladata a sajátos nevelési igényű tanulók integrálásában – az inklúzió pedagógiája* Schaffhauser Franz tanulmánya, amely részletes kifejtése az inklúzió-koncepciónak, a nevelés-oktatás rendszerében elfoglalt helyének, s megfogalmazza azokat a dilemmákat, amelyek az elkülönítés, szelekció, szegregálás, integrálás és a befogadás körében tapasztalhatók. A szerző végül az integrációs/inklúziós kísérletek és törekvések tapasztalatait összegzi.

A tanulmánykötet (amely egységes egészet alkot, mert egymástól koncepcióban és szaknyelvi vonatkozásban nem elválasztott témakörökből áll) nem könnyű olvasmány. Tudatos, folyamatos reflektív attitűdökkel kell tanulmányozni, s korigálni azt a személyes pedagógiai beállítódást, amelyet napjainkban is már erőteljesen, de a jövőben még markánsabban meghalad az invazív pedagógiai professzióra készítő nevelésemélet és a nevelés gyakorlata.

Bábosik István et al. szerk.: *Pedagógia az iskolában. A szociális életképesség megalapozása.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2011, 352 o. ISBN 978 963 312 042 2

Fiatal társadalomkutatók találkozója (Tornalja, 2013. január 25.)

2013. január 25-én rendezték meg a Fiatal társadalomkutatók találkozóját Tornalján. A konferenciát Pusko Gábor, a tornaljai székhelyű Kulturális Antropológiai Műhely vezetője nyitotta meg, aki kiemelte, hogy a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával valósulhatott meg ez a találkozó, s reményét fejezte ki, hogy a folytatás sem marad el. A Polgármesteri Hivatal dísztermében folytatódott a konferencia néprajz és kulturális antropológia, szociológia és neveléstudomány, nyelvészet, valamint irodalomtudomány szekcióiban. Az előadók jelentős többsége a Selye János Egyetem hallgatói és doktorandusai közül kerültek ki. Előadásokat hallhattunk a többi között Vas Kingától a mese szerepéről az érzelmi intelligencia fejlesztésében, Lőrincz Gábortól a Magyar értelmező kéziszótár felhasználhatóságáról, Merva Attilától Jókai és a szlovákság kapcsolatáról, Kiss Tímeától Ady verseinek fordításáról, valamint Koncz Klaudiától a halállal kapcsolatos hiedelmek vizsgálati eredményéről. A szekciók elnökeként Gece Annabella, Papp Z. Attila, Szabó Mihály Gizella és Bárczy Zsófia fejtett ki köszönetre méltó tevékenységet. A zárzóban Kontra Miklós elégedettségét fejezte ki az előadásokkal kapcsolatban, és sok sikert, további sikeres eredményeket kívánt a jelenlevőknek. Az előadások tanulmányra átalakított szövegei a tervek szerint önálló kötetben látnak majd napvilágot.

Kiss Tímea

VII. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduskonferencia (Budapest, 2013. február 1.)

Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága és az MTA Nyelvtudományi Intézete az idén hetedik alkalommal tartotta meg az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduskonferenciáját az MTA budapesti Nyelvtudományi Intézetében. A konferencia célja, hogy a hallgatók betekinthesse a többi programon belül végzett munka részleteibe, és hogy megismerjék más doktori hallgatók fő kutatási területeit, kérdéseit és módszereit. Gósy Mária köszöntőjét követően két szekcióülés, egy poszterszekció és egy újabb szekcióülés következett. Főként budapesti és debreceni doktorandusok előadásait hallhattuk, a Selye János Egyetemet Kiss Tímea képviselte, aki Ady verseinek alakzatvizsgálatáról tartott előadást.

(k-a)

PhD-konferencia határon túli magyar doktorandusok és doktorjelöltek számára (Debrecen, 2013. február 8.)

2013. február 8-án a Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiuma Debrecenben szervezett PhD-konferenciát határon túli magyar doktorandusok számára. A konferenciát Hatos Pál, a Balassi Intézet főigazgatója és Jávor András, a Debreceni Egyetem oktatási rektorhelyettese nyitotta meg, akik a konferencia céljaként a magyarországi és a határon túli magyar hallgatók szakmai együttműködésének, közéleti szerepvállalásának elősegítését, valamint a kárpát-medencei magyar doktorandusszervezetek és doktorandusok közötti információk továbbítását jelölték meg. A Debreceni Egyetem főépületében folytatódott a konferencia a gazdaságtudományok, irodalomtudományok, komplex természettudományok, szociológiatudományok, történelem- és politikatudományok, valamint nyelvtudományok szekcióban. A közel 80 előadó közt a Selye János Egyetem doktorandusai is jelen voltak. Előadásokat hallhattunk Vas Kingától a 21. századi gyerekek olvasáskultúrájáról, Lőrincz Gábortól a kontaktusváltókról, Hegedűs Norberttől a mémek és mítoszok kapcsolatáról, valamint Kiss Tímeától Ady verseinek olasz és szlovák fordításairól. A szekciók elnökei Debreczeni Attila, Kis Tamás és Forisek Péter voltak.

Kiss Tímea

Szépe György*

(1931–2012)

Voigt Vilmos

Romanista, majd magyar nyelvkatatóként a modern nemzetközi irányzatok biztos felismerője, hazai népszerűsítője volt. A nyelvet kulturális kommunikációnak és intézménynek tekintette: életművének talán legsúlyosabb része a nyelvoktatás köré fonódott. Agilis, nyughatatlan, született szervező-művész volt. Konferenciák és kiadványok gründolója. Még félálomban is tudott vitát gerjeszteni, üléseket emlékezetessé tenni. Nemcsak itthon, szerte a világon mindenkit ismert, köztük közvetített. Olykor az első pillanatra meglepőnek tűnt, ki mindenkit mi mindenbe „ugrasztott bele” – legtöbbször eredménnyel. Ám voltak kudarcai. (Például végül sosem jelent meg Thomas A. Sebeok magyar nyelvű tanulmánykötete, nem lett valódi magyar nyelvészeti katedra az Egyesült Államokban.) Életeleme nem a száraz tudományos publikáció, hanem a szóbeli oktatás, ötletáradat, a „mindig-máshol-levés” volt. Szerencsére kortársai közül többen is ugyanilyen *perpetuum mobile* emberek voltak. (Futtában Tőkei Ferenc, Vekerdi László, Vitányi Iván, Hankiss Elemér, Szecskő Tamás, Józsa Péter neve jut eszembe. Mindegyikük a mai magyar szemiotika kezdetéhez is odatartoztak.) Fél évszázadon át volt kezdeményező. Állandóan szervezett valamit – mégsem használták ki egészen páratlan tudományirányítói képességeit. Pedig erre mindig is vágyott.

Ami a legszorosabb értelemben vett szemiotikát illeti, ez nemzetközi szinten Párizsban, és főként szlavista költői-nyelv-kutatók körében szerveződött meg (1969-ben). Természetes volt, hogy Fónagy Ivánnal együtt a kezdetektől évtizedekig ő képviselte Magyarországot a Nemzetközi Szemiotikai Társaságban. Itthon ott volt az 1968. szeptember 23–24-én tartott modellálás-konferencia előadói között és aztán legtöbb szemiotikai rendezvényünkön is. Az *Ethnographia* folyóirat etnoszemiotikai számában (1976/3) A maidu [indián] számnevek rendszeréről című dolgozata az egyik leginvenciózusabb befejezett írása. (Újra ki is adtuk a mi szemiotikai antológiánkban: *A kezdetektől a máig. A modern magyar szemiotika olvasókönyve*. Budapest 2003). Horányi Özsébbel együtt ő készítette a máig egyetlen magyar nyelvű nemzetközi szemiotikai olvasókönyvet: *A jel tudománya* (1975). Az új, lényegileg változatlanul hiánypótló kiadás (2005) már a címlapra is felvette a „Szemiotika” minősítést. Amióta a Magyar Szemiotikai Társaság rendszeresen tart konferenciákat (az utóbbi évtizedben Egerben), gyakran láthattuk több ízben is (olykor Petőfi S. Jánossal) eleven „brandjeként”

* Elhangzott Szépe György búcsúztatásán 2012. szeptember 12-én Budapesten az ELTE BTK Tanácstermében.

az általa képviselt jelértelmezésnek. Legutóbb, amikor megindult a pesti egyetemen az önállónak tekinthető szemiotikai képzés – az ő tanácsait is kikértük. Nyugodt lélekkel mondhatjuk, Szemiotikai Társaságunk mindig is a megérdemelt figyelemmel és „tisztelettel” övezte. Tiszteleti tagunkká választottuk. Ezt észre is vette, szép levélben köszönte meg. Részt vettünk a tiszteletére kiadott ünnepi kötetekben. Hírlevelünk (*Szemiotikai Tájékoztató*) első lapján mottóként olvasható az ő megállapítása: „A szemiotika napfényes filológia.”

Hogy személyes emléket is hozzak, a sok kínálkozó közül csak kettőre utalok. Tudomásom szerint mindmáig egyedülálló kiadvány a Francia Kommunista Párt elméleti folyóiratának (*Recherches Internationales à la lumière du marxisme*) 1974/4, azaz 81. száma: „Sémiotique” címmel. Ebben Jurij Lotman, Georg Klaus, V.V. Ivanov, V.N. Toporov és mások társaságában, ám előttük, egyáltalán a tematikus szám nyitó cikkeként G. Szepe és V. Voigt írása olvasható: *Alternatives sémiologiques*. A francia párt Köpeczi Bélát kereste meg, hogy szerezzen magyar írást. Ő Szépehez küldte át a levelet. Gyuri hozzá is fogott, kifejtette nézetét a centrifugális és centripetális szemiotikáról – majd megunt a egészet és nekem adta át, fejezzem be, ahogy akarom. Igazában most sem tudom, mettől is kezdődik az én térfelem – hiszen ugyanúgy gondolkodtunk. És a párizsi szerkesztőknek tetszhetett, azért tették a szám élére. Utána egy ideig Szépe elvtársnak szólítottam. (Egyébként ő csakugyan sosem volt marxista.)

Amikor 2005 októberében azt egri szemiotikai konferenciára utaztunk (Balázs Géza autójával), az úton arról kérdeztem, mit tud a terminológia fejleményeiről az utóbbi évtizedekben. Nem véletlen volt a kérdés, akkor szerveződött a Magyar Nyelv Terminológiai Tanácsa (*nomen est omen*: MATT). Ismervén nemzetközi pletykaszintekig kiterjedő tájékozottságát, még így is meglepett ismereteinek széles köre és pontossága. Egymaga többet tudott erről, mint sok-sok kollégája együttesen.

Ezt a tanítási élményt sokan és sokszor megtapasztalhattuk, és amíg élünk, sosem felejtjük el. Annál kevésbé, mivel ez volt Szépe György legigazibb arca. Humoros, ironikus, kaján stílusának nincs örököse. Ha emlékezünk rá, akkor ezt a nagyon eleven embert kell visszaidéznünk. John Lotz, aki tisztelte Szépét (tőle ritka hévvel), azt mondta, végre rájött, milyen erő hajtja a modern nyelvtudományt: be akar kerülni a Szépe szerkesztette *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* következő kötetébe...

Petőfi S. János búcsúztatásakor*

(1931–2013)

Voigt Vilmos

Voltaképpen évtizedeken át volt beteg – még jobb életrészekében is legalábbis gyengélkedő –, mégis viszonylag hosszú életkort ért meg. Mégis váratlan volt halála, hiszen a legutóbbi időig nemcsak otthon alkotott tovább, hanem tudományos ülésekre is rendszeresen eljárt, és nemcsak akkor, amikor (szerencsére gyakran!) ő volt az előadó. Pontos és fegyelmezett ember volt, és ezt ráadásul igazán kedvesen, magától értetődő módon, a rá oly jellemző diákos mosolylyal tette. Szívesen mutogatott családi fényképalbuma ezt a szerenitást „karakteresen” képviseli. Életútja úgy hozta, hogy három–négy ország egyetemén tanított. Mindenütt az átlag-egyetemisták százai számára is továbbítani tudta a szövegnyelvészet rutineredményeit, ám mindenütt igazán tehetséges tanítványokra is szert tett, aki mesterüknek vallották. Szerencsére magyar kollégáival (és tanítványaival) is évtizedeken keresztül tudott együtt dolgozni. Személyes példaként mondhatom, magam már egyetemista koromtól, úgy 1961-től kezdve megismertem őt a Nyelvtudományi Intézet akkor még Szalay utcai székhelyén, ott is a félemeleten, a bejárattól jobbra, a sarokban levő kis szobában. És ma, az a doktorandusom, akit még a múlt év őszén is elküldtem hozzá konzultációra, épp tegnap védte meg dolgozatát. Mindez bizony azt jelenti, hogy több mint fél évszázadig lehetett táplálkozni kimeríthetetlen tudásából.

Petőfi tudományos érdeklődése egyetlen, ám sokrétű kérdéskörre irányult: milyen erők és hatások szervezik a szöveget? Sajátos, ám érvényes logikával, minthogy itt is a bonyolultabb (azaz tipikus) eseteket kedvelte, a költői szövegekkel foglalkozott a legszívesebben, ezek közül is leginkább a több művészetet megihlető művekkel, amelyeknek előadásmódja és tanításmódja érdekelte, no meg az, hogyan lehet mindezt felismerni, befogadni, tanítani. A szövegek ilyen „kontextusban” való léte nála mégsem a köznapi értelemben vett alkotóra vagy befogadóra, hanem magára a szövegre vonatkozik, annak öntörvényű rendszerét („kotextus” – ahogyan ő nevezte) vizsgálta.

Életműve tömörszerűen egységes, mégis elkülöníthetjük két szakaszát. Az elsőben tájékozódik és tájékoztat, a másodikban a maga szövegvizsgálatait építi ki egy minél precízebb és sokrétűbb „ördöggyolyó-faragványhoz” hasonlító rendszerbe. Az első szakasz nem ért véget külföldre távoztával, és igazán a bieleföldi évekkig tartott. Az első korszakhoz sorolható műveiből a kortársak

* Elhangzott Petőfi S. János búcsúztatásán Budapesten az MTA Nyelvtudományi Intézetében 2013. március 5-én.

elsősorban a hivatkozásokat keresték ki, megnézték az idézett, akkor friss kiadványokat, azután visszatértek Petőfihez, és az ő kommentárjaihoz. A második korszak viszont egy szinte átvehetetlenül gazdag, folyton gyarapodó közléselemlethez kapcsolt szövegértelmezést tartalmazott – amit utánozni még ma sem könnyű. Noha Petőfi jól tudott oroszul, és az ő szövegtani kutatásai kezdetén (hála Papp Ferencnek és másoknak) az akkori szovjet nyelvészet legjobb szereplői és eredményeik hamar ismertté váltak Magyarországon – meg az akkori új amerikai nyelvészet is gyorsan terjedt nálunk (itt főként Szépe György az érdem) –, ő maga mégsem csupán a szovjet vagy amerikai kollégák ötleteit vette át, hanem már szinte legkorábbi írásaitól kezdve sajátos szövegelemző javaslatokat tett. Munkásságának második korszakában már inkább csak a német szövegnyelvészet maradt lényeges adaléka (vagy inkább körítése) az ő gondolatainak. A francia (főként amúgy is irodalmi szemléletű meg pszichológizáló) szövegvizsgáló strukturalizmus viszont igazában sosem hatott rá.

Ma már kevesen említik, hogy pályája kezdetén Petőfi a számítógépek és a kibernetika egyik legjobb hazai ismerője, terjesztője is volt. Ehhez matematikai képzettsége biztos alapot nyújtott. Persze az 1960-as évek közepén (még hazánkban is) „mindenki” számítógépes nyelvész volt. (Magam is akkor írtam az Országház utcában az Urál-2 számítógépmonstrum meg Petőfi figyelő tekintete előtt áttekintésemet a számítógépes folklorisztika eredményeiről – amelyhez ebben az irányban azóta sem lehet sokat hozzá tenni.) Az akkori kibernetikai célkitűzés a nyelvi anyag pontosabb, axiomatikus leírására vonatkozott és egy, a számítógép által elvégezhető automatikus elemzés kidolgozására törekedett. A mai számítógép-használat a nyelvtudományban viszont teljesen más, és nemcsak praxisában, hanem célkitűzéseiben is. Akkor a „mesterséges értelem” és a „gépi fordítás” voltak az alapfogalmak: mára az adatbankok és a zsebtelefonok enciklopédiaként használása a gyakorlat, legjobb változatában egy „morphologic” keretében. Az „első” megoldást (nemzedéktársai zömével együtt) Petőfi csak egy ideig követte – a második pedig már őt sem érdekelte igazán, noha mindig hangoztatta ennek használhatóságát és fontosságát. Arról, hogy akkor mire is gondoltunk, a legszélesebb közönség a *Világirodalmi Lexikon* „irodalom és információelmélet” címszavából (1977) értesülhetett – a többszám itt azt jelzi, hogy a szócikket ketten írtuk alá. E cikkből is kiderül, hogy ő minek tartotta magát. Nem nyelvésznek (hihetetlenül alapos felkészültsége ellenére sem), hanem irodalomtudósnak, sőt irodalom-tanárnak. Persze – *en attendant mieux* – mára egészen mások az aktuális irodalomtudomány preferenciái. (Nem is mindenben egyeztethetők azt ő felfogásával.)

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy életének egy hosszú szakaszára, 1969-ben elhagyta Magyarországot, és csak fokozatos mértékben jöhetett vissza. Ez egy nagyon régi modellje a magyar értelmiségnek, Bakfark Bálinttól Liszt Ferencig, vagy éppen Eötvös Péterig – hogy csak zenészeket soroljak. Szerencsére Petőfi e csoporton belül azt az utat járta be, amit mondjuk Szenci Molnár Albert

– hogy egy nyelvészt idézzek –, mindazt, amit kint megtanult, végül is itthon, a magyar nyelvészetbe és oktatásba hozta vissza. Voltaképpen mindvégig megvolt a kapcsolata itthoni kollégáival, barátaival, és „visszatérése” után Budapest, Szeged, Debrecen egyaránt (noha mégsem teljesen egyformán) méltatta is tevékenységét.

Egyszer megkérdeztem tőle, nem mélylélektani önvallomás-e több tanulmányának tárgya és egyik kötetének címe: *elkallódni megkerülni*. Azt válaszolta: *nem*. Ám mikor én folytattam Weöres Sándor (egy másik Sándor) *Kockajáték* című versét: „ez volt teljes életem jó volt tengerparton ülni habok játszottak velem ez volt teljes életem elkallódni megkerülni...” – azt mondta: „Lehet, hogy mégis igazad van.”

Nem búcsúzhatunk tőle a magyar szemiotika megemlézése nélkül sem. Ő is a legeslegelején (Fónagy Iván és Thomas Sebeok korában) már eljött a hazai szemiotika legelső rendezvényeire. Amikor pár éve a „modellálás”-szimpozion negyvenedik évfordulóját ünnepeltük, ő is ott volt, hozzászólásában jól jellemezte akkori körülményeinket, nézeteit, nézeteinket. (Lásd a *Szemiotikai Tájékoztató* „ünnepi” számát 2011-ből.) Tiszteleti tagja volt a Magyar Szemiotikai Társaságnak, évenkénti egri konferenciáink állandó és mindig visszavárt résztvevője. Amikor tavalyelőtt ősszel végre megkezdhattuk Budapesten a szemiotikai „mesterképzést”, őt és Szépét hívtuk meg a legelső órára, mondják el, mit és hogyan tanítanak a jeltudományt az egyetemen. (Szépe akkor beteg volt, így az egyetlen útbaigazítás Petőfitől származott.) Nagyszerű szegedi kötetsorozata, a *Szemiotikai szövegtan* mindezideig nemcsak a legterjedelmesebb, hanem a legszigorúbban magyar szemiotikai publikáció, benne elméleti áttekintések, történeti szemle, bibliográfia, és főként megannyi, sokoldalú, frappáns szövegelemzés mind megtalálható (gyakran Benkes Zsuzsával együtt jegyezve).

Nyugodt lelkiismerettel kijelenthetem, szemiotikusaink mindig tisztában voltak Petőfi S. János jelentőségével, tisztelettel és szeretettel vették körül, még életében, nemcsak eltávoztakor. Ez így jó.

És végül azt is meg kell említenünk, mennyire egybeforrt a kutató élete munkásságával. Jól írta a költő *Két vándor* című versében, amelyben a patak és az ifjú sorsát veti össze: „Az elnémult patak / Honát vesztette el; / A dalra kelt fiú / Ismét honára lel.”

Ilyen alkalmakkor gyakran szólnak arról, hogy az eltávozottal befejeződött egy korszak. Józsa Péter, Papp Ferenc, Thomas A. Sebeok, Szépe György és most Petőfi S. János halála igazolja ezt a közvélekedést. Csak az marad meg, amit leírtak, tanóráikon elmondtak. És ez Petőfi esetében egész kis könyvtárnyi marandó nyelvészet, irodalomtudomány és szemiotika egyszerre.

Mgr. Angyal László, PhD.

Eperjesi Egyetem
Magyar Nyelv és Kultúra Intézete
Námestie legionárov 3
SK–08001 Prešov
e-mail: langyal96@gmail.com

Ing. Balázs Pál, PhD.

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Biológia Tanszék
Bratislavská cesta 3322
P.O.Box 54
SK–945 01 Komárno
e-mail: balazsp@selyeuni.sk

Bodáné Dr. Kendrovics Rita

Óbudai Egyetem
Rejtő Sándor Könyvűipari és Környezetmérnöki Kar
Környezetmérnöki Intézet
Doberdó u.6.
H–1034 Budapest
e-mail: bodane.rita@rkk.uni-obuda.hu

Boross Oszkár

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Egyetem út 1.
H–2087 Piliscsaba
e-mail: osziboszi2@gmail.com

Fazakas Judit, PhD.

Molekula-Szeged Biotechnológiai Kutató,
Fejlesztő Korlátolt Felelősségű Társaság
Október 6. u 16.
H–1051 Budapest
e-mail: judit.fazakas@t-online.hu

Mgr. Kiss Tímea

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Doktori Iskola
Bratislavská cesta 3322
P.O.Box 54
SK–945 01 Komárno
e-mail: kistimi77@freemail.hu

Mgr. Koncz Klaudia

Selye János Egyetem
Református Teológiai Kar
Doktori Iskola
Bratislavská cesta 3322
P.O.Box 54
SK–945 01 Komárno
e-mail: kkonczova@gmail.com

Doc. PhDr. Liszka József, PhD.

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Szociológia Tanszék
Bratislavská cesta 3322
P.O.Box 54
SK–945 01 Komárno
e-mail: liskajozsef@azet.sk

Ing. Makovický Pavol, PhD.

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Biológia Tanszék
Bratislavská cesta 3322
P.O.Box 54
SK–945 01 Komárno
e-mail: mp11802@selyeuni.sk

Martin László PhD.

Kaposvári Egyetem
Pedagógiai Kar Neveléstudományi Tanszék
Forbát Alfréd u. 4. sz.
H–7624 Pécs
e-mail: martindoktor@t-online.hu

Medgyes Sándor

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi
Doktoriskola
Kálvária utca 26/1
H–2040 Budaörs

Paedr. Nagy Melinda, PhD.

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Biológia tanszék
Bratislavská cesta 3322
P.O.Box 54
SK–945 01 Komárno
e-mail: nagym@selyeuni.sk

H. Nagy Péter, PhD.

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
P.O.Box 54
SK-945 01 Komárno
e-mail: h.nagyp@gmail.com

Prof. Dr. Nemcsók János, DSc.

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Biológia Tanszék
Bratislavská cesta 3322
P.O.Box 54
SK-945 01 Komárno
e-mail: nemcsok.janos@t-online.hu

Pákh László, PhD.

DTCS Duna-Tisza Csatorna Vízügyi Fejlesztő
és Fővállalkozó Korlátolt Felelősségű Társaság
Mester utca 4.
H-1095 Budapest
e-mail: pakh@dtcs.hu

Mgr. Simon Mónika

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Doktori Iskola
Bratislavská cesta 3322
P.O.Box 54
SK-945 01 Komárno
e-mail: simonm@selyeuni.sk

Dr. Tölgyesi József

Kodolányi János Főiskola
Fürdő utca 1.
H-8000 Székesfehérvár
e-mail: tolgyesij@kodolanyi.hu

Zsuppán Klaudia

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Egyetem út 1.
H-2087 Piliscsaba
e-mail: zsuppandia@gmail.com

Prof. Dr. Voigt Vilmos, DrSc.

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Folklore Tanszék
Múzeum krt. 6-8
H-1088 Budapest
e-mail: voigtbudapest@gmail.com